

Jacob Nordin Andresen

Dansk-norsk misjon i Trøndelag

En analyse av skildringer om misjonen overfor sørsamene i Trondhjems amt 1706–1731

Masteroppgave i Historie

Veileder: Hanne Østhus

Medveileder: Pål Thonstad Sandvik

November 2023

Leem, K. Illuminerede Tegninger til Kobberne i Leems Beskrivelse over Lapperne; med Forklaring

Jacob Nordin Andresen

Dansk-norsk misjon i Trøndelag

En analyse av skildringer om misjonen overfor
sørsamene i Trondhjems amt 1706–1731

Masteroppgave i Historie
Veileder: Hanne Østhus
Medveileder: Pål Thonstad Sandvik
November 2023

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Bilde på forsiden

Leem, K. Illuminerede Tegninger til Kobberne i Leems Beskrivelse over Lapperne; med Forklaring.

Tekst tilhørende billedet på forsiden:

Dette Kaaber-Stykke præsenterer een Ruune Bomme som tilhørte en Lap fra Mærager-Fieldet i Størdalens Præstegield, med dens Charactere, og Vanlighed, hvilket viiser, at een RuneBomme er Skikdet, den eer æske uden Bund, og eer i stædie som Laag Bedækkedt med Skind hvorpaa var Ridsede adskillige Characterer, og at inden for den sider Baand med ringer, og dopper i endene. Den præsenteres opløfftet fra sit stæd ved Een som staar, og holder op, paa det at de Baand som sidder inden for den, kand med sine underste Endersamt ringerne, og dopperne, som sider deri, Lade sig tilsyne.

Thott 1736 kvart. Foto: Det kongelige bibliotek

Sammendrag

I denne masteroppgaven analyserer jeg skildringene skrevet av aktører knyttet til misjonen overfor samene i Trondhjems amt tidlig på 1700-tallet. Problemstillingen for oppgaven er *Hvordan ble misjonen overfor samene i Trondhjems amt skildret av aktører knyttet til misjonsvirksomheten i perioden 1706-1731?* Jeg undersøker følgende tema: strategiene for misjonen, samenes reaksjoner på misjonen, forhold mellom samer og nordmenn, og brennevinshandel. Aktørene som har skrevet kildematerialet var enten knyttet til geistligheten eller misjonskollegiet, noe beskrivelsene bærer preg av.

Det var uenighet om hvordan misjonen skulle utøves. Dette gjorde at konflikter mellom misjonærene og norsk geistlighet oppstod. Dette påvirket misjonens politikk, samt aktørenes beskrivelser av geistligheten. Det hadde også påvirkning på hvordan misjonærene ønsket å organisere misjonen. Skildringene av støttespillere og motstandere ble også påvirket av konfliktene.

Flere av aktørene mente at den kristne praktiseringen til samene måtte reformeres. Det ble stilt forventninger om at ritualer knyttet til samisk religion skulle avvikles. Det førte til ulike reaksjoner på misjonen i samiske miljø, noe som vises i kildene. Der beskrives både de som holdt seg nøytrale, de misjonærene slet må å omvende, og samene misjonærene mente støttet dem.

Nordmenns forhold til samene ble skildret negativt. Presteskapet ble kritisert for å ikke ha oversikt over samene i prestegjeldene sine. Aktørene skildret derfor prestene som likegyldige til samenes forhold til kristendom. Det var noen unntak, men de gjennomgående beskrivelsene var ikke positive. Lokale nordmenn i Trondhjems amt ble også negativt skildret for å økonomisk utnytte samene. Aktørene mente også at nordmenn forsøkte å sabotere misjonen.

Misjonærenes skildringer av brennevinshandel var også negative. De beskrev innvirkning brennevin hadde på samenes religiøse og sosiale liv. På grunn av de påståtte innvirkningene på samenes religiøse tilbedelse ble handelen sett som et hinder for misjonen. Derfor ønsket misjonærene å forby salg av brennevin til samene.

Abstract

In this master's thesis, I analyze the depictions written by participants associated with the mission against the Sami population in Trondhjems amt in the early 1700s. The thesis question is: *How was the mission to the Sami in Trondhjems amt portrayed by participants associated with missionary activities in the period 1706-1731?* I discuss the following topics: the strategies for the mission, the Sami reactions to the mission, relationships between Sami and Norwegians, and liquor trade. The participants who have written the source material were either associated with the clergy or the Dano-Norwegian Royal Mission College, which influenced the descriptions.

There was disagreement about how the mission should be practiced. This caused conflicts between the missionaries and the Norwegian clergy. The disagreements influenced the mission's policies, as well as the participants' descriptions of the clergy. It also affected how the missionaries wanted to organize the mission. Their depictions of supporters and opponents were also influenced by the conflicts.

Several of the participants believed that the Christian practice of the Sami had to be reformed. Expectations were set that rituals associated with Sami religion should be discontinued. This led to various reactions in Sami societies, which is shown in the sources. It describes both those who remained neutral, the missionaries struggled to repent, and the Sami missionaries believed supported them.

Norwegian-Sami relations were also portrayed negatively. The clergy were criticized for not knowing enough about the Sami in their parishes. The participants therefore portrayed the priests as indifferent to the Sami relationship with Christianity. There were some exceptions, but the descriptions were generally not positive. Local Norwegians in Trondhjems amt were also negatively portrayed for economically exploiting the Sami. The participants also believed that Norwegians sabotaged the mission.

Missionaries' depictions of the liquor trade were also negative. They described the impact liquor had on Sami religious and social lives. Due to the alleged effects on Sami religious worship, liquor trade was seen as an obstacle to the mission. Therefore, the missionaries wanted to prohibit the sale of liquor to the Sami.

Forord

Først og fremst vil jeg takke mine to fantastiske veiledere, førsteamanuensis Hanne Østhus og professor Pål Thonstad Sandvik. Dere har vært en herlig duo å jobbe med. Jeg kunne ikke hatt den utvikling jeg har hatt i løpet av de siste årene uten deres hjelp, og dere har hevet oppgaven mange hakk. Takk for all hjelp dere har gitt meg.

Så vil jeg gi en stor takk til professor Thomas Brandt og førsteamanuensis Jon Olav Hove. Starten av et prosjekt er der selve fundamentet legges, og er på mange måter det viktigste stadiet. Dere ledet meg inn på et trygt spor fra starten av, og jeg er veldig takknemlig for å ha fått jobbet med dere.

Jeg vil også takke mine faglige mentorer Terje Bratberg og Daniel Johansen. Timene dere har lagt inn for å hjelpe meg med å forbedre masteren har vært til stor hjelp. Og takk Terje for all hjelpen din med transkribering av kildene jeg fant. Det gledes til vi skal transkribere gotisk håndskrift igjen.

En takk må også gis til Peter Nicolai «Muus» Finsås og Anne-Sofie Schjötner Skaar. Jeg setter stor pris på innsatsen dere har lagt inn for å hjelpe meg underveis i arbeidet med tips, kilder og annet materiale.

Takk går også til alle i familien min som har støttet og heiet på meg hele veien. Dere er herlige og jeg elsker dere alle. Og til min kjæreste Sunniva Nyhamar: I løpet av masterskrivingen har ingen vist like mye tålmodighet som deg. Takk for at du har holdt ut.

Så kan man ikke se bort fra hvor mye godt kameratskap hjelper på. I løpet av masterløpet mitt har jeg blitt kjent med mange herlige mennesker. Både de faglige og ikke så faglige samtalen har vært viktige i arbeidet med denne oppgaven. Har du tatt del i et sjakkparti, en bordtenniskamp eller kanelbollespising har du vært med på å gjøre denne masteren mulig.

Lesesalkompanjong Halvdan Orning poserer triumferende med premien sin etter nok en overbevisende seier i bordtennis. Fra venstre: Kristin Mostad, Magnus Ryen, Halvdan Orning og Nikolai Rødal. Ikke tilstede: Espen Haavik, Vetle Egner og Tobias Bjune Proos. Fotograf: Jacob Nordin Andresen

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Innledning	1
1.1 Introduksjon og problemstilling	1
1.2 Litteratur.....	3
1.3 Kilder og metodisk fremgangsmåte	6
1.3.1 Brev av Thomas von Westen (1682–1727)	7
1.3.2 Underdanigste underretning av Isaac Olsen (1680-1730).....	8
1.3.3 Skildringene fra Povel Resen (1647-1725).....	9
1.3.4 Afguderiets dempelse av Jens Kildal (1683-1767)	10
1.3.5 Epitomes Historiae Missionis Lapponicae Pars Prima og Extract til Missions Collegium av Hans Skanke (1679-1739).....	11
1.3.6 Nærøymanuskriftet av Johan Randulf (1686-1735).....	12
1.3.7 Den norske missions historie av Hans Hammond (1733-1792)	13
1.3.8 Tingbok for Namdalen sorenskriveri 1712-1728	14
1.4 Begrepsavklaring	15
1.5 Oppgavens struktur	17
Kapittel 2 Strategier for misjonen.....	19
2.1 Organisasjon og ledelse.....	19
2.2 Misjonærenes beskrivelser av samenes religiøse praksis	24
2.3 Misjonærenes mål for samenes kristning.....	29
2.4 Konklusjon	34
Kapittel 3 Samenes reaksjon på misjonærenes virksomhet	35
3.1 Positive forhold mellom samer og misjonærer	35
3.2 Utfordringer med misjoneringen i samiske miljø	40
3.3 Pragmatisme og nøytralitet	46
3.4 Konklusjon.....	51
Kapittel 4. Forhold mellom nordmenn og samer i Trondhjems amt.....	52
4.1 Misjonærenes skildringer av prestskapet i Trondhjems amt	52
4.2 Skildringer av økonomiske forhold mellom nordmenn og samer.....	59
4.3 Lokale nordmenns innvirkning på misjonen.....	64
4.4 Konklusjon:	69
Kapittel 5 Brennevinshandels innvirkning på misjonen	70
5.1 Misjonærenes beskrivelser av samenes forhold til brennevin	70

5.2 Misjonsaktørens syn på brennevinshandelen mellom samer og nordmenn	76
5.3 Misjonærens forslag til regulering	81
5.4 Konklusjon	84
Kapittel 6 Konklusjon	85
6.1 Strategier for misjonen.....	85
6.2 Samenes reaksjoner på misjonærens virksomhet	86
6.3 Forholdet mellom nordmenn og samene i Trondhjems amt	87
6.4 Brennevinshandels innvirkning på misjonen	88
Kilder og litteratur.....	90

Kapittel 1 Innledning

1.1 Introduksjon og problemstilling

I overgangen mellom 1600- og 1700-tallet kom nye ideer om kristen livsførsel til det dansknorske riket. Denne bevegelsen, kalt pietismen, utfordret den eksisterende kristne praksisen i Norge ved å stille krav om en personlig indre tro. Å utføre ritualer, og å leve etter reglene kirken påla, ble ikke anset som nok for pietistene.¹ Et nytt prosjekt ble startet for å spre endringene til de folkeslagene i det dansk-norske riket, som myndighetene anså som hedenske. Dette ble starten på en periode der samiske skikker ble slått ned på, og det ble stilt nye krav til hva de måtte gjøre for å kvalifisere for å være kristne.

De som bedrev misjonsvirksomheten skrev i skildringer som forteller mye om samiske skikker og levesett. Jeg har valgt å inkludere beskrivelser fra kildematerialet som handler om mer enn bare religion, som de delene av samisk kultur og levesett, som jeg mener hadde innvirkning på misjonens virksomhet. Jeg har derfor valgt problemstillingen: *Hvordan ble misjonen overfor samene i Trondhjems amt skildret av aktører knyttet til misjonsvirksomheten i perioden 1706-1731?*

I arbeidet med kildene har jeg valgt ut fire hovedtema som jeg analyserer i denne oppgaven. Temaene er: strategier for misjonen, samenes reaksjoner på misjonen, forholdet mellom samer og nordmenn, og brennevinshandels innvirkning på misjonen. Dette er fire gjennomgående tema som forfatterne av kildene vektla for å beskrive misjonen, eller faktorer som de hevdet hadde innvirkning på deres virksomhet. Jeg mener at temaene er åpne nok til å inkludere flere empiriske eksempler med ulike perspektiver innenfor hver del av oppgaven. Dette gir god mulighet for drøfting, samtidig som temaene fungerer som utgangspunkt for oppgavens overordnede struktur.

Grunnen til at jeg har valgt å avgrense oppgaven til årene 1706–1731 er fordi kildene jeg bruker i oppgaven ble skrevet i denne perioden. Utgangspunktet for den geografiske avgrensingen er at misjonen i Trondhjems amt i mindre grad har blitt forsket på. Tidligere forskning på samisk historie har i stor grad vært konsentrert om Nord-Norge, og spesielt Finnmark.

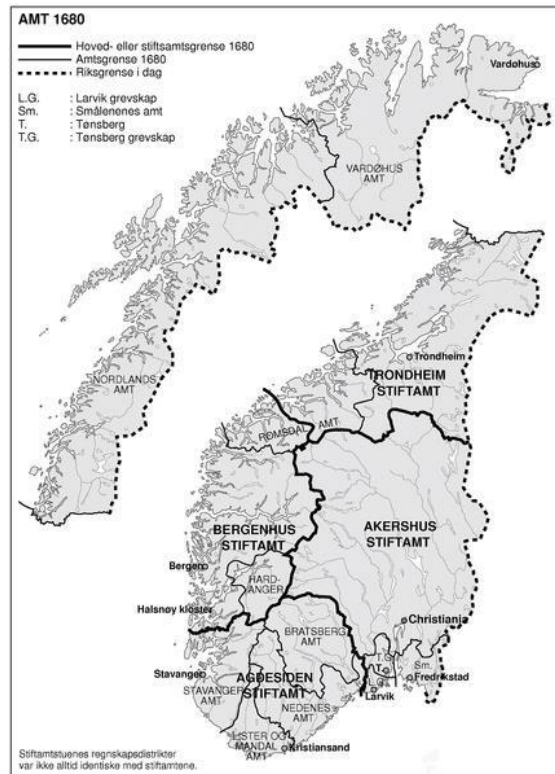
¹ Amundsen, 2005: 246

Det er i midlertid utfordringer med å gjøre en slik avgrensning. Ved å fokusere på Trondhjems amt har kun deler av den sørsamiske befolkningen blitt inkludert. Jeg baserer meg på grenser fastsatt av nordmenn som fordelte sørsamene inn i ulike jurisdiksjoner som de reiste mellom. Den manglende forskningen på misjonen overfor samene i Trondhjems amt har vært utgangspunktet for den geografiske avgrensningen. Det har også vært mindre forskning på samene sør for Trondhjems amt. Manglende informasjon i kildematerialet har gjort at jeg har valgt å ikke trekke inn samene som bodde i disse områdene.

Jeg kommer til å fokusere utelukkende på samene innenfor amtets grenser. Jeg skriver derfor om områder som var knyttet til fogderiene i Trondhjems amt på 1700-tallet. Disse var Fosens, Orke og Guldals, Strinde og Sælbo, Stør og Værdalens, Inderøens og Numedals fogderi. Disse grensene forble uendret i perioden jeg skriver om. Det vil si at områdene jeg inkluderer i de empiriske eksemplene er mulig å knytte til disse administrative enhetene, slik at andre deler av landet ikke blir en del av oppgaven. I figur 1 er det en oversikt over fogderiene i perioden jeg skriver om. I figur 2 er en oversikt over amtene i Norge.

Figur 1 Oversikt over fogderiene i Norge ca. 1640. Hentet fra norsk historisk leksikon (1999), Imsen & Winge

Figur 2 Oversikt over Norges amt fra ca. 1680. Hentet fra norsk historisk leksikon (1999), Imsen & Winge

1.2 Litteratur

Oppgaven handler om både sørsamisk historie og norsk misjonshistorie. I tillegg har jeg satt meg inn i kirkehistorie på 1700-tallet for å fullt forstå konteksten omhandlende misjonen. Jeg skal i denne delen av oppgaven presentere noen av de faglitterære verkene som har vært sentrale for forskningen på disse temaene.

Det finnes oversiktsverk som gir et innblikk i generell samisk historie. Boka *Samenes historie fram til 1750* ble skrevet av historiker Lars Ivar Hansen og arkeolog Bjørnar Olsen, i 2004, men det kom en ny utgave i 2022. *Samenes historie fram til 1750* passer inn i tidsperioden jeg skriver om, og har stort omfang av relevant informasjon. Det gjør at den er et av verkene om samisk historie jeg bruker mest i oppgaven.

Samenes historie fram til 1750 er et omfattende oversiktsverk. Boka gir god oversikt over samenes forhold til kristendommen, og hvordan denne har utviklet seg. Her blir misjonen overfor samene en del av dette. Verket har i tillegg fungert som et verk for å sette seg inn i aspekter av samisk historie når det har vært nødvendig.

Siden jeg har innskrenket oppgaven til å handle om Trondhjems amt har det vært viktig å sette seg inn i mer spesifikt sørsamisk historie. Boka *Samer sør for midnattssola: sørsamenes historie, kultur og levemåte* av forfatter Leif Braseth er et verk som gir oversikt over sørsamisk historie og kulturutvikling. Det som står om misjonen i denne boken er i større grad knyttet direkte til Trondhjems amt enn i de andre bøkene om samisk historie som jeg bruker.

En annen forfatter jeg bruker som har skrevet om sørsamisk historie er historiker Håkon Hermanstrand. Hermanstrand har gjort mye forskning på sørsamisk historie, og jeg refererer til flere verk han har skrevet. Boka jeg refererer mest til er *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen*. Dette er en bok som fokuserer på samisk historie i områder innenfor Trondhjems amt som har gjort at mye av utvalget av informasjon kommer fra denne boka. Hermanstrand kommer inn på flere tema som er sentrale i denne oppgaven, spesielt norsk-samiske relasjoner, og samenes reaksjoner på misjonen.

Professor i religionsvitenskap Håkan Rydving har skrevet to tekster jeg referer til mye. I *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem* har Rydving skrevet om kildekritikk knyttet opp mot misjonærenes skildringer. Dette er spesielt relevant for fremgangsmåten min i arbeidet med kildematerialet, og tolkningene jeg gjør av det som ble skrevet. Jeg kommer nærmere inn på Rydvings poeng fra *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem* i neste delkapittel.

I boken *Beyond primitivism*, redigert av Jacob Kehinde Olupona, redegjør Rydving spesielt for samenes reaksjoner på den kristne misjonen. Han presenterer her en modell der han identifiserer fem reaksjoner hos de som ble misjonert.² Den fungerer på noen måter som et utgangspunkt for strukturen i kapitlet mitt om samenes reaksjoner på misjonen, men ulikt Rydving trekker jeg fram tre reaksjoner, ikke fem. Jeg har valgt å strukturere oppgaven med tre underkapittel i hvert kapittel. Jeg mener likevel jeg får fram alle sidene av reaksjonene på misjonen.

Pietismen er et sentralt tema jeg kommer til å komme mye tilbake til i løpet av oppgaven. Jeg kommer til å komme med opplysninger om pietismen underveis, og i de tilfellene kommer jeg primært til å bruke to bøker om norsk kirkehistorie. De er *Norges religionshistorie* skrevet av professor i kulturhistorie Arne Bugge Amundsen, og *Norsk idéhistorie: Tankeliv i den*

---

² Rydving, 2004: 106

lutherske stat av historikerne Nils Gilje og Tarald Rasmussen. Jeg kommer nok til å trekke inn andre bøker om kirkehistorie også, men jeg kommer til å bruke disse bøkene når det er mulig.

I både *Norsk idéhistorie: Tankeliv i den lutherske stat* og *Norges religionshistorie* blir misjonen skrevet om. Både Amundsen, og Gilje og Rasmussen trekker misjonen inn for å drøfte pietismens idéer. Det de skriver om misjonen er dermed knyttet til et større, mer helhetlig syn på de kristne idéene på 1700-tallet. Selv om de kristne retningene står i fokus i bøkene drøfter de tema om misjonen som er relevante for min oppgave. Derfor kommer jeg både til å bruke dem i drøftinger og redegjøring om misjonen.

En annen historiker som skildrer misjoneringen overfor samer fra kirkens perspektiv er Trygve Lysaker. For å kunne sette seg inn i geistlighetens syn på misjonering er *Nidaros erkebisppestol og bispesete, 1153-1953* av Lysaker en bok som inneholder mye informasjon. Ulikt andre som har skrevet om misjoneringen er ikke det hovedfokuset til i boken til Lysaker. Han skriver om biskopene i Trondheim, og da blir deres involvering i, og syn på, misjonen trukket fram. I tillegg til dette blir det skrevet mye om relasjonen mellom biskopene og misjonsvirksomheten. Biskopenes tilnærming til misjoneringen mener jeg ikke foregikk utelukkende på et religiøst plan, men innebar politiske interesser. Dette er noe av det som er mest sentralt i kapitlet mitt om strategiene for misjonen, og mye av det Lysaker skriver er relevant for dette.

Adolf Steens *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* er også en bok jeg tar i bruk. Dette er et av de mest innholdsrike verkene om misjonen overfor samene som har blitt skrevet. Steen satte den allerede eksisterende forskningen om misjonen i nytt lys, og boka hans er viktig for å holde seg kritisk til det som hadde blitt skrevet fram til det punktet. Som et oversiktlig verk som tar med seg mange av temaene jeg skriver om bruker jeg denne mye. Det gjelder innenfor alle tema av oppgaven.

Et tema det har vært vanskelig å finne litteratur om har vært samenes forhold til brennevin på 1700-tallet. Det er lite litteratur, og de som kommer inn på det skildrer det ikke i dybden. Håkon Hermanstrand nevner brennevin som en av varene som ble brukt i handel mellom samer og nordmenn i *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen*.³ Forfatteren Odd Mathis Hætta

---

³ Hermanstrand, 2009: 52-53

nevner også dette i *Samisk kultur og historie til 1848*.⁴ Unntatt det har det vært vanskelig å finne brennevinshandel nevnt i litteraturen om samisk historie i min avgrensede tidsperiode. Det meste som har blitt skrevet omhandler 1800-tallet.

1.3 Kilder og metodisk fremgangsmåte

I denne delen av oppgaven skal jeg presentere kildene jeg bruker, og fremgangsmåten jeg har brukt for å analysere dem. Jeg skal også kort introdusere hvem som har skrevet dem, og hvilken rolle kildeforfatterne hadde i den dansk norske-misjonen. Jeg kommer underveis til å drøfte hvilke forbehold man må ha når man leser skildringene de har skrevet.

Metoden jeg har brukt for å analysere kildene er kvalitative dokumentstudier. Jeg har lest gjennom talende kilder, som manuskripter, brev og dagbøker. Jeg har så plukket ut sitat og poeng fra kildene jeg mener har beskrevet relevante poeng som passer med temaene jeg skriver om. Jeg har så analysert hva aktørene skriver opp mot hva jeg har lest i de andre kildene og faglitteratur. I drøftingen min illustrer jeg poeng med komparative beskrivelser fra de ulike kildeforfatterne.

Kildematerialet ble skrevet av personer som i stor grad hadde like syn på det de beskrev. Jeg har derfor funnet mange overenstemmelser i det de skriver. Det gjelder ikke i alle tilfeller, så det er noe nyanse i kildene, men mange av dem bygger på poeng som de andre kildeforfatterne også vektlegger. I *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem* diskuterer professor Håkan Rydving misjonærenes skildringer som kilder, og hvor godt man kan stole på dem for å kommentere på blant annet samisk levemåte og religiøse praksis. Jeg kommer derfor til å se på Rydvings omtalelse av kildene for å diskutere forbeholdene man må ta i tolkningene av dem.

Jeg kommer også til å trekke inn artikler og bøker skrevet av forskerne Anders Løøv og Kjell Haarstad. Løøv og Haarstad var i strid om troverdigheten til en av kildene jeg bruker i oppgaven. Jeg skal diskutere dette senere i kapittelet. Jeg kommer i denne drøftingen til å bruke artikkelen *Bruk og misbruk av historien* av Kjell Haarstad, og boken *Samemisjonæren Isaac Olsen (1680-1730) og hans "Underdanigst Undretning om Norlandenne" (1718)* av Anders Løøv.

---

⁴ Hætta, 2020: 269

1.3.1 Brev av Thomas von Westen (1682–1727)

Thomas von Westen var en av de mest sentrale personene i norsk misjonshistorie. I februar 1716 bestemte øvrigheten i København at von Westen skulle være leder av misjonen overfor samene i Norge. Kildene fra von Westen jeg bruker mest er to brev han skrev til stiftamtmann Christian Reitzer. Det ene er datert 27. januar 1724, og det andre er datert 17. juli 1724, og brevene er faktiske førstehåndskilder av von Westen. Brevene har jeg funnet i Statsarkivet i Trondheim i Alf Kiils arkiv, men det er ikke de originale dokumentene. Kildene har blitt transkribert på skrivemaskin. I starten av mappen står det:

Disse to brevene fra Thomas von Westen til stiftamtmann Reitzer handler særlig om forholdet mellom nordmenn og samer, brennevinshandelen m.v. og er holdt i von Westens vanlige, voldsomme og subjektive uttrykksmåte, men synes vesentlig å beskeftige seg med forholdene i Trøndelag. De få stedsnavn som blir nevnt, er alle derfra. Brevene er visst ikke omtalt i Hammond Misjonshistorie.⁵

At brevene særlig dreier seg om Trondhjems amt gjør at de er kilder som forteller mye om området jeg ser på. De kommer også inn på flere av hovedtemaene jeg diskuterer i oppgaven. Ellers må man være klar over at innholdet er skrevet av en misjonær til noen i en maktposisjon. At misjonærene skrev om sin egen virksomhet til noen i en maktposisjon er noe man som leser av kilden må huske. Det er usannsynlig at lederen av misjonen ville skrevet ned sitt eget arbeid, og i brevene ber han også om at det han skriver må tas opp med kongen.

von Westen foretok tre misjonsreiser, og på disse reisene skrev han notater om blant annet samenes skikker, religion og sosiale tilstand. Thomas von Westens manuskript om misjonen ble ikke utgitt av ham selv, og da han døde ble notatene hans tatt over av misjonæren Hans Skanke. Skanke brukte dem i sitt verk om misjonen, og Hans Hammond brukte også mye av kildematerialet for å skrive *Den nordiske missions historie*.⁶ Dessverre har mye av materialet gått tapt, enten i Trondheim eller under bybrannen i København i 1795.⁷ Dette betyr at verk om misjonshistorie av Thomas von Westen, baserer seg på andrehåndsberetninger eller kilder man ikke lengre har tilgang til.

---

⁵ Forside i mappen med brevene fra von Westen

⁶ Steen, 1954: 50

⁷ Rydving, 1995: 27

Figur 3 Portrett av Thomas von Westen. (1715) Ukjent kunstner. Hentet fra norsk portrettarkiv

1.3.2 Underdanigste underretning av Isaac Olsen (1680-1730)

Isaac Olsen skrev et manuskript om tilstanden til samene som han kalte «Underdanigst Underretning om Nordlandene af Isaac Olsen», heretter referert til som *Underdanigste underretning*. Jeg fant en transkribert versjon av denne kilden i riksarkivet i Kristian Nissens arkiv. Til tross for at Nordlandene blir spesifisert i tittelen blir flere områder i Trondhjems amt inkludert i manuskriptet. Dette vet jeg fordi flere stedsnavn blir spesifisert av Olsen, og det er de jeg bruker for å vise til Isaac Olsens beskrivelser av misjonen. Ikke ulikt brevene fra von Westen til Christian Reitzer var dette manuskriptet skrevet til noen i en maktposisjon. *Underdanigste underretning* ble skrevet for å rapportere om samenes forhold til det danske misjonskollegiet.

Denne kilden har blitt diskutert mye i det faghistoriske miljøet på 1990-tallet. I artikkelen *Bruk og Misbruk i historiefaget* kritiserte professor Kjell Haarstad hvor pålitelig kilden kan være når det kom til det Olsen skrev om samer sør i Trondhjems amt, og utenfor amtets grenser. Haarstads kritikk av *Underdanigste underretning* går i stor grad ut på at Olsen ikke selv hadde opplysninger om samene i Trondhjems amt, men fikk det fra andre geistlige.

Haarstad skriver at Olsen sannsynligvis hadde fått disse opplysningene fra misjonæren Jens Bloch. Haarstads kritikk rettes først og fremst mot samenes bosettingsmønster, og han anerkjenner selv at kilden har nytteverdi i religiøse sammenhenger.⁸ Oppgaven min har et fokus på hvordan aktører beskrev misjonen, så kritikken Haarstad rettet mot kilden vil ikke være gjeldene for mine analyser.

En annen historiker som har skrevet om denne kilden er Anders Løøv. Løøv skrev en egen bok med navnet *Samemisjonæren Isaac Olsen (1680-1730) og hans "Underdanigst Undrettning om Norlandenne" (1718)*. Her er også en transkripsjon av manuskriptet, men jeg har valgt å bruke den jeg fant i riksarkivet siden jeg allerede hadde tatt den i bruk når jeg kom over boka til Løøv. Om kilden skriver Løøv at:

Da Isaac Olsen [...] skrev om bl.a. forholdene innenfor det sørsamiske området, må han ha hatt forholdsvis gode bakgrunnskunnskaper. Det er derfor vanskelig å se hvordan man ikke skulle ha tillit til de han skrev.⁹

Løøv drøftet også kritikken Haarstad tok opp om kilden. Der skrev han at Jens Blochs virke som misjonær først og fremst var i Finnmark. Da Bloch kom tilbake til Trøndelag i 1719 hadde Olsen allerede skrevet *Underdanigste underretning*. Løøv skriver videre at Olsen selv skaffet førstehåndsberetninger om samene i Trondhjems amt, og at kunnskapen han eventuelt fikk fra Bloch ikke var like omfattende som det han selv hadde vært vitne til.¹⁰

Det har altså vært strid om Isaac Olsens troverdighet rundt samene i Trondhjems amt. I mitt arbeid har jeg fått samme oppfatning som Anders Løøv om Olsens kjennskap til samene i amtet. Jeg tolker derfor *Underdanigste underretning* som en kilde som trygt kan brukes for å kommentere på Isaac Olsens syn på misjonen.

1.3.3 Skildringene fra Povel Resen (1647-1725)

Povel Resens beskrivelser skiller seg fra de andre kildene jeg tar i bruk. Ulikt de andre aktørene jeg skriver om var ikke Resen misjonær eller prest. Han hadde ingen embetsstilling da han i 1706 fikk oppdraget med å rapportere samenes sosiale, rettslige og religiøse forhold.¹¹ Selv om Povel Resen ikke var misjonær ble han viktig for misjonen overfor

---

⁸ Haarstad, 1994: 126

⁹ Løøv, 1994: 29

¹⁰ Løøv, 1994: 30

¹¹ Løøv, 2017: 49

samene, og skrev kilder som er relevante for problemstillingen. Beskrivelsene hans gir innsyn som de andre aktørene ikke inkluderte i sine tekster.

Kildene skrevet av Resen er rapporteringer til danske myndigheter fra 1706, men også journaler og dagbøker fra samme år. Rapportene ble skrevet til øvrigheten i Danmark, men de andre kildene fra Resen, som dagboknotatene, hadde ikke samme mål om å overbevise leseren om noe. De kan regnes for å være mindre påvirket av politikk enn skildringer han skulle sende til København. Resens beskrivelser har blitt transkribert av Anders Løøv, Margrete Løøv og Åke Jünge i 2014. Jeg bruker tidvis deres transkripsjon, men jeg bruker også Knut Berglands transkripsjon av dokumentene fra *Bidrag til sydsamenes historie*.

Rapportene til Resen skulle bli grunnlaget for mye av politikken misjonskollegiet i Danmark dikterte. Blant annet var det tenkt at rapportene hans skulle fungere som grunnlag for å beslutte om prestskapet burde stå for samenes kristne opplæring, og om det burde opprettes skoler for å omvende samene i Norge. En annen viktig side med rapporteringen var at den skulle gi innsikt i svenskenes posisjon i misjonsprosjektet deres mot samene.¹² Kunnskaper om dette ville både gi informasjon om svenskene hadde en organisert plan for misjoneringen av samene, og om de hadde lykket med sine strategier.

1.3.4 Afguderiets dempelse av Jens Kildal (1683-1767)

Jens Kildal ble ansatt til misjonen i 1720, og i årene 1722 til 1723 samarbeidet Kildal med von Westen på sistnevntes tredje misjonsreise, gjennom Helgeland og Nord-Trøndelag. Kildals bidrag til misjonsbeskrivelsene kom i form av et manuskript han skrev i 1730 med tittelen *Afguderiets dempelse*. Dette er en av de mest beskrivende kildene om samenes religiøsitet på tidlig 1700-tall. Kildal skrev at manuskriptet primært handler om misjonsreisen hans med von Westen gjennom Nordlandene og Trondhjems amt i årene 1722-1723. I manuskriptet redegjorde Kildal for det samiske panteonet, og de hedenske skikkene som ble brukt i tilbedelsen av de samiske gudene og gudinnene.. Jeg baserer meg på Marie Krekling Johannesens transkripsjonen fra 1945 som ble trykt i *Norlands og Troms finner i eldre håndskrifter: 2*.

Håkan Rydving skriver i *Samisk religionshistoria* at de første misjonsreisene til von Westen ikke hadde gitt han gode nok kunnskaper om samisk religion. Det var, ifølge Rydving, på den

---

¹² Lysaker, 1987: 235

tredje misjonsreisen at von Westen fikk ordentlig kunnskap om samisk religion fra Kildal. Thomas von Westen anså Kildals kunnskaper som troverdige siden han var gift med en samisk kvinne, Karen Arensdatter, som hadde lært Kildal om samisk religion.¹³

Rydving trekker fram flere forskere som har kommentert troverdigheten til kilden. Noe av spørsmålene som stilles er Kildals selvstendighet fra von Westens innflytelse på misjonen. Just Qvigstad skal ha beskrevet Kildal som ukritisk til opplysningene han fikk av von Westens skildringer, men at beskrivelsene hans skal ha vært pålitelige.¹⁴ Professor Karl Bernhard Wiklund påpekte også at Kildal jobbet lenge som misjonær, og at han dermed hadde observert samenes religion nøye.¹⁵

Rydving skriver at Kildal anses som en individuell aktør. Han hadde kunnskaper om samisk religion før misjonsreisen med von Westen, og det var han som lærte von Westen om samisk religion.¹⁶ Likevel skriver han at man må ta sine forbehold siden, Kildal skrev *Afguderiets dempelse* flere år etter at von Westen hadde vært på sin tredje misjonsreise. Da hadde han skaffet informasjon som var ny for Kildal, som han måtte lære av von Westens beskrivelser. På denne måten har von Westen hatt innvirkninger på det Kildal skrev.¹⁷ Det endrer dog ikke at opplysningene i stor grad anses av flere historieforskere for å være ganske nøyaktige.

1.3.5 Epitomes Historiae Missionis Lapponicae Pars Prima og Extract til Missions Collegium av Hans Skanke (1679-1739)

Hans Skanke var en av Thomas von Westens nærmeste støttespillere. I 1726 hadde von Westen lovet misjonskollegiet en historisk oversikt over misjonen, siden han hadde vært dårlig på å rapportere. von Westen døde før han fikk fullført verket, og da var det Skanke som overtok notatene hans om misjonen. Siden Skanke satt med dokumentene da von Westen døde var det han som skrev dette misjonsverket som baserte seg på von Westens skildringer.¹⁸

Manuskriptet ble skrevet stykkevis fra 1728-1731. Jeg bruker del 1 av manuskriptet, som fikk tittelen *Epitomes Historiae Missionis Lapponicae Pars Prima*, men jeg kommer heretter til å referer til det som *Epitomes*. Den ble transkribert i 1945 av etnograf Ole Martin Solberg, og

---

¹³ Eriksen 2008: 208

¹⁴ Rydving, 1995: 33

¹⁵ Rydving, 1995: 33

¹⁶ Rydving, 1995: 32

¹⁷ Rydving, 1995: 33

¹⁸ Rydving, 1995: 27

ble trykket i *Norlands og Troms finner i eldre håndskrifter: 2*, i samme hefte som Johannesens transkripsjon av *Afguderiets dempelse*.¹⁹ Solberg har lagt til enkelte fotnoter i transkriberingen der han stiller kritiske spørsmål eller kommer med opplysninger om det som står i teksten. Disse kommer jeg til å trekke fram når det er relevant.

Skankes *Epitomes* støtter seg, ifølge Håkan Rydving, mer på von Westens kilder enn Jens Kildals *Afguderiets dempelse*. I *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem* skriver Rydving at Skanke ikke personlig hadde mange opplysninger om førkristen samisk religion. Han baserer seg derfor i stor grad på von Westens notater, og Rydving skriver «Vi kan utgå ifrå att hans text i allt väsentligt är en bearbetning av von Westens efterlämnade manuskript».²⁰ Om kilden er like basert på von Westens arbeid som Rydving påstår, mener jeg den ikke kan anses for å være en førstehåndkilde.

I tillegg til *Epitomes* kommer jeg til å trekke inn en annen kilde av Hans Skanke. Denne fant jeg i Det kongelige bibliotek i København. Dokumentet var skrevet med gotisk håndskrift, og jeg har selv transkribert det. Kilden er et brev Skanke skrev til misjonskollegiet den 26. mai 1731. I brevet foreslo Skanke omfattende endringer av strukturen innad i misjonen, men også om andre embeter. Blant forslagene var at han selv skulle ta over som lektor på katedralskolen.²¹

Denne kilden er, ulikt *Epitomes*, å regne som en primærkilde fra Skanke. Brevet er mest relevant som kilde i kapittelet om strategier om misjonen siden han foreslår omorganisering og institusjonelle endringer. Brevet bærer preg av at Skanke forsøker å overbevise misjonskollegiet til å gi mer støtte til misjonen, noe jeg skal komme tilbake til senere i oppgaven.

1.3.6 Nærøymanuskriptet av Johan Randulf (1686-1735)

Johan Randulf var sogneprest på Nærøy, ytterst i Namdalen, nord i Trondhjems amt. Han var i utgangspunktet ikke knyttet til misjonen overfor samene på et institusjonelt nivå. Grunnen til at jeg inkluderer Randulf som en av de relevante aktørene, er at han skrev et manuskript som anses å være blant de viktigste kildene til samisk historie fra denne tidsperioden.

---

¹⁹ Johannesen et.al, 1945: 175

²⁰ Rydving, 1995: 51

²¹ DKB, Kalls samling folio 229, «Extract af Rector Skankes skrivelse til Missions Collegium dateret 26. Maii 1731», s.3

Manuskriptet han skrev har blitt kjent som *Nærøymanuskriptet*. Kilden ble transkribert av historiker Just Qvigstad i 1903 og publisert i skriftet til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Manuskriptet består ikke bare av Johan Randulfs egne skildringer. Han har også skrevet ned skildringer gjort av von Westen og Kildal på misjonsreisen deres.

Ulikt andre kilder ble *Nærøymanuskriptet* skrevet under von Westens leveår, i 1723. Flere av de andre kildene jeg bruker kom flere år etter at von Westen døde i 1727. Dette er den andrehåndsberetning man har fra von Westens levetid som skildrer hans meninger om misjonen. Det betyr at Randulfs beskrivelser av von Westens syn var «ferskere i minne» enn Kildal og Skanke når de skrev sine verk om misjonen.

Håkan Rydving påpeker i *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem at* skildringene i *Nærøymanuskriptet* kan være vanskelig å knytte til spesifikke deler av landet. Skildringene er vanskelig å plassere til spesifikke deler av landet dersom personen som bevitnet de beskrevne hendelsene ikke er konkretisert.²² Om Randulf spesifiserer at han var vitne til hendelsen var det sannsynligvis i Nærøy prestegjeld.²³ Det gjør at manuskriptet forteller oss om misjonen i Trondhjems amt, men at man også må være klar over at det er deler av *Nærøymanuskriptet* som er vanskelig å kartlegge, og derfor kanskje ikke er representativt for misjonen over hele landet. Jeg skal forsøke å trekke inn delene av manuskriptet som samsvarer med de tingene jeg leser andre steder om misjonen i Trondhjems amt, for å få beskrivelser som passer inn med den geografiske avgrensingen til oppgaven.

1.3.7 Den norske missions historie av Hans Hammond (1733-1792)

Den nordiske missions historie ble skrevet i 1787 av presten Hans Hammond. Boken er utgitt etter min periodiske avgrensning, men Hammonds verk bygger på kildemateriale som er skrevet i tidsperioden jeg skriver om. Det er direkte gjengivelser av dokumenter, som kongelige reskripter og brev fra Thomas von Westen som jeg ellers ikke hadde hatt tilgjengelig. Hammond jobbet med boken fra 1764 til den ble gitt ut i 1787, og den regnes for å være en av de mest omfattende verkene om misjonshistorien i Norge.²⁴ *Den nordiske missions historie* bygger mye på primærkilder som senere har gått tapt.

---

²² Rydving, 1995: 32

²³ Rydving, 1995: 32

²⁴ Steen, 1954: 55

Hammonds verk er relevant siden mye av forskningen om misjonen i Norge i etterkant av utgivelsen bygger på boken. Hammond er en forfatter man dog må referere til med forsiktighet. I *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* av Adolf Steen stiller Steen seg kritisk til Hammonds fremstilling av misjonærene. Steen påpekte at Hammond framstiller de som ikke støttet misjonæren urettferdig, og at han «I den lange [...] strid mellom v. Westen og hans motstandere [...] tar [...] avgjort parti for den første.»²⁵ Hammond kommer også flere steder i boka med opplysninger som virker usannsynlige uten at han oppgir noen henvisninger.²⁶ Adolf Steen beskrev opplysningene til Hammond som: «delvis upålitelige og unøyaktige», men skrev også at: «Hammonds arbeid er tross sine svake sider et storverk. Gjennom hans arbeid er flere viktige dokumenter-hvis original har gått tapt-bevart for ettertiden.»²⁷

Dette gjør at det er to måter man kan lese *Den nordiske missions historie* på. Den ene er å se til boken for å finne primærkilder som har gått tapt. Jeg gjør dette blant annet for å trekke fram brev von Westen skrev. Man kan også se på Hammonds verk som en biografi om von Westen. Man må i så fall være klar over at boken er skrevet veldig subjektivt i von Westens favør, og at de som ikke var enige med von Westen blir framstilt negativt. Steen anerkjenner også at det er «[...] den mest omfangsrike fremstilling både av Finnemisjonen og av Thomas von Westens liv og virke [...]».²⁸ Jeg blir derfor å bruke boken som en kilde på denne måten også, men med full viten om utfordringene med kilden.

1.3.8 Tingbok for Namdalen sorenskriveri 1712-1728

Jeg kommer også til å bruke tingboken fra Namdalen sorenskriveri fra 1712-1728. Det som gjør at denne kilden inkluderes er at den beskriver tinget på Heimo gård i Overhalla, der von Westen var tilstede. Kilden ble transkribert av stipendiat Anne-Sofie Schjøtner Skaar i 2023. Med tanke på at von Westen kan ha hatt innvirkning på det som ble skrevet, direkte eller indirekte, er det en kilde som på lik linje med andre kilder må settes i kontekst med perioden. Denne kilden har blitt kommentert av stipendiat Anne-Sofie Schjøtner Skaar som skrev at «Kilden må altså leses som en del av et større misjonsarbeid rettet mot norske samer, som

---

²⁵ Steen, 1954: 56

²⁶ Steen, 1954: 56

²⁷ Steen, 1954: 55-56

²⁸ Steen, 1954: 55

nådde et høydepunkt i nettopp denne perioden.»²⁹ Ulikt brevene fra von Westen til Reitzer er tingboken ikke skrevet av von Westen selv, men er en annenhåndskilde for hans tilnærming til misjonen.

Jeg henter ikke mye fra denne tingboken, og von Westen skrev om det samme tinget i et av brevene til Christian Reitzer. Det er likevel fint å kunne referere direkte til kilden istedenfor et brev der von Westen beskrev hva som skjedde på tinget. Tingbøker ble brukt som referat for hva som skjedde på tinget, så det er, i større grad enn de andre kildene, ikke like formet av kildeforfatterens mening. Det er heller en annenhåndskilde som utdyper von Westens meninger om misjonen.

1.4 Begrepsavklaring

Underveis i arbeidet har jeg innsett at å lese i kildene kanskje har blitt overført i språkbruken min i oppgaven. Det er enkelt å ta i bruk ord som man leser ofte i kildematerialet, og det er mulig at noe har skint gjennom. Jeg mener det er viktig å understreke dette slik at bruk av gammeldagse ord og uttrykk ikke blir oppfattet som min egen mening, men heller en konsekvens av eksponering for 1700-tallets begreper. Dette gjør at man kan bli ukritisk til underliggende, nedlatende betydninger, og jeg har forsøkt å styre unna disse uttrykkene. Det gjelder først og fremst ord som ble brukt for å beskrive samisk kultur, som for eksempel «hedensk». Det samme gjelder ord som «Lapp» og «Find» som brukes mye både i kildene, og i senere forskning på samisk historie. Om disse begrepene dukker opp i oppgaven er det kun ment for å beskrive misjonærenes syn på samenes kultur, ikke min egen.

I boken *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen* bruker historiker Håkon Hermanstrand de sørsamiske begrepene samieh og laedtieh. Forklaringen hans av begrepene er: «Samieh betyr [...] same, og Laedtieh er et nøytralt samisk ord for dem som ikke er samer.»³⁰ Grunnen til at jeg nevner begrepene samieh og laedthieh er for å vise til begreper som nøytralt anerkjenner de etniske skillene. I denne masteroppgaven utforsker jeg relasjonene mellom samer og nordmenn, der det både er etniske og kulturelle skiller.

Jeg mener dette er begrep som hadde vært passende å bruke da de er forklarende, men jeg har valgt å ikke ta dem bruk fordi det har vist seg vanskelig å anvende begrepene riktig om man

---

²⁹ Skaar, 2023: 27

³⁰ Hermanstrand, 2009: 11

ikke kjenner til dem fra før. Blant annet har grammatiske bøyninger vist seg utfordrende på grunn av antallet kasus i det sørsamiske språk.

I dag har alle et statsborgerskap, noe som ikke var tilfellet på 1700-tallet, og som derfor skaper et skille mellom begrepet nordmann fra 1700-tallet til vår samtid. Jeg ønsker å understreke at når jeg skriver nordmann eller nordmenn i oppgaven bruker jeg 1700-tallets syn på hva som menes med nordmann, og ikke dagens syn der den samiske befolkningen også er knyttet til et spesifikt statsapparat.

Et begrep som også har vært utfordrende er hva man skal kalle de som skrev kildene. Siden de alle var knyttet til misjonen er ordet «misjonær» fristende å ta i bruk for å betegne dem. Problemet med dette er at misjonær var et eget embete, noe som ikke alle kildeforfatterne virket som. Isaac Olsen var primært huslærer, tolk og oversetter. Johan Randulf var sogneprest og skrev om samene i *Nærøymanuskriftet*, men drev selv ikke med misjonsvirksomhet. Povel Resen hadde aldri et geistlig embete. Jeg har derfor valgt å referere til de som har skrevet kildene som «aktører» istedenfor misjonærer.

Det kan oppfattes som at jeg indirekte ekskluderer samene fra sin egen misjonshistorien. Ved å referere til de som drev misjonsvirksomhet som aktører uten å bruke samme begrepet om samene kan man tolke det som at jeg impliserer at samene ikke var aktører i misjoneringen, men heller passive mennesker misjonen skjedde mot. Dette er ikke min intensjon, og jeg vil derfor understreke at når jeg bruker ordet aktør i oppgaven er det for å ha et begrep som kan brukes til å referere til både Thomas von Westen, Isaac Olsen, Povel Resen, Jens Kildal, Hans Skanke og Johan Randulf. Når jeg bruker ordet aktør referer jeg dermed til disse spesifikke personene, og ikke noen andre.

For å forstå hva aktørene så for seg for misjonen innebærer det å ha kjennskap til deres tolkning av kristendommen. For poengene jeg kommer inn på ut over i oppgaven er det sentralt å forstå den kristne retningen pietismen. Fokuset i pietismen var i stor grad knyttet til å leve etter de kristne prinsippene. Kravene for praktisering var et skille fra tidligere perioder i Norge. Sverre Steen skrev i *Det norske folks liv og historie* at om man ser verden fra et pietistisk perspektiv, så er alle mennesker i utgangspunktet syndere som må oppsøke nåde hos

Gud. For å være kristen må man, ifølge pietister, erkjenne syndene sine oppriktig for å kunne bli vekket. Et syndig liv ville lede deg lengre vekk fra denne vekkelser.³¹

Lederen av samemisjonen, Thomas von Westen, var tilhenger av denne kristne retningen. Kongen under starten på misjonen, Frederik IV, tilhørte også denne kristne trosbevegelsen. Som eneveldig monark under en pietistisk periode fikk Frederik IV et ansvar om å spre kunnskap om kristendommen til de som ble ansett av pietistene for å ikke være riktige kristne.³² Den pietistiske tilnærmingen til både Frederik IV og Thomas von Westen, var sentrale faktorer i kravene som ble stilt, og kom til å bli et av grunntrekkene for av misjonen på starten av 1700-tallet.

1.5 Oppgavens struktur

Kapittel to beskriver hvordan misjonen var organisert på et institusjonelt nivå. Jeg skal redegjøre for historien bak misjonen, i tillegg til misjonærenes beskrivelser av samenes religiøse praksis. Dette anser jeg som nødvendig for å kjenne til utviklingen av misjonen og hvordan kravene til samenes kristne tilstand kom. Videre drøfter jeg målene misjonærene hadde for misjonen, og strategiene de ville benytte seg av.

I kapittel tre ser jeg nærmere på hvilke reaksjoner samene hadde på misjonen. I dette kapitlet gransker jeg relasjonen mellom samene og misjonærene. I denne delen av oppgaven går jeg også inn på tre former for reaksjoner som kom på grunn av misjoneringen; samarbeid mellom misjonærene og samer, samer som forsøkte å forholde seg nøytrale, og samer som misjonærene hadde utfordringer med å misjonere.

I kapittel fire ser jeg nærmere på hvordan aktørene beskriver forholdet andre nordmenn enn misjonærene hadde til samene i Trondhjems amt. Her ser jeg først på relasjonen mellom samene og presteskaper. Etter det ser jeg på økonomiske forhold gjennom blant annet handel mellom nordmenn og samer. Til sist gransker jeg nordmenns forhold til misjonsvirksomheten, og hvordan de hadde innvirkning på misjonen. Det siste underkapitlet har jeg tatt med siden relasjonen mellom nordmenn og misjonen hadde direkte påvirkning på samene, noe jeg kommer tilbake til.

---

³¹ Steen, 1932: 58

³² Løøv et. al, 2014: 18

Kapittel fem handler om brennevin og brennevinshandel. Jeg har valgt å gi dette tema et eget kapittel siden det trekkes mye fram i kildene jeg bruker, spesielt av Thomas von Westen. Først redegjør jeg kort for aktørenes syn på overstadig bruk av brennevin, og så ser jeg på hvordan de beskrev samenes bruk. Jeg skal så skrive om hvilke konsekvenser aktørene mente brennevin hadde på samene. Etter det drøfter jeg hvordan og hvorfor misjonærene ønsket å regulere brennevinshandel mellom nordmenn og samer i Trondhjems amt.

Kapittel 2 Strategier for misjonen

For å gå inn på beskrivelsene fra aktørene i misjonen er det viktig å kjenne til konteksten bak misjonen. Noe av det jeg skriver om i kapittelet kommer til å være redegjørelse for misjonens historie, da det kommer til å være viktig å kjenne til det videre i oppgaven. Jeg kommer også til å redegjøre for misjonærenes beskrivelser av den religiøse praksisen de rapporterte at samene drev med. I tillegg kommer jeg til å skrive hva misjonærene mente burde settes som mål for å oppnås. Etter det skal jeg se nærmere på misjonærenes skildringer av hvordan de mente misjonen burde utøves og organiseres.

Aktørene jeg har inkludert i oppgaven var i stor grad enige om hvordan misjonen skulle utøves. De pietistiske idéene deres var nye for tidsperioden, så for den etablerte, ortodokse geistligheten var reformene misjonærene ønsket ikke alltid godt mottatt. På grunn av de ulike synene på strategiene oppstod en splittelse i geistligheten for å få innflytelse over hvordan misjonen skulle utøves. Misjonen fikk et preg av en politisk maktkamp som kom til å spille inn på hvordan misjonærene skildret samenes kristne tilstand og de ønskede strategiene for misjonen.

2.1 Organisasjon og ledelse

Johannes Pedersen skriver i *Den danske kirkes historie* hvordan starten av dansk misjonsvirksomhet hang sammen med de endrende tankene i perioden. Det ble et større fokus på kongens ansvar for undersåttene i riket. Stillingen som eneveldig hersker medførte ansvar både for de som var materielt fattige, men også de som ikke var opplyste i kristendommen. Det ble anset som en plikt å bringe de som enda var hedenske inn i oppriktig kristen lære, og dette førte til fokuset på misjonen av hedningene i koloniene.³³ Nils Gilje og Tarald Rasmussen skriver også om dette i *Norsk idéhistorie: tankeliv i den lutherske stat*. Her skriver de at pietistiske teologer anså det som kirkens ansvar å forkynne kristendommen til de som ikke ble anset for å være godt nok opplærte. Samene ble anset for å være innenfor denne kategorien.³⁴

Den ortodokse tanken var at misjonen allerede var utført, men det var pietistene uenige i.

---

³³ Pedersen, et.al, 1951: 36

³⁴ Gilje & Rasmussen, 2002: 333-334

Gilje og Rasmussen skriver at grunnlaget for dette synet kan ha med den kalvinistiske teologen Johann Gerhards tolkning av misjonsbefalingen i Matteus evangeliet.³⁵ I Matteus evangeliet 28:19-28:20 står det:

Og Jesus trådte fram, talte til dem og sa: Meg er gitt all makt i himmel og på jord! Gå derfor ut og gjør alle folkeslag til disipler, idet dere døper dem til Faderens og Sønnens og Den Hellige

Ånds navn, og lærer dem å holde alt det jeg har befalt dere.³⁶

Ulikt ortodokse tolkninger, der disiplene var ansvarlige for misjonen, mente Gerhard at misjonsbefalingen strakte seg over alle tider, og ikke utelukkende talte til Jesu disipler.³⁷ Pietistenes tanker om å bringe mennesker omvendelse bygde videre på denne tolkningen, og derfor dannet kong Frederik IV et misjonskollegium i 1714. Oppgaven til kollegiet var å «overveje, hvordan missionen bedst kunde fremmes».³⁸ I starten var målet å misjonere befolkningen i kolonien Trankebar, men misjonen overfor samene ble også raskt et fokus.

I 1715 sendte misjonskollegiet ut et åpent skriv til geistlige og verdslige i Danmark-Norge om hvordan denne misjonen burde organiseres. Den pietistisk orienterte prestegruppen Syvstjernen, ledet av Thomas von Westen, sendte inn to brev. Det var basert på disse svarene at von Westen ble valgt til å være leder av misjonsprosjektet.³⁹

Fra starten av misjonsprosjektet i Norge var det spørsmål om hvem som skulle inneha autoritet. For biskopen i Trondheim, Peder Krog, overlappet maktgrunnlaget til Thomas von Westen med hans eget. Det ble i løpet av von Westens tid som leder av misjonen dannet 13 misjonsdistrikt Trondhjems stift, hvorav to lå i Trondhjems amt. Disse var Snåsa misjonsdistrikt, opprettet i 1719, og Overhalla misjonsdistrikt, opprettet i 1721.⁴⁰ Det medførte spørsmål rundt hva von Westen hadde myndighet til å utrette, og biskopens mulighet til å påvirke eller overstyre beslutningene. Motivene bak misjonærenes skildringer handlet derfor ikke bare om forkynnelse, men også politisk makt.

---

³⁵ Gilje & Rasmussen, 2002: 333

³⁶ Mat. 28:19-28:20

³⁷ Gilje & Rasmussen, 2002: 333

³⁸ Pedersen, 1951: 52

³⁹ Lysaker, 1987: 245

⁴⁰ Steen, 1954: 225

Et samarbeid mellom Krog og von Westen var fra et politisk perspektiv utfordrende. I tillegg samsvarte ikke biskopens meninger om hvordan misjonen burde utøves med det von Westen ønsket. Tilnærmingen til biskopen var ikke lik den til pietistene, noe som også var tilfellet for store deler av den norske geistligheten. Måten von Westen og andre misjonærer beskrev geistligheten på bar preg av dette. Pietistenes krav om samenes kristning var et brudd med tidligere perioder, ikke bare for samene men også prestene. Det eksisterte ikke en konsensus om hvordan misjonen skulle utøves, og det førte til en splittelse i det kirkelige miljøet. Geistlighetens makt i Trondheim var med dette blitt delt mellom de som støttet den pietistiske formen for samenes kristning, og de som ikke ønsket den tilnærmingen. Både Krog og von Westen ønsket støtte fra misjonskollegiet for å få sin vilje, og på grunn av dette ble politisk innflytelse et aspekt som ble fremtredende i primærkildene skrevet av misjonærene.

von Westen ble utnevnt til øverste leder av misjonen i Norge i 1716. Misjonskollegiet ga ham tittelen «Vicarum collegii missionis». Dette betydde at han fungerte som misjonskollegiets vikar, som var en formell legitimering av von Westen som øverste leder av misjonen i Norge.⁴¹ Dette gjorde at biskopen mistet innflytelse til fordel for misjonæren. Thomas von Westens ble som leder av misjonen gitt ansvarsoppgaver som overlappet med biskopens, som førte til konflikter:

[...] hans Udnævnelse til [...] vicarius collegii missionis var et af de haardeste slag, der kunde rettes mot en Biskop. Krog søn har utvilsomt Ret i, at her var «oprettet en separat Etat [...] i hans Stift», og man kan undres, om den myndige Mand [Biskopen] i det som var skett, saa «Ambition», Lyst til at «indføre Novitæter» og «trænge sig ind i hans Embeds Forretninger [...]»⁴²

Man ser tidlig i misjonen eksempler på konflikter mellom Krog og von Westen. Under von Westens første misjonsreise i 1716 var biskopen ikke informert om hvilke instruksjoner misjonæren hadde tenkt å gi.⁴³ Peder Krog ba dermed om rapport fra prestene om hva von Westen befalte når han var på reisen sin. Da dette ble kjent for von Westen klaget han til misjonskollegiet som tok saken videre til kongen. Dette endte med at det ble skrevet et reskript den 11. september 1716 som adresserte situasjonen, og støttet von Westen i hans sak:

Da der udi Lectors Fraværelse forefaldt saadane Omstændigheder [...] saa udgav hans

---

⁴¹ Willumsen & Skjelmo, 2017: 122

⁴² Thrap, 1882: 80

⁴³ Lysaker, 1987: 245

Majestet den 11te September 1716 [...] befaling til Stiftammand og Biskop i Trundhiem. At de

[...] skulde [...] hielpe Hr. Lector von Westen, og hans Medhielpere saaledes, at alle forekommende Besværliheder kunne skaffes til Side, og i deres Forretninger ikke være dem, hinderlig eller i veien, og derimod til hans Majestets allernaadigste Villies Fuldførelse af al Formue og Kraft, dennem al Bistand og Hielp, og Befordring at bevise [...].⁴⁴

Det står i sitatet at biskopen skulle være behjelpelig for von Westen, og at han ikke skulle legge noen hinder for ham, men heller være til hans assistanse. Geistlighetens makt i Trondheim var med dette blitt splittet og biskopen mistet innflytelse til fordel for misjonærene.

Konflikten fikk store politiske og økonomiske konsekvenser for biskopen. I 1708 hadde skolebygningen til katedralskolen brent ned, og siden da hadde midler gått til biskopen for å få i stand en ny bygning.⁴⁵ I 1716 ble det bestemt at pengene heller skulle gå til von Westen, som fikk kontroll over den nye skolen. Katedralskolen skulle deretter fullt vies til misjonen som et «Seminarium Scholasticum», underlagt misjonskollegiet.⁴⁶ Peder Krog ble i praksis umyndiggjort som leder av katedralskolen, et ansvar som hadde tilhørt bispeembetet i flere århundrer.⁴⁷

Han mistet dermed både inntektene og makten som fulgte med ledelsen av denne institusjonen. Det stoppet heller ikke der. Den 8. mars 1720 slo et nytt reskript fast at biskopen måtte overgi kontrollen over flere kirker, i god stand, til misjonen, noen av dem allerede samme året.⁴⁸ Det ble også bestemt at overskuddet av alle hoved- og annekskirker i store deler av Nord-Norge, samt Snåsa, Overhalla og Selbu skulle gå til misjonen.⁴⁹

Den potensielle makten man fikk for å lede misjonen førte til konflikter som ikke handlet om å spre kristendom til samene. Det lå fordeler bak å ha et slikt ansvar. Hva som stod i fokus for aktørene er det dog vanskelig å si for sikkert. Jeg mener uansett at selv om politikk ikke var kjernen i det misjonærene ønsket for misjonen må de i det minste ha anset det som nødvendig. Politikken i misjonen handlet i stor grad om innflytelse hos kongen, men jeg

---

⁴⁴ Hammond: 1787, 266

⁴⁵ Grankvist, 2003: 47

⁴⁶ Steen: 1954, s. 201

⁴⁷ Grankvist: 2003: s. 46

⁴⁸ Steen: 1954, s. 137

⁴⁹ Lysaker, 1987: 246

mener det var for å innføre samene i det kristne systemet man ønsket. For pietistene stod dette i kjernen av troen deres, og jeg mener derfor politikken som ble ført av von Westen hadde som endemål å få sin versjon av misjonen på plass.

De som støttet den pietistiske misjonen skrev mye om strategier for misjoneringen. Det ble blant annet foreslått at misjonen ikke skulle utføres av prestene. I Nærøymanuskriptet skrev Johan Randulf at det burde ansettes misjonærer som skulle være ansvarlig for kristningen av samene:

Hvorleedis Lector von Westen med stor fremgang bestormer og bestrider Sathans Riige iblant Finnerne. [...] Gud, som haver lovet, at lade Sathan trædis under vore Fødder, tilskriver jeg alleene dette store Verk. Hvem, uden hand, haver vel bevæget Kongens Hierte til at anordne denne Mission [...]. Hvem, uden hand, er det vel, der haver udvalt ved Kongens Beskikkelse, Lector von Westen til sit Reedskab og Verktøy i dette høye Verk? Jeg haver til forne givet min Raison ⁵⁰ hvor fore det ikke enten har kundet eller endnu kand være de ordinare Præster mueligt, som det bør sig, at faae Finnerne [...] opliuste og omvendte [...].⁵¹

Randulf skrev at vanlige prester ikke skulle stå for misjonen. Her er det igjen viktig å stille spørsmål ved motivene til de som har skrevet kildene. Det virker for meg som en bakenforliggende tanke hos Randulf, at misjonskollegiet skulle gi misjonærene kontroll over den kristne undervisning til samene. Ved å problematisere prestenes mulighet til å gjøre dette mener jeg misjonærene forsøkte å oppnå mer ansvar for misjonen.

Hvordan misjonen overfor samene skulle organiseres i praksis viste seg å være problematisk. Hvem som hadde mulighet til å lede misjonen var knyttet opp mot makt over distriktene som strekte seg over hele Trondhjems stiftamt. Det medførte en politisk maktkamp mellom biskopen Peder Krog, og misjonskollegiets utvalgte leder Thomas von Westen. Det var flere ting som gjorde et samarbeid mellom dem utfordrende, deriblant ulike synspunkt på misjonen, men også politiske og økonomiske faktorer spilte inn. Det førte til at de som støttet von Westen skildret forholdene slik at misjonærene kunne få større innflytelse. Det viser at det var politiske motiver bak skildringene av geistligheten, og deres forhold til samene i Trondhjems amt.

---

⁵⁰ Fransk for årsak

⁵¹ Qvigstad, 1903: 60

2.2 Misjonærenes beskrivelser av samenes religiøse praksis

I dette delkapittelet skal jeg redegjøre for og analysere misjonærenes beskrivelser av samenes religiøse praksis. Dette er for å vise misjonærenes syn på hvilke endringer de mente var nødvendige. Skildringene jeg baserer meg på trekker fram praktisering av både kristne og hedenske ritualer. Det gir et innblikk i hva aktører knyttet til misjonen mente var status rundt samenes kristne tilnærming, og for å analysere utviklingen av samenes syn på kristendom er det nødvendig å vite hva utgangspunktet var.

Noe som er viktig å ha forståelse for er at det allerede hadde foregått prosesser for å kristne samene i Norge. Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen skriver i *Samenes historie fram til 1751* at det allerede i 1215 ble innført et minstekrav for samenes kristne liv, at de skulle la seg døpe og at de skulle gå til nattverd en gang i året.⁵² Dette var en bestemmelse fra det fjerde lateralkonsil som gjaldt alle kristne, og det var ikke en lov som gjaldt spesifikt for samene, men som de heller ikke var et unntak fra. Flere forsøk på å kristne samene ble gjort i løpet av middelalderen, men krav om en genuin tro bak handlingene, slik pietistene krevde, sto ikke i fokus.⁵³

Fram til pietismens inntog hadde kravet fra det fjerde lateralkonsil vært at man skulle være døpt og gå til nattverd en gang i året. Etter denne definisjonen hadde samene vært kristne mens de samtidig trodde på flere guder enn bare den treenige Gud. Forsøkene på å kristne samene hadde ikke vært vellykkede i å få samene til å legge fra seg den originale religionen sin, noe som heller ikke hadde vært et krav. Resultatet av disse prosessene var i hvert fall at mange vekslet mellom kristendom og samisk religion.⁵⁴

Det skal også sies at flere av seremoniene til samene ikke var ulike de kristne. Samene hadde en liknende prosess for navngivning av barnet som minnet om den kristne dåpen. Den samiske navngivningsdåpen skal ha foregått slik: Det nyfødte barnet ble vasket, så ble noe av det samme vannet helt i panna på barnet og gnicket inn.⁵⁵ Så ble riktig navn hos det samiske barnet funnet, gjerne gjennom at en avdødd sjaman, heretter kalt noaide, viste seg for moren i

---

⁵² Hansen & Olsen, 2022: 297

⁵³ Hansen & Olsen, 2022: 297

⁵⁴ Hansen & Olsen, 2022: 302

⁵⁵ Pollan, 2007: 18

en drøm.⁵⁶ Denne prosessen ble gjentatt om barnet ble sykt eller gråt mye, siden det kunne være et tegn på død.⁵⁷

Etter hvert fant de et navn som ville bli akseptert av de kristne. I Jens Kildals *Afguderiets dempelse* skrev han at det oppstod mistanke om at dåpen var skyld i sykdom hos samiske barn. På grunn av dette ble den kristne dåpen vasket bort etter at de kom tilbake fra kirken.⁵⁸ Hans Skanke skrev også i *Epitomes* at det under den samiske dåpen ble påpekt at barnet ville «trives bedre» i dåpsvannet deres enn prestens.⁵⁹ Etter at barnet hadde fått sitt samisk navn igjen, fikk det gjerne i sørsamiske områder en gjenstand kaldt en sjiele, som skulle symbolisere at den kristne dåpen var opphevet.⁶⁰

Navngivningsritualet som eksisterte i forkant av at samene tok i bruk den kristne dåpen var viktig i samiske samfunn. I tillegg til å innføre samiske barn inn i samfunnet ga det visse privilegier, samt den åpenbare identiteten som følger med navnet.⁶¹ At samene praktiserte både sin tradisjonelle navngivningsprosess, og den kristne dåpen var også viktig. Hansen og Olsen skriver at det ga dem et grunnlag for å legitimere begge de religiøse tilhørighetene. Uavhengig av hvorfor samene gjorde det var gjendåp av samiske barn som hadde blitt døpt i kirka praksis i samiske samfunn.⁶²

I tillegg til dåpen ble nattverd praktisert. Dette var et kristent ritual som aktørene mente i mange tilfeller ble foraktet og latterliggjort av samene. Isaac Olsen skrev i et dokument at brødet som ble brukt til nattverd ble referert til av samene som eggeskall, siden det var uten næring, og altervinen skal ha blitt omtalt som museurin.⁶³ I tillegg skrev misjonsaktørene at samene ofte gjorde forberedelser til at de skulle ta nattverd som stred med misjonærenes tanker om at samene var genuint kristne. Thomas von Westen skal ha fortalt Randulf at han hadde observert noen gjøre en bønn til gudinnen Sáráhkka før de dro til kirken for å gå til nattverd:

Kiere Saracha! du maa ikke blive vreed, fordj jeg nu er nød til at gaae hen og drikke Herrens

---

⁵⁶ Hansen & Olsen, 2023: 298

⁵⁷ Pollan, 2007: 18

⁵⁸ Johannessen et.al, 1945: 140

⁵⁹ Johannessen et.al. 1945: 198

⁶⁰ Hansen & Olsen, 2022: 298

⁶¹ Braseth, 2014: 193

⁶² Braseth, 2014: 193

⁶³ Willumsen, 2017: 69

Kalk, ikke heller maae du tænke, at jeg der ved vill opsige enten dig eller de andre guder min Tieneste og dyrkelse! [...] der for har jeg nu først drukket din Kalk [...] ligesaa beder jeg dig ogsaa, at du vil forlade mig den store Synd, som jeg begaard der udj [...] fordj Præsten, seer derpaa, at udslaae, effter min Skyldighed, noget til diin ære af Herrens Kalk paa Jorden førend jeg drikker af den hvilket jeg skal oprette naar jeg kommer hiem igjen, da jeg paa nytt til forsoning skal drikke din kalk [...]⁶⁴

I tillegg til å enda hedre sine samiske guder skrev Randulf at det var samer som gjorde avkall på den treenige Gud. Dette mente han også gjaldt samene som gikk til kirken, som ortodokse prester regnet for å være kristne, men som ikke oppfylte aktørenes mål for samenes kristne tro. Hans Skanke, Jens Kildal og Johan Randulf beskrev både dåpen og syndsforlatelsen som ritualer samene kun gjorde for å blidgjøre geistligheten. Som Hansen og Olsen skrev ble det ansett som en seremoniell praktisering av kristendommen, men det var nok for geistligheten før misjonen på 1700-tallet.⁶⁵

Samene hadde også annen hedensk praksis misjonærene ville slå ned på. De samiske religiøse trommene, ofte kalt runeboommer, var for misjonærene et symbol på hedenskapen siden de ble brukt i noaidenes åndereiseritualer. Johan Randulf skrev at mange samer kun dro til kirken om det samsvarte med et ritual med trommen som tilsa at samene skulle dit, og at dette gjorde at samene ikke dro til kirken ofte.⁶⁶

Misjonærene skal ha vært overbevist om at de samiske gudene var djevelen i forklledning.⁶⁷ For å kristne samene var det viktig for misjonærene å få overbevist dem om at dette var tilfellet, og at sjamanismen brakte dem i kontakt med djevelen, ikke guder.⁶⁸ Det ble derfor lagt inn stor innsats for å samle inn religiøse trommer og ødelegge dem. I bygdeboken for Snåsa fram til 1800 av Jørn Sandnes finner man eksempler fra Trondhjems amt. Sandnes trekker fram misjonæren Peter Johan Muus sine utfordringer på Snåsa og i Lierne. Der skal Muus sin største utfordring ha vært å få samene til å levere fra seg trommene, som de påstod de hadde fått fra Gud.⁶⁹ Denne måten å omtale trommene på strider med misjonærenes syn på

---

⁶⁴ Qvigstad, 1903: 57

⁶⁵ Hansen & Olsen, 2022: 297

⁶⁶ Qvigstad, 1903: 56

⁶⁷ Amundsen, 2005: 252

⁶⁸ Eriksen 2008: 208

⁶⁹ Sandnes, 1956: 314–315

dem. Det ville i så fall si at misjonærene fikk fortalt at Gud hadde gitt dem et instrument for å tilbe djevelen.

Ofringer til samiske guder ble også skrevet om av misjonærene. Johan Randulf og Hans Skanke beskrev ofringene samene gjorde. Disse må ha stått sentralt i den samiske levemåten, da de gjerne var knyttet opp til vesentlige deler av livet. Skanke beskrev ritualer knyttet til fødsel i sitt misjonsverk. Før fødsel skulle gifte kvinner møte for å hedre gudinnen Sáráhká, og drikke hennes vin og spise hennes grøt til hennes ære. Aktørene skrev at det også ble ofret et dyr til gudinnen, som reinskalv, høne, rev eller hund.⁷⁰

I Nærøymanuskriptet trakk Johan Randulf også fram at samene ofte hadde egne offerplasser, liknende alter, dedikert til gudene sine. Ofrene til gudene var gjerne levende dyr, som reinsdyr, geiter eller hester. I Trondhjems amt skal det også ha vært bruk av alter som ikke var tilstede i andre deler av landet. Dette beskrev Jens Kildal i *Afguderiets dempelse*:

[...] i Jndherrets og Dalernes Provestier, hvor og et forferdeligt stort afguderie, blant lapperne, gik i svang; vel havde hr Thomas, med os hans medfylgere, befundet et saare stort afguderie, førend vi kom sør til Eder, da vi reyste blant lapperne igennem Senjens, Saltens og Helgelands Provestier; thi lapperne i de Provestier havde runet, ofret, gjort reyser til Jabme-aymo, brugt omdøbelse, [...] og indsat gan paa andre; men i Nummedals og Jndherrets Provestier blev Maylmenradiens og Sarakkas alterens sakrament brugt, som ikke, efter hr Thomasis videnskab, var brugt i Senjens, Saltens og Helgelands Provestier. Saa og i Nummedals og Indherrets Provestier bleve større Noyde-krige, blant Noyderne, holdne indbyrdes, ved gans udsettelse imod hverandre [...]⁷¹

Dette er interessant siden det viser et særpreg i Trondhjems amt. Kildal skrev at samene som gikk til Maylmenradiens og Sáráhkás altere gjorde det på veien til kirken. De stanset på veien til kirken for å spise brød eller ost som skulle representere Maylmenradiens legeme, og drakk vann som skulle representere Sáráhkás blod.⁷² Dette viser en del av den samiske mytologien som, ut i fra misjonærenes beskrivelse, skjedde utelukkende i Trondhjems amt.

Dette er noen eksempler på skildringene som aktørene trakk fram. Hedendom ble framstilt som omfattende, og de beskrev at den kristne praksisen som misjonen forventet ikke ble praktisert. Jeg mener dette var et bevisst valg for å få hedendommen til samene til å fremstå

---

⁷⁰ Johannessen et.al., 1945: 189

⁷¹ Johannessen et.al., 1945: 108

⁷² Johannessen et.al, 1945: 141

som et stort problem, for å at misjonen skulle bli prioritert av myndighetene. Å skrive om samenes forhold til ritualer som ikke var knyttet til de kristne på denne måten understrekte at problemet ville vedvare med mindre misjonærene steppet inn. Dette kan ha vært med på å forme framstillingen av hedendommen blant samene som mer problematisk og utbredt enn det som var realiteten.

Et annet motiv bak beskrivelsene kan ha vært å sverte biskopen og prestene. Ved å skrive at hekseri og hedenske ritualer var utbredt, impliserte det at strategiene for å holde den samiske befolkningen kristen ikke hadde funket. På denne måten fikk de framstilt det som at problemet ikke hadde blitt håndtert av Peder Krog og geistligheten, og at de måtte fratras ansvaret. Å få pietismen til å virke som kongens beste mulighet ville i så fall være med på å gi dem mulighet til å utøve misjonen på sine prinsipper.

Det fremstår tydelig at misjonærene ikke var fornøyd med tilstanden til samenes religionsutøvelse. Beskrivelsene illustrerer aktørenes syn på at flere i den samiske befolkningen som dro til kirken, og utførte ritualene, ikke faktisk brydde seg om en genuin kristen tro. I tillegg var det som skjedde etter at de dro fra kirken, ifølge misjonærene, direkte hån mot de kristne ritualene, og tydelige tegn på at kristendommen ikke var samenes egentlige religiøse tilnærming. Utbredelsen av religiøse trommer, ofringer og andre hedenske skikker tyder også på dette. Jeg mener likevel framstillingen har hatt et politisk bakteppe, og at beskrivelsene var en måte for misjonærene å utrykke misnøye med geistligheten på. Jeg tror endemålet om de lykkes var å være uavhengig av andre kirkelige myndigheter, for å kunne utføre sin pietistiske misjon overfor samene.

2.3 Misjonærenes mål for samenes kristning

I dette delkapittelet skal jeg gå nærmere inn på hvilke forventninger misjonærene hadde for samenes kristne praksis. I kapittelet kommer jeg derfor til å fortsette drøftingen av beskrivelsene av de religiøse ritualene som ble diskutert i forrige delkapittel. I tillegg kommer jeg til å gjøre rede for, og diskutere, hvilke mål aktørene stilte for misjonen. Dette ble knyttet både til deres mål om samenes kristne livsførsel, og politikken bak misjonen.

Som jeg har skrevet tidligere i oppgaven var det fokus i pietismen på en indre og personlig tro som samene ikke var vant til. Arne Bugge Amundsen beskrev i *Norges religionshistorie* hvordan pietismen skilte seg fra ortodoksien slik:

Å vise seg en sann kristen handlet ikke om å gjøre eller holde seg borte fra det som lovverket påla alle undersåttene, men om å ta den kristne religionens dilemmaer, spenninger og utfordringer personlig. [...] Verken ritualer, lovverk eller geistlighet var i et pietistisk perspektiv garantister for den sanne religionen; den sanne kristne troen kunne bare finnes i det enkelte mennesket.⁷³

Med de pietistiske ideene som rammeverket for aktørenes mål om samenes kristne praksis er ønsket om reform markant. For misjonærene var ritualene kun betydningsløse seremonier om troen ikke var tilstede. Uten en genuin tro på kristendommen mente misjonærene at samene ikke ville vært ordentlige kristne. Johan Randulf var en av de som hevdet at samene ikke var genuine i den kristne troen sin. Dette knyttet han opp til hvordan dømte enda tilba avguder, som egentlig var djevelen i forklledning. Dette skrev han eksplisitt i *Nærøymanuskriftet*:

[...] det haver til denne Tiid gaaet Dievelen an ved siin Løgn og Bedragerie, at opholde siine af-Guderier iblant Finnerne, saa [...] Kirkegang og Sacramenteris Brug, slet ikke hielper dem af hans Kløer og til Salighed, saa lengde de endnu holder sig fast ved hans Afguderier, Runninger og Besværelser [...]⁷⁴

Sitatet beskrev at samer som gikk til nattverd i mange tilfeller enda drev med hedenske skikker. For å bekjempe dette ville misjonærene skjerpe inn kravene for hvem som fikk lov til å delta i kristne ritualer. Blant annet stilte Thomas von Westen strenge krav til samene for at de skulle få gå til nattverd.

---

⁷³ Amundsen, 2005: 246

⁷⁴ Qvigstad, 1903: 34–35

I følge Birger Gulbrandsen i *Nattverden i norsk kirkeliv* skal von Westen ha villet innføre et krav om at samene skulle kunne lese før de fikk gå til alters.⁷⁵ Det var ikke nok for ham at samene kunne gjengi det de hadde hørt. Samene skulle forstå betydningen, og oppriktig tro på det som stod i bibelen eller katekesen. Noe som er interessant med dette poenget er at det var i forkant av at det eksisterte noen fast skole for samene.⁷⁶ Skoleplikt ble innført i 1739, så dette var ideer von Westen foreslo i overkant av 20 år før det ble innført.⁷⁷

Disse kravene er ikke ulike noe von Westen forsøkte på tidligere i karrieren sin. Som sokneprest i Veøy hadde han vært frustrert over at ungdommene kunne for lite om kristendommen, ikke levde etter dåpspakten, ikke skriftet, og ikke kunne katekismen. For å endre på situasjonen ville von Westen nekte foreldrene å gå til nattverd før ting hadde endret seg.⁷⁸ Han møtte motstand i forslaget sitt hos både menigheten og biskopen, men det ble innført etter at von Westen fikk støtte fra en komité utnevnt av kongen for å ta seg av slike klager.⁷⁹

Det von Westen forsøkte å innføre på Veøy beskriver historikerne Carl Fredrik Wisløff og Andreas Aarflot i *Norsk kirkehistorie:2* som en tidlig form for konfirmasjon.⁸⁰ For å kommentere påstanden til Aarflot og Wisløff er det verd å tenke over motivene til Thomas von Westen. Som Arne Bugge Amundsen skriver i *Norges religionshistorie* var ikke å ha utført ritualene bevis på oppriktig kristen tro.⁸¹ Målet med konfirmasjonen var jo å øke kunnskapsnivået om kristendommen før de unge fikk gå til nattverd for første gang.⁸²

Hvis man tar utgangspunkt i at målet til von Westen med konfirmasjonspraksisen på Veøy var for å øke kunnskapsnivået hos ungdommen, stiller jeg spørsmålet om han forsøkte noe liknende med samene. Samenes kunnskap om kristendommen hadde blitt ansett av von Westen for å være for lav. Jeg mener innførelsen av konfirmasjon tidlig i misjonsprosjektet ville kunne gi han muligheten til å diktere kravene misjonærene skulle stille overfor samene. Om han fikk gjennomslag for å diktere hvordan misjonen skulle utøves, kunne han stille

---

⁷⁵ Gulbrandsen, 1948: 89

⁷⁶ Gulbrandsen, 1948: 89

⁷⁷ Wisloff & Aarflot, 1967: 152-153

⁷⁸ Lysaker, 1987: 240

⁷⁹ Lysaker, 1987: 240

⁸⁰ Wisloff & Aarflot, 1967: 110-111

⁸¹ Amundsen, 2005: 257

⁸² Steen, 1923: 62

større krav til samenes kunnskap om kristendom. På den måten ville misjonen bli mer justert i forhold til hans pietistiske tankegang.

Et annet mål misjonærene jobbet for var at misjonen skulle foregå på samisk istedenfor norsk eller dansk. Forslag om dette hadde allerede kommet før von Westen ble leder av misjonen.

Et av forslagene fra Povel Resen var at det skulle lages skoler for å lære opp fem til seks samiske ungdommer i katekismen på deres samiske morsmål og utdanne dem til prester.⁸³

Povel Resen skrev til misjonskollegiet i 1706 at det stod dårlig til med samenes kunnskap om det norske språk, og at samene som ikke kunne norsk måtte lære om kristendommen fra samer som forstod noe. Opplæringen de fikk kunne være fra samer som også ikke forstod mye norsk, og dermed også hadde begrenset kunnskap om kristendommen.⁸⁴

Forslaget om å lære opp misjonærer i samisk språk ble gjennomført. Frederik IV hadde delegert ledelsen av katedralskolen i Trondheim til misjonen, og i 1716 ble von Westen valgt som skolens lektor av misjonskollegiet. I starten var det seks elever, fire norske og to samiske.⁸⁵ De norske guttene skulle lære seg å snakke samisk, mens opplæringen for de samiske elevene skulle være om bibelen og det norske språk.⁸⁶

Det var også her samarbeidet mellom Thomas von Westen og Hans Skanke startet. Skanke var prorektor på skolen da von Westen ble lektor. De delte syn på hvordan misjonen burde utøves, og derfor ble Skanke gitt ansvaret for katedralskolen når von Westen var på sine misjonsreiser. I et brev til Skanke fra von Westen, datert 27. mai 1716 står det:

Eftersom jeg i Jesu navn, efter hans Majestets høie befaling og Misions Collegii anstalt maae gjøre en reise til Finmarken, og derfor, det mig allernaadigst anfortroede

Lectorat imidlertid ikke selv kan opvarte; thi er min tjenstlige begiering til Dominum Conrectorem, at han i mit sted, til min hiemskomst skeer, vilde samme embede forsvarligen betiene, saaledes efter hans Maiestets naadigste liv.⁸⁷

Her ga von Westen fullmakt til «Dominium Conrectorum», altså Hans Skanke, til å fylle stilling som lektor mens han selv var på misjonsreise. Samarbeidet mellom von Westen og

---

⁸³ Lysaker, 1987: 235-236

⁸⁴ Løøv, 2017: 55

⁸⁵ Steen, 1954: 204

⁸⁶ Steen, 1954: 198

⁸⁷ Hammond: 1787, 226

Skanke gjorde at aktørene dermed også sikret seg kontinuasjon over misjonsprosjektet ved katedralskolen. Dette var viktig for von Westen siden rektor på skolen, Nils Krog, var sønn av biskopen, og skal i stor grad ha vært en støttespiller for sin far.⁸⁸

Flere av aktørene jeg skriver om i oppgaven var knyttet til katedralskolen under von Westens ledelse. Hans Skanke var jo «Dominium Conrectorum» (eller prorektor som vi ville kalt det i dag), og fungerende lektor når von Westen var bortreist.⁸⁹ Isaac Olsen ble ansatt av von Westen for å undervise i samisk språk ved katedralskolen i Trondheim i 1717.⁹⁰ Jens Kildal underviste også ved katedralskolen under von Westens ledelse.⁹¹ Det vil altså si at disse fire, nok så likesinnede aktørene, var blant de ansvarlige for utdannelsen av de som skulle misjonere blant samene. Ved å lære dem opp i sine egne tanker om misjonen kunne de sørge for at idéene deres om misjonen ble realisert. Motivene bak ønsket om å innrette misjonærer for å undervise samene istedenfor å la prestene gjøre det, som Randulf foreslo, virker dermed tydeligere. Jeg mener det kommer tilbake til målet om en pietistisk misjon, og at katedralskolen ble et senter for å forme misjonen etter von Westens ønsker.

I 1719 etablerte von Westen også en privat skole, Seminarium Domesticum som skulle utdanne samiske gutter i norsk og bibelkunnskap. Formålet var at disse elevene senere skulle bli skolemestere og kateketer, for å så spre kristendom til andre samer, noe de kunne gjøre på deres eget morsmål.⁹² Dette var et initiativ han stod for selv, og finansierte med private midler.⁹³

Dette viser at fokuset på språk og misjon på samenes morsmål var viktig for von Westen. Å legge en slik innsats på et initiativ som skulle være uavhengig av andre aktører i misjonen, og som han selv styrte og finansierte, gjør at målet om misjonen på samisk fremstår genuint for meg. Det var nok knyttet opp til hans idéer om å forme misjonen etter pietismen, men uansett et ønske om å misjonere på samisk.

Misjonærenes mål for misjonen var i knyttet opp til to ting. Det ene var samenes kunnskap om kristendommen. Ved å begrense hvem som fikk delta i kristne ritualer til de som misjonærene mente kunne nok ville misjonærene selv definere hvem som var kristen.

---

⁸⁸ Steen, 1954: 202

⁸⁹ Hammond, 1787: 226

⁹⁰ Løøv, 1994: 17

⁹¹ Johannessen, et.al, 1945: 99

⁹² Grankvist 2002: 48

⁹³ Hammond, 1787: 583

Pietismen og kravene om å vise til en personlig og genuin tro stod sentralt her. Dette var også krav von Westen hadde stilt til nordmenn før han ble leder av misjonen. Det andre mener jeg var at samene skulle preges av pietisme, og at aktørene derfor ønsket en misjon der de kunne innføre dette. Jeg mener det er derfor katedralskolen ble viktig for aktørene, og at de la inn en så stor innsats for å få myndighet over den til enhver tid.

2.4 Konklusjon

Utførelsen av misjonen overfor samene var påvirket av endringene i samfunnet. Den kristne tilnærmingen til kong Frederik IV la mye av grunnlaget for hvordan utviklingen utspilte seg. Valget av Thomas von Westen som misjonens leder hadde også mye å si. Han var, ikke ulikt kongen, en tilhenger av pietismens idéer. Tilnærmingen til misjonen var uvant for mange i geistligheten, og misjonærene endte opp i konflikt med både biskopen i Trondheim og det øvrige presteskapet. Spørsmål om ledelse og organisering av misjonen førte til konflikter. Maktkampen som oppstod mellom Thomas von Westen og Peder Krog viser dette. Dette hadde innvirkning på både politikken misjonærene utførte, og beskrivelsene deres av geistligheten.

Misjonsprosjektet medførte også endringer for samene i Trondhjems amt. På grunn av de pietistiske idéene om hvordan man skulle praktisere kristendom fikk samene krav stilt til seg som de ikke var vant med. For samene var det ikke lengre nok å gå til kirken og være døpt, men misjonærene krevde en indre tro for at de skulle få lov til dette. Ritualene som tilhørte deres egen kultur og religion stilte misjonærene krav om at samene skulle slutte med. Hvilke reaksjoner det medbragte skal jeg komme nærmere inn på i senere kapittel. Det som dog er klart er at misjonen var et brudd for samene, og at kravene om deres kristne praksis ble skjerpet inn.

Kapittel 3 Samenes reaksjon på misjonærenes virksomhet

I dette kapittelet skal jeg gå nærmere inn på samenes reaksjoner på misjonen. Misjonen brakte med seg endringer fra tidligere perioder, og for samene var de pietistiske idéene om en genuin og indre tro et brudd med deres forhold til kristendommen. Misjonærene forventet også at samene skulle gi avkall på, det de beskrev som, hedensk tro. De nye kravene fra misjonærene ble møtt med ulike reaksjoner i samiske miljø som jeg skal gå inn på i dette kapittelet.

Kildematerialet jeg baserer meg på er skrevet av aktører som var positivt innstilt til endringene. Dette kan gjøre det utfordrende å granske nyanserte perspektiver. Det kan spesielt være vanskelig å vite om de framstiller de som var kritiske til misjonen på en korrekt måte, hvis det stritte imot deres egne interesser. Man må være spesielt kritisk til det man leser i kildene i slike sammenhenger.

I flere tilfeller kan det ha vært en fordel for misjonærene å framstille samene som en homogen enhet. Realiteten er dog at det var ulike reaksjoner blant samene på misjonen. I dette kapittelet skal jeg se nærmere på hvilke saker som aktørene beskrev som splittende iblant samene. Jeg skal så granske hva som ble resultatene av uenighetene og drøfte hvorfor det var slik.

3.1 Positive forhold mellom samer og misjonærer

Det blir ikke riktig å framstille misjonen utelukkende som et tvangsprosjekt. Det er eksempler som blir trukket fram av misjonærene på samer som var til hjelp for misjonen. Dette fremstilles ikke bare av misjonærene, men også i senere forskning.

Håkan Rydving kommer blant annet inn på det i boken *Beyond Primitivism*. Rydving legger fram en modell der han skiller mellom fem typer reaksjoner samene kunne ha til misjonen.⁹⁴ Han beskriver at man hadde de som holdt på den tradisjonelle samiske religionen og jobbet aktivt mot misjonærene. I tillegg har man de som sympatiserte med de tradisjonelle verdiene uten å gjøre motstand mot misjonærene. Noen valgte å holde seg helt nøytrale. Så har man de som likte kristendommen men ikke gjorde noen aktiv motstand mot de som enda holdt på den

---

⁹⁴ Rydving, 2004: 106

samiske mytologien. Til sist har man de som lot seg misjonere, og som samtidig jobbet aktivt for reformene.⁹⁵

En utfordring er å kommentere på hvor stor splittelsen var blant samene. Rydving problematiserer også dette, og skriver at selv om man kan skille mellom reaksjonene er det ikke mulig å si noe om størrelsen på disse gruppene.⁹⁶ Beskrivelsene fra misjonærene gir oss likevel et bilde av reaksjonene i praksis. I *Afguderiets dempelse* skrev Jens Kildal om samene som hjalp misjonærene:

Nogle lapper beklagede for hr Thomas, at de havde brødre, søstre, børn, eller andre af sin slægt paa fiældene, som vare afgudsdyrkere, og bade ham, at hand vilde, ved sit folk, hente dem ned til sig, og hielpe dem til omvendelse; dette efterkom hand; men de runbommer, som lapperne havde lagt efter sig paa fiældene, dem bleve de selv betrode til at hente, og de leverte dem oprigtigt til hr Thomas. [...] Nogle kom og ligedant mange mile efter os, som beklagede, at de havde ingen roe for dievlene, som de havde forsaget, og bade derfor hr Thomas, at de længer maatte være i hans fylge, for at blive mere bestyrkede imod dievlene, det dem og blev tilladt.⁹⁷

Kildal skrev at samene som ble omvendt til det pietistiske kristendomssynet fungerte som assistenter for misjonen. De ga misjonærene innblikk i hvem som enda holdt på sine hedenske skikker, og hvilke skikker de enda drev med. Kildal skrev og om samer som samlet inn samiske trommer som misjonærene mente var knyttet til trolldom og avguderi.⁹⁸

I kildematerialet skrev aktørene at det var samer som ikke var passive i støtten til misjonen. De skrev at det var samer som aktivt oppsøkte misjonærene, og hjalp dem i misjonsarbeidet. Det er dog ikke slik at man ukritisk kan si at alle samene som samarbeidet med misjonærene gjorde det frivillig. I sin transkripsjon av Hans Skankes *Epitomes* la etnograf Ole Martin Solberg til enkelte fotnoter med kommentarer. En slik fotnote har blitt lagt inn like etter en forklaring fra Skanke om samiske familier. Skanke skrev at det hendte seg at gifte samer lå med hverandres barn eller søsken, og at dette måtte stemme siden det var noe som hadde blitt fortalt av en same.⁹⁹ Etter denne skildringen har Solberg lagt inn en av få fotnoter i

---

⁹⁵ Rydving: 2004: 106

⁹⁶ Rydving: 2004: 106

⁹⁷ Johannesen et. al, 1945: 129

⁹⁸ Johannesen et. al., 1945: 129

⁹⁹ Johannesen et. al, 1945: 215

transkripsjonen sin. I denne stiller Solberg seg kritisk til Skankes skildring, og troverdigheten bak erkjennelsen:

Finnerne var jo et avsidesboende folkeslag med særegne vaner, de blev ofte skildret som et folk med dårlige egenskaper, men dog aldri i så mørke farver som på dette sted. Billedet er grunnfalsk og skyldes pietismens groteske syndsforestillinger, dels også det press finnerne var utsatt for under v. Westens «hemmelige åndelige behandling». Enhver folkeforsker vet, at man [...] løper fare for å spørre sig til opplysninger, som ligger fjernt fra den adspurtes begrepsverden. En kan få bekreftede svar på alt, endog på selvmotsigende spørsmål; de avhenger av, hvorledes spørsmålene stilles, om de korresponderende opplysninger skal bli korrekte eller et seilbillede til av den spørrendes egne tanker. Beretningen om de bekjendelser, som v. Westen til dels fremtvang, viser at mange finner var opspilte og forskremte under de tredjegradsforhør, de utsattes for, og det er selvsagt, at de da «tilstod», hvad misjonæren ut fra sine egne forestillinger trodde om disse «faldne mennesker». Stedet kaster et klarere lys over den pietistiske mentalitet enn over nomadenes moralske tilstand. v. Westen og hans misjonærer forstod ikke, at også flyttfinnerne levde under regulerte sociale former, efter normer, som var vokset frem på nomadebasis.¹⁰⁰

Kritikken Solberg retter mot tilståelsene og samarbeidsviljen til samene er ikke bare relevant for dette eksempelet, men for flere andre også. At samer hjalp misjonærene med å finne gjemte trommer, eller anga de som enda drev med hedendom, kan ha skjedd under liknende omstendigheter. Noen leverte nok runeбомmer og anga andre samer under press fra misjonærene. Dette skal jeg komme nærmere inn på senere i kapittelet.

Det skal også sies at det er dokumenterte tilfeller av samer som ønsket kontakt av misjonærene. Et eksempel ble lagt fram av von Westen i et av brevene hans skrev til Christian Reitzer. von Westen skrev at en same med navn Stor Henning fra Meråker skal ha reist med konen og moren sin til Sverige. I brevet skrev von Westen:

Saaledes bortdroge af Meerager finlapper Stor Henning og hans hustru og hands moder, hvilken siste har skicked mig bud fra Jemtland, at hun mod sin vilje og med hiertens fortrydelse opholde i de Jemtske fielde fra at komme hid til os igjen.¹⁰¹

Moren skal ha sendt bud til misjonærene med beskjed om at hun ønsket å komme tilbake igjen, og måtte oppholde seg i Sverige mot sin vilje. Særlig mer enn det står det ikke om dette

---

¹⁰⁰ Johannesen et. al, 1945: 215

¹⁰¹ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 16

spesifikke tilfellet. Om det von Westen skrev stemmer er det et eksempel på en same som søkte hjelp hos misjonærene. Det skal dog sies at det ikke står noe om hvorfor hun ønsket å komme tilbake. Siden motivet ikke er spesifisert er det ikke sikkert det var et religiøst aspekt bak ønske om å reise fra Sverige, men at det var en annen grunn. Det er likevel et eksempel på et ønsket samarbeid mellom samer og misjonen.

Andre eksempler finner man i *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen*. Håkon Hermanstrand skriver:

I januar 1734 er det ført inn en klage i Harran kirkebok. 24 samer hadde begjæret et etterskrift i kirkeboken, der de krevde å bli betjent som andre. Det vil si, de krevde lik kirkelig behandling. De klagde på situasjonen i Nordli sommeren 1733, der Snåsapresten P.J. Muus ikke kom, og ingen av misjonens medarbeidere overholdt tida (for kirka). [...] Dette må som sagt bety at kristendommen hadde sine tilhengere, og at samene ikke alle som én motarbeidet von Westen og hans etterfølgere. [...] Det er et tegn på at de ikke stod lydige og tok i mot det misjonærene og øvrigheten tilførte dem, men at de var en aktiv part i religionsutøvelsen.¹⁰²

Disse eksemplene viser at misjonen i flere tilfeller ikke var noe som ble tvunget på alle samene. Det blir like problematisk å ha denne tilnærmingen til misjonen som å fremstille det som at alle samene var villige til å la seg misjonere. Modellen lagt fram av Rydving har allerede illustrert dette gjennom å vise de ulike reaksjonene i blant samer. Man må dog være varsom med å stole på det aktørene skrev om samarbeidsvilligheten til samene. Kildene vi har på dette er skrevet av aktørene selv, og reflektere ikke samenes eget perspektiv på saken.

Et interessant perspektiv misjonærene hadde var at det ofte var enklere å misjonere kvinnene. Tradisjonelt sett var det mennene som var familiens representant i møte med nordmenn eller i kirken.¹⁰³ At kvinnene ikke var like eksponert for kristendommen eller det norske språket var en utfordring for misjonærene.¹⁰⁴ Likevel er det beskrivelser der misjonærene skrev at det var enklere å misjonere kvinner enn menn. En skildring som er interessant å bite seg merke i angående dette poenget ble lagt fram i *Epitomes*. Hans Skanke skrev at:

Paa fjeldene i Sønden ere særdeles Mandfolk iblandt Lapperne meget lade og hengivne til dovenhed [...]. Dermimod er de fleeste Qvindfolk trevne og duelige. [...] Dog ere de deres Mænd meget underdanige og tjeneste-agtige, og skal ikke gierne aabenbare deres Mænds

---

¹⁰² Hermanstrand, 2009: 79-80

¹⁰³ Rydving, 2004: 104

¹⁰⁴ Rydving, 2004: 104

feyler, ihvor ilde Mændene ogsaa handle med dem. De have og i deres Saligheds Sag været for Missionen langt facilere og fornumsttigere end de fleste Mænd, fundet good sang i den usvigelige Guds ords melk som dem er rekket, og med inderlig begierlighed elsket den og tørstet derefter. Derimod paa den Nørdre ende af Missionens strekning ville Qvinderne gjerne føre Herredømme over deres Mænd [...].¹⁰⁵

Det Skanke skrev var at i sørsamiske distrikt skal kvinnene ha vært ha vært mer villige til å ta imot reformene fra misjonærene. Om dette faktisk stemte er vanskelig å kommentere på grunnet manglende kilder å sammenlikne med. En mulig forklaring kan være at misjonærene i større grad fokuserte på mennene i misjoneringen sin enn kvinnene. Håkan Rydving skrev at det i stor grad var noaider og samiske menn som ble forhørt om sin religiøse praksis. Misjonærene kjente ikke alltid til kvinnenens religiøse praksis, og hadde derfor mindre grunnlag for å rette mistanke om at de ikke lot seg innrette etter pietistenes krav.¹⁰⁶ Dette betyr ikke at det var et positivt forhold mellom samiske kvinner og misjonærer, men sitatet er en av de positive skildringene som finnes i kildematerialet om samenes kristne praksis.

Samarbeid og positive forhold mellom aktørene og samene var en realitet. Å male reaksjonen i svart-hvit blir feil tilnærming for å kommentere på historien, og det er flere ting som tyder på at det var samer som støttet reformene. Klagene man finner i kirkebøkene om at samene ville ha samme behandling som nordmenn er et eksempel.¹⁰⁷ Det samme gjelder modellen til Håkan Rydving, der han også skriver om de som «actively supported the Christian religion and opposed the indigenous heritage, i. e. agents of change».¹⁰⁸ Det betyr ikke at det misjonærene skriver kan godtas uten at man stiller kritiske spørsmål. Ole Martin Solbergs kritikk av *Epitomes* er et godt eksempel på det.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ Skanke, 1945: 219

¹⁰⁶ Rydving, 2004: 104-105

¹⁰⁷ Hermanstrand, 2009: 79-80

¹⁰⁸ Rydving, 2004: 106

¹⁰⁹ Johannesen, et.al, 1945: 215

3.2 utfordringer med misjoneringen i samiske miljø

Mange samer anså ikke misjonen som kun et skifte av praktisering av religion, men heller direkte maktundertrykkelse.¹¹⁰ Reaksjonen fra flere ble dermed å holde seg unna misjonærene. Andre forsøkte å gjøre motstand ved å sabotere misjonen. Jeg skal i dette delkapittelet gå nærmere inn på begge tilnærmingene.

Et stadig problem for misjonen var at samene krysset grensen til Sverige. Jeg skal først presentere noen eksempler på dette før jeg drøfter hvorfor misjonen anså dette som et problem. Et eksempel fra Trondhjems amt finnes fra året 1723. Thomas von Westen samlet inn mange trommer dette året, og forsøkte å innkreve trommen til Bendix Andersen Frennings-Field og Jon Torchelsen Fiplings-Skov. For å redde trommen flyktet de til Sverige, men etter at von Westen kontaktet svenske prester ble den til slutt tatt fra dem.¹¹¹

von Westen skrev om flere samer som hadde reist fra Norge til Sverige. Stor-Henning fra Meråker som jeg nevnte i forrige kapittel var en. I tillegg listet von Westen opp fire samer, Pofuel Pedersen, Thomas Pedersen, Nils Olsen og Morten Zachariasen, som reiste fra Snåsa til Sverige. von Westen understrekte også at de reiste med kone, barn og annen familie, så antallet som hadde reist ville dermed vært høyere enn bare fire.¹¹²

Så hvorfor misjonærene anså det som et problem at samene reiste til Sverige? I følge von Westen hadde samene på den svenske siden av grensen hatt mindre problem med å praktisere sine hedenske skikker uten innblanding fra geistligheten.¹¹³ Dette strider dog med det Povel Resen skrev i sine rapporter. Ulikt von Westen skrev Resen at svenskene hadde vært langt flinkere til å slå ned på hedenske ritualer. Resen skrev også om hvordan svenskene hadde etablert forbud mot hedenske skikker, og at om det ble meldt ifra om at svenske samer hadde rune-bommer ble dette raskt etterforsket.¹¹⁴ Resen konkluderte med at svenskene hadde større kontroll over religionen til samene, og at reguleringen deres hadde fått synlige resultater.¹¹⁵

Det er interessant at von Westen og Resen kom med direkte motsatte rapporteringer på dette

---

¹¹⁰ Sjöberg, 2020: 43

¹¹¹ Dunfjeld-Aagård, 2005: 98

¹¹² Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724 s. 16

¹¹³ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724 s. 15

¹¹⁴ Løøv, 2017: 53

¹¹⁵ Løøv, 2017: 52-53

friere kunne utøve sine hedenske skikker. Resen skrev det motsatte til kongen, altså at svenske samer hadde reist til Norge for å drive med hedenske ritualer:

Omshjønt de Svenske Lapper har Præster og Kirker udi hver Province hos dem self [...] og der betienes med Sacramenterne og andre Kirkens midler; saa ere dog nogle af dem meere Inclinerede till enn frihed fra den strænge Kirke-Disciplin, som de syns, at de Svenske LappePræster øver imod sig, hvorover mange af dem [...] endtholder sig fra deris egne Sogner, og opholder sig mest paa dend Nordske Side, efter deris eget behag for dis bædre at kunde have frihed till at enholde sig fra Svenske, og betienis af de Nordske Præster med Alterens Sacramente [...]¹¹⁶

Dette mener jeg kan tyde på en av to ting. Den ene er at misjonærene i Norge innførte endringer som gjorde at samene som ville holde på religionen sin ikke lengre syntes det var verd å oppholde seg på den norske siden av grensen. Om samene oppholdt seg i Norge fordi det var mindre press fra geistligheten om at de skulle tilbe kristendommen forsvant poenget når misjonsoffensiven i Norge startet. Dette poenget har blitt trukket fram i senere forskning. I *Samenes historie fram til 1750* skriver Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen at flere reiste over grensen fra Norge til Sverige når den dansk-norske misjonen eskalerte på 1720-tallet.¹¹⁷ De skriver videre at flere sør i landet reiste til Sverige for å oppsøke kirkene der, siden det passet sammen med syklusene til reindriften, samt at handelsmarked også var en faktor.¹¹⁸ Dette er et poeng jeg skal komme tilbake til.

Den andre potensielle forklaringen ligger i geografi og infrastruktur. I transkripsjonen av brevene til Christian Reitzer ble det spesifisert at von Westen i størst grad skildret tilstanden i Trondhjems amt.¹¹⁹ Resens rapport var et større verk som skulle gi en komplett oversikt over samene i Norge. Resen spesifiserte at det var mangel på prester og klokkerene lengre nord i landet, og det kan være at problemstillingen derfor var mer tilstedeværende i Nord-Norge enn i Trondhjems amt.¹²⁰

At von Westen skrev at samer reiste til Sverige kan også ha vært for å legge press på myndighetene om å støtte misjonen. Deler av grunnlaget for at Povel Resen hadde fått i oppdrag å rapportere om samenes tilstander var fordi kongen fryktet at samene kunne bli

---

¹¹⁶ Løøv et.al, 2014: 61-62

¹¹⁷ Hansen & Olsen, 2022: 308-309

¹¹⁸ Hansen & Olsen, 2022: 309

¹¹⁹ Forside i mappen med brevene fra von Westen

¹²⁰ Løøv, 2017: 54

juridisk sett knyttet til Sverige.¹²¹ Om dette skjedde hadde svenskene grunnlag for å gjøre krav på territoriene, ettersom at de som bodde i områdene var knyttet til svenske kirkesogn. Det at von Westen rapporterte om samer som dermed dro til Sverige gjorde at han på denne måten også vist at dette var en risiko lengre sør i landet. Olsen og Hansen skriver i *Samenes historie fram til 1750* at når grensene etter den stor nordiske krig skulle defineres var det: «På hele strekningen fra Sør-Trøndelag til Tana og Varanger [...] ikke fastlagt noen endelig grense. Særlig innfløkt var forholdene på sørsamisk område [...]».¹²² Fram til dette punktet hadde grensene vært veldig diffuse. Grenseoppteegningene var flere år etter von Westens virksomhet, så det vil si at det under hans tid under misjonen var dårlige definerte grenser mellom Norge og Sverige i Trondhjems amt.

Grensekryssingene mellom Norge og Sverige må i større grad problematiseres. Flere av samene von Westen nevnte som hadde reist over grensen hadde oppholdt seg i områder nært Sverige, som i Tydal, Namdalen og Verdalen. Om samene han nevnte drev med reindrift kan det være en mulig forklaring. Håkon Hermanstrand skriver i *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen* at samer som drev med reindrift på denne tiden hadde ulike sykluser på når de reiste til nye beiteområder. Flokkene med reinsdyr på 1700-tallet skal ha vært relativt små, og blitt flyttet på med jevne mellomrom.¹²³ At nomadiske samer kunne reise på tvers av disse grensene var ekstremt viktig for reindriften deres. Når grensene etter den store nordiske krigen skulle bestemmes ble dette tatt i betraktning:

Til sjuende og sist var det bare de to statenes undersåtter som i praksis kunne utøve «possesjon», gjennom sine faktiske bruk av arealene. Det var derfor viktig å kartlegge hvor langt bøndene og samenes bruksområder strakte seg; om gårdenes utmarksrettigheter strakte seg opp mot fjellpartiene, eller om de støtte an mot allmeningsområder, og der reindriftssamenes beiteområde lå. Fra og med Namdalen fogderi holdt det ikke lenger for Schnitler å ta opp vitneutsagn fra bøndene; han måtte også stille sine spørsmål til reindriftssamene [...].¹²⁴

Da de endelige grensene ble satt i 1751 ble det lagt inn et lovverk som ga samene rett til å drive reindriften på tvers av grensene mellom statene.¹²⁵ Dette tilleggskildet fikk navnet

---

¹²¹ Løøv, 2017: 48

¹²² Hansen & Olsen, 2022: 250

¹²³ Hermanstrand, 2009: 57

¹²⁴ Hansen & Olsen, 2022: 252

¹²⁵ Hansen & Olsen, 2022: 256

«Lappekodisillen», og illustrerer viktigheten for at samene fritt kunne reise på tvers av grensene for å drive reindriften. Dette er noe von Westen ikke skrev om i brevene sine til Reitzer, som gjør at en viktig del av grunnen til at samene reiste over grensen til Sverige ble neglisjert.

Jeg mener Thomas von Westen ville problematisere at samene reiste over grensene i større grad enn nødvendig. At samene drev reindrift på tvers av grensene er det mindre sannsynlig at myndigheten ville forsøke å stoppe enn det von Westen skrev om. Jeg mener det er derfor han utelot det i skildringene sine, og heller forsøkte å holde samene i Norge. von Westen skrev: «Med Tydals Lapper, som endni i nogle aar sidder på de svenske grendser omendskiönt de ere norske lapper [...]».¹²⁶ Jeg mener dette kommer tilbake til hans ønske om å videreføre sitt eget syn på kristendommen på samene, og om de dro til Sverige ville ikke det være mulig for ham.

Interessant nok nevnes ikke nomadisk reindrift som gikk på tvers av grensene i *Epitomes* eller *Afguderiets dempelse* heller. De funnene jeg har gjort av at reinsdyr nevnes i *Epitomes* og *Afguderiets dempelse* er knyttet opp til religiøse ritualer, spesielt ofringer. Med tanke på at *Epitomes* er basert på von Westens skildringer, som skulle utgjøre misjonshistorien i Norge, viser det hans uvillighet til å skildre samenes grensekryssinger. Samtidig utelot Jens Kildal å trekke inn nomadisk reindrift på tvers av grensene. Anne Eriksen skriver i *Kulturanalyse: En teksthistorie* at «Kildahls skrifter regnes blant de viktigste kilder til forståelse av sydfinnenes tro og kultur på begynnelsen av det 18. århundre».¹²⁷ Dette har Eriksen rett i. Jeg mener likevel at siden Kildal ikke skrev at nomadisk reindrift gikk på tvers av grensene, viser dette at aktørene utelot deler av samisk kultur som stred mot deres mål for misjonen.

For å hindre at samene ble værende i Sverige iverksatte von Westen tiltak. I brevet til Christian Reitzer skrev von Westen at han var i kontakt med prostens i Jämtland, Abraham Burman. von Westen skrev at Burman hadde kunngjort at enhver som gjemte norske samer som hadde flykte fra misjonen skulle bøtelegges med 40 lodd sølv.¹²⁸

---

¹²⁶ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724 s. 18

¹²⁷ Eriksen, 2008: 207

¹²⁸ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724 s. 15

For å sette beløpet i kontekst vil jeg demonstrere kjøpeverdien av et lodd sølv på denne tiden. Det nærmeste estimatet til tidsperioden jeg ser på oppgir et anslag om at 1 daler tilsvarte 2 lodd sølv.¹²⁹ En måte å demonstrere verdien til dalerne på er å knytte verdien opp til hvor mange kyr man kunne kjøpt for summen. Basert på det jeg har funnet var en ku anslått i 1690 til å være verd omtrent 3 daler.¹³⁰ Boten på 40 lodd sølv ville dermed tilsvart i overkant av seks og en halv ku.

Det finnes dog andre eksempler på motstand mot misjonen enn at samer rømte landet. I *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen* skriver Håkon Hermanstrand om «motmesser» mot von Westen.¹³¹ Det som virker sannsynlig er at samene drev med det misjonærene anså som trolldomskunst, som kaltes ganning. I *Epitomes* beskrev Hans Skanke at å ganne var å kalle på de samiske gudene slik at de kunne si navnet på den de ville det skulle skje noe vondt med. Den som ble gannet skulle så bli syk, og kom ikke til å bli frisk igjen uten at noaiden kurerte ham.¹³²

Hermanstrand skriver at messene fant sted tidlig på nyåret, i starten av januar, på de dagene som skal ha vært de helligste for samene.¹³³ Formålet med å ha motmessene disse dagene skal ha vært at det var mest sannsynlig å få resultat fra de religiøse ritualene. Av plasser tilknyttet Trondhjems amt der det skal ha blitt holdt slike messer skal ha vært Folladalen, og Teplingfjellet i Foldereid.¹³⁴

Hans Skanke skildrer dette i *Epitomes*. Skanke skrev at det var flere samer som hadde brukt trolldom mot von Westen. Til slutt hadde de organisert seg for å lage disse motmessene. Da von Westen kom i kontakt med de som hadde vært på messene skrev Skanke at det gikk slik:

von Westen fra den 7de til den 16de Februarii paa ded nøyeste havde catechizeret og underviist den part af Harams Lapper, som høre til Teplingmarken og Follingdalen, lood hand oplæse den bekjendte Troid-messe-act for dem samtlige, at hand vilde fornemme om sig saa haver forholdet, som angivet var, da de alle til sammen vedgik, at saa var skeed; men Sal. Her von Westen vilde endda nærmere forfare Sandheden, indkalede derfor den eene efter den

---

¹²⁹ Imsen & Winge, 1999: 269

¹³⁰ Bull, 1938: 23

¹³¹ Hermanstrand, 2009: 77–78

¹³² Skanke, 1945: 206

¹³³ Hermanstrand, 2009: 77–78

¹³⁴ Dunfjeld-Aagård, 2005: 89

anden, og forelagde een hver i sær den eene omstændighed efter den andens, at de havde intet undladt for at skaffe ham af veyen, og saaledes deres gamle Hedenske frihed beholde.¹³⁵

Disse beskrivelsene fra Skanke viser ganske tydelig at misjonærene var uønskede blant flere samer. Svaret på at misjonærene drev virksomheten kan ikke feiltolkes, og framstillingen er ganske klar på at det var motstand i samiske samfunn mot misjonen.

Motstanden mot misjonen ble beskrevet spesielt på to måter av misjonærene. Den ene var at samene reiste over grensen til Sverige for å slippe unna misjonærene. Dette er det eksempler på fra Trondhjems amt, så det var samer som gjorde dette. Aktørene neglisjerer å nevne andre faktorer som kunne ha spilt inn. Jeg tenker spesielt på reindriftingsamene som drev i nærheten av grensene, og som senere skulle få rettigheter som lot dem krysse grensene som de ville. Det var ikke realiteten under von Westens tid, og han forsøkte å hindre samene i å reise over til Sverige, noe svenske prester hjalp ham med. Den andre formen for motstand kom i form av trolldom. Noaider skal ha samlet seg for å bruke trolldom mot von Westen, noe som ikke kan mistolkes. De ønsket ikke misjonærene og reformene deres velkomne.

---

¹³⁵ Johannes et al., 1945: 243

3.3 Pragmatisme og nøytralitet

I modellen til Håkan Rydving skiver han at de som ønsket å holde seg nøytrale var de som levde innenfor begge trossystem uten å prioritere det ene over det andre. En utfordring med å studere denne reaksjonen på misjonen er at de reaksjonene som trekkes fram i kildene ofte var positive eller negative. Dette gjør at samer som ikke var sterkt for eller mot misjonen ikke kom fram i kildematerialet, noe som i seg selv er interessant, og kan sies å være et ikke-funn.

Jeg mener det er usannsynlig at misjonærene ønsket å inkludere samer som ikke var helt omvendte i betegnelse. En halvveis omvendelse var ikke godt nok for pietistene siden en kristen, i pietistenes øyne, virkelig skulle ha en indre personlig tro på kristendommen.¹³⁶ En halvveis omvendelse ville ikke blitt regnet som en suksess.

Enkelte samer som det ble forventet at skulle konvertere hadde for lite tid på seg. von Westen forsøkte å gi samene muligheten til å møte med ham personlig for å snakke med ham. Han måtte etter hvert få hjelp fra misjonærene Jens Kildal og Peter Johan Muus på Snåsa siden det var for mange samer som misjonærene ville konvertere på for lite tid til å få en sann indre tro etter pietistenes ideal.¹³⁷ Britta Pollan skriver i *For djevelen er alt mulig: kristne historier om samene*, at samene ofte ikke hadde mer enn fem dager på seg for å bli kristne etter pietistenes krav før misjonærene måtte reise.¹³⁸

Anne Eriksen skriver i *Kulturanalyse: En teksthistorie* at Kildal mente omvendelsen ville skje etter en ektefølt og genuin erkjennelse av syndene.¹³⁹ Dermed ville Kildal krevd at avguderiet til samene ikke bare ble innrømmet, men også at det tok slutt. Om samene fortsatte å hedre de hedenske gudene var ikke erkjennelsen genuin, og dermed ikke tellende.¹⁴⁰

Jens Kildal trakk fram to slike eksempler i *Afguderiets dempelse*. Det første eksempelet Kildal trakk fram handlet om en som i begynnelsen hadde vært uvillig til å la seg være «i hemmelig aandelig behandling» med von Westen. Kildal skrev så at:

[...] men hr Thomas, mod hans vilie, tog ham der til, og efter hand havde gjort bøn med ham paa knæ, og med mange ord gjort fliid, at instruere ham til at gjøre frivillig, og opriktig

---

¹³⁶ Gilje & Rasmussen, 2002: 334

¹³⁷ Johannesen et.al, 106-107: 1945

¹³⁸ Pollan, 2007: 159

¹³⁹ Eriksen, 2008: 208

¹⁴⁰ Eriksen, 2008: 208

bekjendelse, fik hand og beveget ham der til, saa hand ret frivillig bekjendte sit afguderi stykke for stykke [...]; men da hr Thomas forelagde ham, at hand skulle fornye sin Daabes Pagt, som hand havde gjort med Gud i Daaben [...] da vegrede hand sig derfor; men endelig, efter at hr Thomas, dag efter dag imellem sine andre forretninger, havde havt ham i hemmelige aandelige behandlinger, kom det endelig, paa sidstningen, saa vit med ham, at hand frivillig fornyede sin Daabes Pagt i hr Thomasis paahør [...]¹⁴¹

Kildal skrev her at mannen gang på gang ikke ville innrømme sitt avguderi. Mot sin vilje hadde han blitt med von Westen. Videre skrev Kildal at von Westen til slutt hadde fått mannen til å tilstå, samt å forklare hvilke hedenske skikker han hadde drevet med. Når von Westen så krevde at han skulle fornye dåpspakten sin med Gud nektet han det, men etter mer tid med von Westen hadde han valgt å gjøre det likevel.¹⁴²

Dette er et eksempel på tilståelse gjort under press. At von Westen hadde med seg mannen på tomannshånd, og senere fikk ham til å innrømme at han hadde drevet med hedenske ritualer bringer tilbake det Ole Martin Solberg skrev om misjonærene:

Beretningen om de bekjendelser, som v. Westen til dels fremtvang, viser at mange finner var opspilte og forskremte under de tredjegangsforhør, de utsattes for, og det er selvsagt da de «tilstod», hvad misjonæren ut fra sine egne forestillinger trodde om disse «faldne mennesker».¹⁴³

Det Kildal skrev videre er det som gjør at man ikke regnet denne mannen for å være fullt omvendt til kristendommen:

[...] men saa fik hand endelig derefter, nattetider, u-fred af dievlene; men hr Thomas lod ham derfor ligge, om natten, i det huus, hvor i hand selv laae, og gjorde idelig bøn med ham, og for ham, mod dievlene, og de maatte give sig tabt.¹⁴⁴

Det Kildal skrev var at denne mannen hadde fortsatt å tilbe de samiske gudene om natten. Som følge av dette hadde han måttet ligge i samme hus som von Westen så det ikke skulle skje igjen. Med tanke på hvor motvillig han var til å legge fra seg sin gamle tro var dette et

---

¹⁴¹ Johannessen, 1945: 131

¹⁴² Johannessen et.al., 1945: 131

¹⁴³ Johannessen, et.al., 1945: 215

¹⁴⁴ Johannessen, 1945: 132

eksempel misjonærene trakk fram som en som strittet mot å bli legge fra seg den samiske religionen.

Det andre eksemplet Kildal trekker fram var en som forsøkte å inngå kompromiss med misjonærene. Han var villig til å gjøre enkelte endringer, men Kildal skrev at «det gaar ikke an, at den som vil være en Jesu Brud, kand og tillige være dievelens hore».¹⁴⁵ Å akseptere at noen kun til dels la seg kristne var ikke et alternativ for misjonærene. Denne mannen måtte også til åndelig behandling hos von Westen, men han nektet å frasi seg sine hedenske guder. von Westen ga seg ikke, og mannen gikk til slutt med på å fornye dåpspakten. Også han ble avslørt da han tilba hedenske guder om natten, og måtte dermed også sove i samme hus som misjonæren så det ikke skjedde igjen.¹⁴⁶ Dette er igjen et eksempel som viser at det var samer som forsøkte å tilbe begge religionene, i alle fall nok til at misjonærene var fornøyde.

En annen faktor som viser forsøk på å la kristendommen og samisk tro sameksistere var i samiske kvinners tilbedelse. For å forstå dette er det viktig å ha en grunnleggende forståelse for samisk tro der gudinnene har en svært sentral rolle. I samisk religion mente man at menneskekroppen ble skapt av gudinnen Máttaráhkká, mens hennes døtre Sáráhkká og Juoksáhkká ga mennesket kjønn. Gudinnen Uksáhkká fungerer så som en beskyttende veileder overfor kvinnene og barnet under og i etterkant av fødselen.¹⁴⁷ Noen av gudinnene ble tilbedt av både menn og kvinner, men enkelte religiøse ritualer var det kun kvinnene som fikk delta i.¹⁴⁸

På grunn av forskjellene i tilbedelse av guder og gudinner innad i samiske samfunn var det til dels allerede ulike religiøse tilnærminger blant kjønnene. Om misjonærene ikke kjente til alle delene av de religiøse tilbedelsene til kvinnene hadde de større sannsynlighet for å bli videreført til senere generasjoner. Rydving skriver at det er plausibelt at flere feminine aspekter ble videreført til nye generasjoner.¹⁴⁹

Et eksempel er hvordan gudinnen Sáráhkká hadde fortsatt under kristendommen som jomfru Maria. Før misjonen hadde tilbedelsen av jomfru Maria vært utbredt i samisk kristen

---

¹⁴⁵ Johanessen, 1945: 133

¹⁴⁶ Johannesen et.al, 1945: 133–134

¹⁴⁷ Bäckmann, 1982: 151

¹⁴⁸ Bäckmann, 1982: 143

¹⁴⁹ Rydving, 2004: 105

livsførsel. May-Lisbeth Myrhaug skriver *I modergudinnens fotspor: samisk religion med vekt på kvinnelige kultutøvere og gudinneskult* at:

For samene må dette mangfold av «himmelske skikkelser» og især Maria-gestalten og kulten rundt henne, ha fortonet seg som en parallell til deres egen religion. For utøvere av en religion som den samiske, hvor de feminine guddommene og især Sáráhká hadde en slik avgjørende plass i dyrkelsen av guddommene og hvor skytsåndene var en del av menneskets tilværelse, ble Maria og kulten rundt henne og læren om skytsenglene en parallell til deres egen trosutøvelse.¹⁵⁰

Fram til misjonen hadde dette vært en uproblematisk tilnærming. Misjonærene ønsket derimot ikke en kristen tilbedelse der noen andre ble hedret på linje med Gud. I samiske samfunn ble Maria referert til som Guds moder, og dette stemte ikke med den kristne praktiseringen misjonærene ønsket at samene skulle ha.¹⁵¹ Poenget med misjonen var å innrette samene etter de pietistiske kravene til utøvelse, så å inkludere Maria for mye i misjonen kunne ha ført til motsatt resultat enn at de gjorde samene mer villige til å innrette seg etter misjonærene.¹⁵²

Det var en viktig balanse av det feminine og maskuline i det samiske trossynet som samiske kvinner var vant til. Disse moderlige og feminine religiøse figurene eksisterte ikke på den samme måten i den protestantiske kristendommen. Selv om det var forsøk på pragmatisme i form av å la kristne figurer representere de samiske var ikke det nok til å holde på religionen.

Det var ikke nødvendigvis slik at samene hadde forventninger til misjonærenes mål. I kildene er det eksempler på samer som forsøkte å gjøre kompromiss, uten at dette var tilfredsstillende for misjonærene. Enkelte samer var villige til å akseptere den treenige Gud på samme nivå som gudene i sin egen religiøse tro. Det var dog vanskeligere å få dem til å gi avkall de samiske gudene totalt.¹⁵³ Der var det et skille mellom misjonen på 1700-tallet og tidligere perioder; Samene hadde ikke måttet gjøre avkall på troen sin. Flere aksepterte at

---

¹⁵⁰ Myrhaug, 1997: 106

¹⁵¹ Sjöberg, 2020 :42

¹⁵² Sjöberg, 2020 :42

¹⁵³ Pollan, 2007: 35

kristendommen kunne sameksistere med troen deres, men der var Thomas von Westen og hans støttespillere kompromissløse.

3.4 Konklusjon

Innad i samiske samfunn var det en manglende konsensus om misjonen. Skildringene til misjonærene viser dette, og selv om man må stille seg kritisk til det støttes splittelsen av senere forskning. Håkan Rydving illustrer det i modellen sin, og Håkon Hermanstrand legger også fram empiriske eksempler på samer som både støttet og gjorde motstand mot misjonen. De som ikke ønsket å bli misjonert reiste til Sverige for å komme seg unna misjonærene, og det var også organisering blant samene mot misjonen. Dette er motmessene mot von Westen er eksempel på.

Det var dog også samer som ville bli behandlet som kristne på samme nivå som nordmenn. Klagene på at misjonærene ikke kom til kirken for å betjene den er et eksempel på det. Misjonærene skrev også om samer som hjalp dem i misjonen. Her er det viktig å stille seg kritisk til misjonærenes metoder for å få innrømmelser fra samene, da det tyder på at misjonæren ikke fremstilte andre perspektiver enn sine egne.

I tillegg til de som stilte seg tydelig for eller mot konvertering var det også samer som ønsket å tilbe begge religionene. For deres del var det problematisk at misjonærene tilhørte pietismen. Fokuset på en indre, genuin tro gjorde at misjonærene nektet å inngå kompromiss om kristningen. Samene kunne ikke være litt kristne og litt hedenske, så om de ikke var fullt konverterte mente misjonærene at de enda hadde en jobb å gjøre.

Kapittel 4. Forhold mellom nordmenn og samer i Trondhjems amt

Aktørene i misjonen var interessert i å fremme en agenda. De hadde interesser av å fremstille forhold mellom nordmenn og samer på visse måter, noe som påvirket kildene. Spesielt misjonærenes skildringer av presteskabet var for det meste negative. Det samme gjaldt for de øvrige beskrivelsene deres av andre nordmenn. Det er unntak, men disse unntakene gjaldt først og fremst geistlige som hadde samme tilnærming til misjonen, eller som på andre måter støttet aktørene.

I dette kapittelet skal jeg se nærmere på hva misjonærene vektla i sine beskrivelser av forholdene mellom nordmenn og samer. Det var flere forhold som ble trukket fram, men hovedfokuset var på religion. Jeg har likevel valgt å inkludere økonomiske forhold mellom nordmenn og samer som et underkapittel. Det var ikke bare religiøse aspekt som ble beskrevet av misjonærene, og Thomas von Westen foreslo lovgivning knyttet til blant økonomiske forhold mellom nordmenn og samer, noe jeg skal komme tilbake til.

4.1 Misjonærenes skildringer av presteskabet i Trondhjems amt

Skildringene jeg analyserer er skrevet av aktører som ønsket en pietistisk misjon. Prestene, som misjonærene uttrykte misnøye mot, hadde sannsynligvis andre tilnæringsmåter til kristendommen. For å få en misjon som skulle passe inn i aktørenes eget ideal, var det i deres interesse å fremstille prestenes tilnæringsmåte som ineffektiv om den ikke sammenfalt med deres egen. Noen aktører kritiserte prestene for at de ikke hadde oversikt over samene i prestegjeldet sitt. Dette ble blant annet redegjort for av Isaac Olsen, som i *Underdanigste underretning* kritiserte at prestene ikke hadde manntall på hvor mange samer som fantes i prestegjeldene deres:

[...] saa drage disse Lappe-Finner af igjen til Fjelds, og i Örcken, og bliver lenge borte ja endeel komme icke igjen meere til den Præst, og Præsten kjærer sig saa icke heller videre om dem; Nyttten, som han har af dem, er kun ringe. Derfor ved hverken Præster eller andre tilvisse, om de ere döbte og ægteviede alle eller icke, Endog de vild sige saa til en Befrielse, efferdi at Præsten haver icke Mandtal paa dem, eller de holder sig til nogen visse Sted eller Præst [...]. men paa Skatte Mændene hafde de Mandtal [...]¹⁵⁴

---

¹⁵⁴ Riksarkivet, Nissen, Kristian. 0005 - Isaac Olsen (1680-1730). S. 17

Olsen skrev i sitatet at til tross for at prestene ikke visste hvor mange samer de hadde ansvar for, hadde de kontroll på hvor mange skattebetalere det var. Jeg tolker det som at Olsen prøvde å overbevise misjonskollegiet om at prestene var grådige og mer opptatt av penger enn samenes kristendom.

Dette var noe kongen allerede hadde mistanke om. Det ble spesifisert i instruksen til Povel Resen at han skulle rapportere om prestene krevde inn mer skatt fra samene enn de egentlig skulle, uten at de sendte alt til kongen.¹⁵⁵ Ved å trekke inn at prestene hadde kontroll over skattemanntallet, men ikke antallet samer, mener jeg Olsen forsøkte å få det til å fremstå som at prestene kun brydde seg om samene hvis det var en økonomisk gevinst bak det.

Aktørene problematiserte adferden de mente prestene hadde overfor samene med å vise til skikker som samene hadde. Hans Hammond trekker fram en slik skildring. Hammond skrev at von Westen var på Stods prestegård, sør for Snåsa. von Westen skal der ha fått opplysninger om at det bodde samer i prestegjeldet, men at prestene ikke hadde noen oversikt over dem.¹⁵⁶

Videre skrev Hammond at samene enda drev med hedenske begravelsestradisjoner, at religiøse trommer enda var i bruk og at samiske barn gjerne kunne bli ett år gamle før de ble døpt.¹⁵⁷ Et annet eksempel på at prestene hadde lite oversikt over samene i prestegjeldene deres finner man i Overhalla. Da Thomas von Westen besøkte soknepresten Peder Lauritsen Scavenius i 1716 fikk han vite at Scavenius, i løpet en sin periode i embetet på over ti år, kun hadde klart å døpe to samiske barn.¹⁵⁸ I tillegg var få av samene var registrert i kirkebøkene.¹⁵⁹

I *Sameskole og samemisjon i Indre Namdalen for 250 år sidan* skriver Åke Jünge at man vet at det i perioden 1706-1716 ble født adskillig flere samiske barn enn det som registreres i kirkebøkene.¹⁶⁰ Jünge baserer påstanden på at samene var underrepresentert i kirkebøkene ved å trekke fram et begrep kalt *ex silento*-slutninger. *Ex silento*-slutninger er et begrep først presentert av Jørn Sandnes i boken *Handbok i lokalhistorie: faget og metodene*. I boken

---

¹⁵⁵ Løøv, 2017: 51

¹⁵⁶ Hammond, 1787: 264-265

¹⁵⁷ Løøv et.al., 2014: 16

¹⁵⁸ Jünge, 2007: 4

¹⁵⁹ Jünge, 2007: 4

¹⁶⁰ Jünge, 2007: 4

skriver Sandnes at en fare med et avgrenset kildemateriale er at det ikke forteller en representativ sannhet.¹⁶¹ Jünge trekker fram begrepet, og skriver at man ikke kan trekke slutningen at samene i området ikke eksisterte basert på fravær fra skriftlige kilder.¹⁶²

En annen historiker som problematiserer notatene i kirkebøkene er Håkon Hermanstrand. I boken *The indigenous identity of the South Saami* skriver Hermanstrand om hvorfor man må være kritisk når man bruker kirkebøkene som kilde for å kommentere på urfolkshistorie:

Throughout the 1700s, Norwegian priests kept church registers, [...]. Even though there were no instructions to register the Saami, the priests wrote ethnonyms next to names. However, close study of the registers shows that this was not done in a systematic manner. [...] Sedentary life most often led the priest to omit the ethnonym. [...] This [...] undermines the assumption of the Saami always being reflected in sources [...].¹⁶³

Hermanstrand skriver at prestene ikke var konsekvente når det kom til å føre nedtegnelser om hvem som var samiske. Det kan derfor ha vært flere samer som eksempelvis ble døpt enn det som oppgis. Om samene drev med arbeid som gjorde at de ikke levde en nomadisk livsstil ble de ikke nødvendigvis betegnet som samiske. Dette er spesielt relevant for kystsamer som, ulikt reindriftsamene, oftere slo seg ned for å drive med jordbruk eller fiske, og ikke var avhengig av hvor det var beite til reinsdyrene. Det vil altså si at det kan ha vært flere samer i Trondhjems amt i tidsperioden som prestene betjente, men ikke skrev ned som samiske.

Mangel på oversikt over samene var dog ikke det eneste Olsen kritiserte prestene for. Han kom også med skildringer som beskrev prestene som late og lite innsatsvillige i arbeidet. Flere steder i *Underdanigtse underretning* skriver Olsen at han mente prestene ikke gjorde nok for å lære samene om kristendom:

Til denne tid ved Trundhjem har slet ingen kjæret sig om Finne Lapperne [...] enten de vilde være Christne eller icke – Enten Præster eller andre, de sjunist at have sit Brød alligevel foruden dem [...]. De sider jo hjemme ved deris Kackeloffn, uden den korte Tid de gjør en Prædicken om Søndagen [...].¹⁶⁴

---

¹⁶¹ Sandnes, 1983: 58

¹⁶² Jünge, 2007: 4

¹⁶³ Hermanstrand et.al, 2019: 54–55

¹⁶⁴ Riksarkivet, Nissen, Kristian. 0005 - Isaac Olsen (1680-1730). s. 17-18

Olsen skrev at prestene heller ville sitte inne i varmen enn å jobbe. Noe Olsen ikke skrev om var utfordringene geografien medførte. Mange av de nomadiske samene var vanskelig å finne.

Å nå fram til de som bodde på fjellene var utfordrende, og om prestene skulle legge inn en innsats der medførte det at andre oppgaver måtte nedprioriteres. Andre aktører som støttet misjonen anerkjente dette. Sogneprest Johan Randulf skrev i Nærøymanuskriftet:

Det har til denne Tiid ikke været enten geistlig eller verslig Øverighed mueligt at udrette noget blant Finnerne, besynderlig Field-Finnerne, hvilke tilholder sig langs Field-Ryggen [...] for det første fordi de boer saa langt oppe udi Fiedene, at ingen uden dens som besønderlig er vant til at gaae paa Skier, kand komme op til dem, for det andet, om nu en Præst end kunde gaae paa Skier, tillod dog ikke hans u-tallige andre Forretninger ham at forlade sinn ordinaire Meenighed hand haver, og gaae nogle Miile til Fields for at opsøge og prædike blant Finnerne.¹⁶⁵

Ulikt Olsen skrev Randulf ikke at presteskapet var apatiske om samenes kristne tilstand. I stedet for problematiserte Randulf mulighetene for prestene til å komme seg til samene. Randulf skrev at om prestene skulle preke til samene krevde det at de gikk flere mil på ski, og i mellomtiden forlot resten av menigheten. Isaac Olsen skrev også at samene bodde utilgjengelig, men Olsen la det fram som at ingen hadde forsøkt å prøve å nå fram til samene. Det som heller var tilfellet var at samene bodde langt unna prestene og flyttet seg med reinflokkene, som gjorde det utfordrende for prestene å finne dem.

Det finnes skildringer som viser at misjonærene selv slet med disse problemene under sine misjonsreiser. I *Den nordiske missions historie* beskriver Hans Hammond hvor vanskelig terrenget kunne være. Skildringen omhandler von Westens egen misjonsreise i 1716, og gir dermed en realistisk forståelse for hva prestene stod overfor. På vei fra Fosnes til Overhalla hadde von Westen bestemt seg for å ikke ta båten, og han ble utsatt for uvær. Været gjordet at von Westen måtte oppholde seg flere dager på «ubeeleilige Steder», og når han kom til Overhalla, den 23. oktober 1716, måtte han hvile ut i to dager.¹⁶⁶ Dette illustrerer de rent fysiske vanskelighetene prestene stod overfor.

---

¹⁶⁵ Qvigstad, 1903: 31

¹⁶⁶ Hammond, 1778: 262

Det var også andre aktører som anerkjente disse problemene. Den 26. mai 1731 skrev Hans Skanke et brev til misjonskollegiet. I brevet skriver også han om utfordringene for prestene om å nå fram til de samene som oppholdte seg på fjellene:

Jeg har intet aa siige om, hvor besværligt der vilde falde præsteskapet at besørge disses siæle, men jeg haver at forestille umuligheden, da lapper og finner holde til på fieldene og inderst i fiordene, vidt afligende fra præsternes kirker og sogner, hvor den norske allmue boer, tale og et fremmes sprog, som vil behøve temelig tiid at læres førend mand kunde uudeske noget hos dem, og hvor mange av præsteskabe skulle vel skytte eller give sig leylighed deres sprog at lære? Om vinteren kunde præsterne slet icke see til dem; om sommeren ere de fleste lapper og finner på fieldene [...].¹⁶⁷

Skanke kom her inn på mange av de samme tingene som Johan Randulf. Begge skrev om utfordringer med å nå de nomadiske samene. Skanke anerkjente at det var en utfordring uten å kritisere presteskapet på samme måte som Olsen.

Reindriftsamene var også ofte selvforsynte. Nomadiske samer drev med småviltjakt og fiske, og kunne i tillegg slakte rein ved behov for mat. De hadde også tilgang på melk fra reinsdyrene, og von Westen skrev at samene, ulikt bøndene, drakk vann istedenfor øl.¹⁶⁸ Selvforsyningen, i tillegg til at reindriftsamene flyttet seg ettersom de skulle ha best mulig beite for reinsdyrene, gjorde at de reiste til andre prestegjeld, eller til Sverige.¹⁶⁹ Det gjorde det uoversiktlig for prestene å vite hvor mange samer de hadde i prestegjeldet sitt til enhver tid.

Misjonærene skildret dog ikke alle geistlige negativt. De første personene som ble valgt av misjonskollegiet til å bli misjonærene i Trondhjems amt hadde allerede vært i misjonærenes godvilje. I 1719 ble Peter Johan Muus utpekt som den første misjonæren i Snåsa, mens Erik Olsen Helset ble den første misjonæren i Overhalla i 1721.¹⁶⁹ von Westen skal ha skrevet i et brev til misjonskollegiet den 1. mars 1716 at Muus var velopplyst, og brukbar for samene i Snåsa. Ifølge Hammond var det på grunn av von Westens anbefaling at Muus ble utpekt til misjonær i 1719.¹⁷⁰

---

¹⁶⁷ DKB, Kalls samling folio 229, «Extract af Rector Skanskens skrivelse til Missions Collegium dateret 26. Maii 1731», s. 2

¹⁶⁸ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 7

¹⁶⁹ Qvigstad, 1903: 31

¹⁶⁹ Steen, 1954: 120

¹⁷⁰ Hammond, 1787: 834-836

Erik Olsen Helset skal på sin side i utgangspunktet ikke ha vært teolog, men håndverker.
Hans

Hammond skrev at Helset hadde jobbet for von Westen i Romsdalen og senere ble sendt til Overhalla for å undervise samene: «[...] efterdi han havde Lyst deril, og undersøge deres Antal, Tilstand og Fieldstrækningen[...].»¹⁷¹ Jens Kildal nevner også de to i *Afguderiets Dømpelse*. I starten av manuskriptet skrev Kildal en takk til seks prester som hadde betydd mye for misjonen. Blant disse er prestene Peter Johan Muus og Erik Helset.¹⁷²

I tillegg til dette kom Hans Skanke senere til å foreslå at Muus skulle få mer innflytelse. Skanke skrev til misjonskollegiet i 1731 at Muus burde få et større prestekall med flere ansvarsoppgaver:

[...] og at en annen sikker bekend [...] stadig at boe paa Bodøen midt i Nordlandene, aarligen visitere og befare alle districter og missionairenes og skolemesterenes arbeide tilsee, hjelpe, styrke, og raadføre, og kassere tilstand og troo aarligen til Missions collegii vicarium i Trundhiem indberette. Og at saadan en bekend kunde have fornøden pavoir „maatte hand ansees, og af hans kongl. Mt; være udnevnt som missionens præst og viacrius episcopi, og til underholdning være aflagt med Bodøe pastorat. En mand dertil skiked ved man ingen tilforladeligere og som fleere og seder prøver har aflagt, end hl. Pieter Johan Muus, hidintil Cappelan [...] paa Snaasen og missionair for Findlierne til samme kald henhørende, hvilken og for sin gode tjeneste hand missionen haver beviist [...].»¹⁷³

Det Skanke foreslår er at Muus skulle ta over en rolle i misjonen med flere ansvarsoppgaver. Noe i brevet jeg dog ikke klarer å tolke er hva Skanke mener med at Muus burde «være aflagt med Bodøe pastorat.» Jeg tolker det som en av to ting. Enten skrev Skanke at ansvarsområdene til Muus skal være utenfor sognepresten i Bodøs jurisdiksjon, så sognepresten ikke kunne påvirke misjonsvirksomheten. Om det ikke er det Skanke mener tolker jeg det som at han heller skrev at Muus bør få embetet som sokneprest i Bodø i tillegg til det ekstra ansvaret for misjonen. Om det er tilfellet mener jeg at Skanke forsøkte å få en som støttet hans tilnærming til mer geistlig makt slik at aktørene fikk videreføre politikken fra misjonen. Det er interessant, men jeg mener det første alternativet er det mest sannsynlige, og et tiltak som fortsatt ville ha kunnet videreføre aktørenes mål for misjonen.

---

¹⁷¹ Hammond, 1787: 363

¹⁷² Steen, 1954: 33

¹⁷³ DKB, Kalls samling folio 229, «Extract af Rector Skanskens skrivelse til Missions Collegium dateret 26. Maii 1731», s.3

Beskrivelsene fra aktørene skildrer ulike aspekter ved forholdet mellom misjonen og prestene i Trondhjems amt. Isaac Olsen er den aktøren jeg mener virker mest kritisk til prestene. Han kritiserte dem både for å være fiksert på penger framfor å spre kristendom, og skrev at de ikke var villige til å legge inn stor innsats i arbeidet. Sammenliknet med skildringene av Johan Randulf og Hans Skanke mener jeg Olsen var mer kritisk til presteskapet. Randulf og Skanke anerkjente begge at prestene stod overfor en utfordrende oppgave.

Randulf og Skanke var villige til å anerkjenne problemene Olsen ikke gikk inn på. Det var vanskelig for prestene å preke til samene siden mange av dem ikke oppholdte seg på faste plasser, og stadig var langt fra kirkene. Mange av dem levde en nomadisk livsstil som gjorde at de ikke forholdt seg til grensene som nordmenn gjorde, og de reiste på tvers av prestegjeld, fogderier og landegrenser. Aktørene var for det meste negativt innstilt til presteskapet. Det er likevel noen eksempler på prester som misjonærene var fornøyde med. Dette gjelder spesielt det Thomas von Westen, Jens Kildal og Hans Skankes skrev om Peter Johan Muus og Erik Olsen Helset. Spesielt Skankes forslag om at Muus skulle få et større geistlig embete viser at han var positivt innstilt til hans bidrag til misjonen.

4.2 Skildringer av økonomiske forhold mellom nordmenn og samer

I dette delkapittelet skal jeg se nærmere på de økonomiske forholdene mellom nordmenn og samer i Trondhjems amt. Hvordan dette framstår varierer veldig basert på hvem som har skrevet skildringene. Enkelte aktører la kun fram aspekter som var negative for samene. Andre trakk fram både positive og negative forhold mellom nordmenn og samer. For å tolke hva som stemmer mest er det viktig å vurdere hva som påvirket aktørene til å skildre relasjonene slik de gjorde.

Handel var sentralt i forholdet mellom sørsamer og nordmenn. Grunnet kriger mellom Danmark-Norge og Sverige hadde det blitt nedgang i handelen på tidlig 1700-tall. Resen skrev også at det hadde blitt vanskeligere å komme over samiske varer etter at samene ble ranet i bygdene:

udj min ungdom kand jeg erindre, at udj Nummedalen fremkom hver Vinter en stoor mængde af disse Lapper, som da i Langt større mangfoldighed boede i vore Fielde, og førde med seg Vild-vahre [...] som de da til de Norske bortforhandlede; mens som jeg der hs kand erindre, at de baade af Læhns mændene, Fogdens Haamænder, og andre der da Inqvarterede Militariske Personers tiennere blefve [...] meget ilde medhandlede, idet de paa adskillige stæder oppe i Bøygden, hvor de disse paa Deris fremreysse mødte, fra tog dem hva de hafde med at fare [...] saa at Vildvahrer ere nu meget Vanskeligere at bekomme af dem end i forrige tider [...] med mindre nogle Særdelis Persohner Vil Reyse op til dem i Fieldene, og der dennem de samme, dog for høyerre priis, afhandle.¹⁷⁴

For å få tak i varene var man nødt til å oppsøke samene, som i tillegg hadde økt prisene. Håkon Hermanstrand skriver i *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen* at samene etter denne hendelsen valgte å handle mer østover, i Jämtland, siden de kunne selge varene for høyere priser der.¹⁷⁵ Dette viser at samene ikke var avhengige av spesifikke bygder, og at handelen kunne skje på deres egne premisser.

Det var ønske om handel mellom samer og nordmenn i Trondhjem amt. I 1706 var Povel Resen i Overhalla, og i dagboken sin skrev han den 31. mars at han hadde vært i kontakt med en bonde med navn Iver Fjerding. Fjerding ønsket mer handel mellom samer og nordmenn, og så for seg et marked i Harran der nordmenn og samer kunne handle fra hverandre:

---

¹⁷⁴ Bergsland, 1996: 96

¹⁷⁵ Hermanstrand, 2009: 52

[...] det war raadeligt at holde findemakred oppe i Herridsbøygden i Owerhalden, Wed eller for kyndelmesse tider, for tinget staar for beqwemmelighed paa dend tid for dem at komme frem, og da tillige med at betale deris skatter, Mens tjeneligere om de kunde skje om høsten, for deris dyrs skyld, som da kunde tjene till at slagte, at det iche (:som nu skjer) drager til Jemtland, hwor de faar nu bædre Kiøb; Og disse warer har de fornødne hos os: salt, meel, tallig, Krud, bly, tobach, øl, brende-Win, Wasmel, Klæde af adskilligt slag, Jern-instrumenter, ... etc. derimod har de at selge Reinsskind, findestøfler, og skoe tømmer, Maarskind, graawerch, bebergield, etc.¹⁷⁶

Fjerding ønsket å få til et marked der nordmenn og samer kunne bytte varer av hverandre. I forslaget skrev Fjerding at han ville tilrettelegge det slik at tidspunktet for markedet skulle passe for samene. Det måtte være et tidspunkt på året som gjorde det mulig for samene med tanke på reinsdyrenes behov. Han skrev også at han ønsket et marked som kunne gjøre at man fikk utkonkurrert handelen som var i Jämtland.¹⁷⁷ Denne skildringen fra Resens dagbok viser at der var nordmenn som var villige til å strekke seg for å tilrettelegge for å ha et økonomisk samarbeid med samene. Han skrev så videre om potensialet Fjerding så i slik handel:

Og saasom i Norrig iblant bønderne offte forfalder swage aaringer, at mange Creperer og døør af hunger, saa burde finderne tillholdis at fremføre af fieldet paa deris Winterslacht [...] hvorimod bønderne kunde tillhandle finderne andre Wahre enten strax eller paa Credit [...].¹⁷⁸

Resen skrev at Fjerding anså samene som en mulig løsning i tilfelle hungersnød. Fjerding ønsket å få til et handelsforhold med samene som kunne sikre mat i tilfelle det skulle bli uår. Han skrev videre at et slikt handelsforhold ville være til fordel for samene som fikk byttet til seg varer de hadde nytte av. Selv om disse skildringene virker positive understreker Håkon Hermanstrand i *Røyrik: Samene i Østre Namdalen* at Fjerding kanskje var interessert i handelsforholdet for å kunne fungere som mellommann, og sørge for å berike bygda si.¹⁷⁹ Selv om det kan være tilfellet er det en interessant skildring fra dagboken til Resen som viser at det var nordmenn som jobbet for et økonomisk samarbeid med samene.

---

¹⁷⁶ Bergsland, 1996: 96

¹⁷⁷ Bergsland, 1996: 96

¹⁷⁸ Bergsland, 1996: 96

¹⁷⁹ Hermanstrand, 2009: 52

Dette er en beskrivelse som ikke fremstiller forholdet mellom samer eller nordmenn som negativt. Tvert imot er skildringene fra Resen noe som viser at samene også ble sett på som en ressurs. Dette står i kontrast til det Thomas von Westen trekker fram i sine skildringer. von Westen fremstiller ikke forholdet som om samene hadde mye innflytelse over prisen i handelsforhold med nordmenn. I et av brevene til stiftamtman Christian Reitzer skrev han:

Da er det beklageligt, at finnerne paa mange steder icke maa nyde udi handel og lön felles ret med landets andre börn, thi finner naar de hafte noget at kiöbe hos nordmænd, da maa de betale dobbelt saa meget for det som om en anden nordmand kiöbe det [...]. Det er jo synd og burde ansees som at bruge dobbelt vægt og maal.¹⁸⁰

Disse skildringene fra von Westen gir et annet perspektiv på handelsforholdet. I denne tidsperioden var handelen i større grad enn tidligere regulert av lover.¹⁸² Bjørnar Olsen og Lars Ivar Hansen skriver i *Samene historie fram til 1750* at reguleringen av pelshandelen fra samene gjorde at handelen ble en del av den kommersielle markedsøkonomien.¹⁸¹ Samiske handelsmenn pleide, når de hadde muligheten, å oppsøke flere handelsnettverk for å se an etterspørsel og prisforskjeller.¹⁸⁴ Dette stemmer også med det Hermanstrand skrev om samene som heller ville handle i Jämtland enn Namdalen, siden de fikk bedre pris for varene sine der.¹⁸² I de tilfellene var realiteten det motsatte at det von Westen skildret. Altså, ikke at nordmenn fikk bestemme at samene måtte betale mer for varene, men heller samene kunne sammenlikne priser og basere handelen sin på hvor de fikk best pris, så lenge alternativer var tilgjengelige.

Det betyr ikke at von Westen ikke kan ha vært vitne til svindel av samene. Økonomisk utnyttelse var en av tingene von Westen trakk fram i brevene til Christian Reitzer, og han mente at nordmenns handelspraksis gikk på bekostning av samene. I et av brevene skrev han:

Og er det jo gansche vedbörigt, at en Finn nyder i alle tilfelde Lovens lige ret med en NorMand, saasom Lofven aldeles ingen forskiel gör på Nationerne, og om end nogen Finn endnu schulle være i hedensche vildfarelser, bör hand jo dog i handel med een NorMand, iche lide nogen afgang i det, som hand har ret udj effter lofven [...]¹⁸³

---

¹⁸⁰ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtman Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 11

¹⁸² Hansen & Olsen, 2022: 240

¹⁸¹ Hansen & Olsen, 2022: 241

¹⁸⁴ Hansen & Olsen, 2022: 242

¹⁸² Hermanstrand, 2009: 52

¹⁸³ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtman Christian Reitzer, datert 17. juni 1724. s. 4-5

Dette sitatet forteller mye om von Westens syn på holdningene som eksisterte overfor samene. I sitatet skrev von Westen at samene ikke fikk den samme rettslige beskyttelsen som nordmennene, og at det var grunnen til at samene ble utnyttet økonomisk. Han skrev også at samenes hedenske skikker ikke måtte være grunn til forskjellig behandling i handelsforhold, eller at det skulle være grunn til at myndigheten ikke gjorde noe med situasjonen. Jeg mener von Westen gjennom denne framstillingen forsøkte å gi inntrykk av at samene ikke ville fått den samme behandlingen om de hadde vært kristne. Det virker for meg heller som om von Westen forsøkte å overbevise misjonskollegiet om at problemet ville forsvinne ved misjoneringen av samene, og at de derfor måtte innføre forslagene han foreslo.

Gjennom å sammenlikne beskrivelsene fra von Westen og Povel Resen får jeg inntrykk av at Resens skildringer virker mer som nøytrale observasjoner om det han var vitne til. Resen hadde i oppdrag å rapportere om samenes forhold i Norge, og skulle blant annet gi opplysninger om de sosiale forholdene til samene.¹⁸⁴ Beskrivelsene hans var på bestilling fra øvrigheten, og han skrev dem ikke på eget initiativ, ulikt brevene fra von Westen.

Her er det også viktig å reflektere over hvilke kilder man leser. En som sender et brev til en stiftamtman har sannsynligvis større insentiver enn en som skriver notater i dagboken sin. von Westen prøvde å overbevise Christian Reitzer om at nordmenn utnyttet samene, mens Resen skulle komme med mer objektive beskrivelser til den danske øvrigheten som ikke hadde mye kunnskap om den samiske befolkningen. For å få forståelse av forholdet mellom samer og nordmenn kan man lese både beskrivelsene til Povel Resen og Thomas von Westen. Jeg mener at Resens fremstillinger er et mer nyansert bilde enn von Westens, og i den forstand gir et bedre bilde av hva realiteten i forholdet mellom samer og nordmenn var.

Det er sannhet i noe von Westen skildrer. Hemanstrand skriver at det fra og med 1720-årene ble hardere tider for sørsamene. Dette skyldes uår, samt konstante ulveplager, og hadde ført til at flere samer hadde måttet ty til tigging, eller ta jobb hos norske bønder.¹⁸⁵ Om det skrev von Westen: «Disligste faar en finnedreng eller finnepige udi nordmands tjeneste gierne ickon halvdelen eller tredelen sa meget i lön som en nordmands dreng eller pige [...]» I sitatet skrev von Westen at samiske arbeidere kunne få så lite som en tredjedel i lønn av det en nordmann ville fått. Anklagene fra von Westen om at samiske arbeidere fikk mindre lønn enn

---

¹⁸⁴ Lysaker, 1987: 234–235

¹⁸⁵ Hermanstrand, 2009: 73

norske har jeg ikke andre kilder til, men med tanke på at samene var i en presset situasjon er det heller ikke utenkelig.

Povel Resen og Thomas von Westens skildringer av de økonomiske forholdene mellom lokalbefolkningen i bygdene og samene er begge interessante kilder. De er dog ulike i måten de presenterer forholdene på. Jeg mener Resen ikke hadde like klare bakenforliggende motiver som von Westen. Misjonæren forsøkte i sine skildringer å få støtte fra sentralmyndighetene til sin misjonsvirksomhet. Med dette mener jeg ikke at von Westens skildringer ikke stemmer, men de er veldig vinklet og fremstiller forholdet mellom samene og nordmenn med større baktanker. Mens von Westens beskrivelse får forholdet mellom nordmenn og samer til å virke utelukkende negativt, er Resens beskrivelser av forholdene mer nyanserte.

4.3 Lokale nordmenns innvirkning på misjonen

I dette delkapittelet skal jeg se nærmere på hvordan misjonærene beskrev den direkte påvirkningskraften den norske lokalbefolkningen hadde på misjonen. Misjonærenes skildringer av nordmenn handler i stor grad om den norske lokalbefolkningens forhold til samene. Disse beskrivelsene kan også fortelle oss noe om synet misjonærene hadde på den norske lokalbefolkningen.

Kildematerialet tyder på at det var et anstrengt forhold mellom misjonærene og den norske befolkningen i misjonsdistriktene. Thomas von Westen skrev nesten utelukkende negativt om misjonens forhold til lokalbefolkningen i Trondhjems amt. I brevene hans til Christian Reitzer trekker han ofte frem nordmenn som forsøkte å hindre misjonen. En slik skildring finner man i brevet datert 17. juni 1724, der von Westen skrev at nordmenn pleide å skremme samene ved å overbevise dem om at misjonærene ville dem vondt:

Eftersom fornemmes, at icke faae NorMend, giøre sig en usømmelig glæde deraf, at udsprede falsch rögte og give lögnagtige forklaring til Finnerne, om Missionens henseende, naflig at naar Finnernes vildfarelser vare aabenbarede, schulle de siden straffes med haard behandling, fengsel og död, for deres forige vildfarelser, derved de arme Finner ere blefne meget bedrövede og forsagde, og endeel gansche undviget Mission behandling [...]¹⁸⁶

von Westen skrev at nordmenn hadde spredd falske rykter om at misjonærene ville straffe samene som var, eller tidligere hadde vært, hedenske. I følge von Westen skal nordmennene ha sagt at misjonærene blant annet brukte dødsstraff, og ifølge von Westen hadde det lyktes nordmennene å få samer til å unngå misjonærene.

Misjonærene fremstilte seg selv ganske annerledes. Historiker Daniel Thrapp skrev om hvordan misjonærene beskrev behandlingen samene fikk når de var i kontakt med dem i *Thomas von Westen og Finne-Missjonen*. Thrapps beskrivelse er basert på Jens Kildals *Afguderiets dempelse*, og gir en annet syn på misjonærene:

[...] naar Lapper kom i Videnskab om, at deres Guder vare Djævlø, de da af Forskrækkelse derover bade Hr. Thomas med Graad og Taarer, at hand vilde tage dem i hemmelig aandelig Behandling, at de kunde faae bekjende for ham, at de havde dyrket dem, og nyde hans Forbøn for sig om Frelse fra dem, og hans Raad om forhold til Afskillelse med dem”. [...]. Han faldt

---

¹⁸⁶ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 17. juni 1724. s. 5

nu i Graad og beklagede, at hand var saare bange for at Gud ikke ville forlade ham hands store

Afguderieries Synder, men Hr. Thomas trøstede ham og forsikrede ham om Guds Naade ved troen til Jesum”[...].¹⁸⁷

Daniel Thraps beskrivelse viser misjonærene slik de sannsynligvis ønsket å fremstå. Det er dog noe som står tidligere i teksten som gjør at misjonærene ikke virker like troverdige i sine beskrivelser. Thrap skriver «v. Westen hentede «de afgudiske lapper til sig. De, som ikke vilde fylge med det gode, bleve tagne med Magt. »»¹⁸⁸ Hva som menes med at de ble hentet med makt blir ikke videre forklart. Det virker i hvert fall som noe misjonærene ikke ønsket å utdype nærmere.

Det finnes skildringer som viser til episoder som kan overensstemme med dette. Adolf Steen skriver i *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* at Jens Kildal ble sendt til Sverige i misjonens ærend. Thomas von Westen ønsket at han skulle åpne dialog med prestene om at de svenske samene ikke skulle spre hedendom til Norge. På denne turen skal Kildal ha truet svenske samer med at reinsdyrene deres skulle skytes om de spredde hedendom til Norge, samt at han brente 17 offerplasser.¹⁸⁹ Dette gir et annet bilde av misjonærene og deres behandling av samene enn det de selv framstiller. Disse episodene utspilte seg ikke i Trondhjems amt, men med tanke på at Kildal reiste med von Westen på hans misjonsreiser dit kan det tyde på at samene der ikke fikk like god behandling som misjonærene selv påstår.

Denne informasjonen gir også påstandene om ryktespredning nye perspektiver. Om det var nordmenn som snakket ille om misjonen til samene kan det ha vært advarsler. Det ville dog ikke vært i misjonens interesser å framstille det som legitime bekymringer. De negative ryktene von Westen trakk fram i brevene til Christian Reitzer var ting myndighetene var klar over ikke stemte. Eksempelvis visste stiftamtmanden at von Westen ikke var på oppdrag for å henrette samene som enda tilba samiske guder og gudinner. von Westen skrev i tillegg eksplisitt i brevene at han ikke ønsket at samene skulle straffes for de hedenske livene de hadde levd:

---

¹⁸⁷ Thrap: 1882: 69-70

¹⁸⁸ Thrap: 1882, 69

¹⁸⁹ Steen, 1954: 125

[...] at dett var Kongens alvorlige vilje, som mand paa Kongens höye parol kand forsickre, ingen find for sin forrige hedendom skulde straffes, men at de skulde være ham des kiærere undersaattere [...]¹⁹⁰

Uavhengig av om ryktene misjonærene beskrev hadde vært sanne er et spørsmål hvilket motiv nordmenn skulle ha hatt for å spre dem. von Westen gir ikke et tydelig svar på hvorfor han tror ryktespredningen skal ha startet. von Westen skrev: «Efftersom fornemmes, at iche faae NorMend, giöre sig en usömmelig glæde deraf, at udsprede falsch rögte og give lögnaktig forklaring til Finnerne, om Missionens henseende [...]».¹⁹¹ von Westen skrev bare at nordmenn har oppsøkt samene for å spre falske rykter og at de finner en stor glede i det. Noe annet mål blir ikke spesifisert av von Westen.

Misjonærene skrev at disse ryktene hadde vært suksessfulle, både i å skremme samene vekk fra misjonærene, men også fra områdene de oppholdte seg i. Blant annet påstod von Westen at disse ryktene som ble sprett om misjonen skal ha vært grunn til at flere samer hadde reist over grensen til Sverige:

[...] derved de arme finner ere blefne meget bedrövede og forsagde, og endeel ganske undviget Mission behandling til Salighed, ja adskillige rejste over til Sverrige, der de meente at kunde være tryggere [...]¹⁹²

Her må man igjen stille seg kritisk til det von Westen skrev. Det kan ha vært andre grunner til at samene reiste til Sverige enn at de fikk høre at misjonærene var i området. For det første kan misjonærene selv ha vært skyld i at samene reiste over grensen. Igjen vil jeg trekke fram Bendix Andersen Frennings-Field og Jon Torchelsen Fiplings-Skov som reiste til Sverige for å redde Folldalstromma fra misjonærene.¹⁹³ I tillegg er den nomadiske reindriften som gikk på tvers av grensene en mulig forklaring. Dette har jeg allerede diskutert i forrige kapittel.

En annen kilde som skildrer forholdet mellom nordmenn og samer negativt er tingboka for Namdalen sorenskriveri for årene 1712–1728. I den står det at Thomas von Westen var på tinget i Overhalla den 21. februar 1723, og der han hevdet at nordmenn sjikanerte samer:

Endnu proponerede Lector paa Missionens vejne at den Christelig almue ville lade sig uære formanede til at de iche nogen sinde forachter og forhaaner de arme finner og lapper

---

¹⁹⁰ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 18

¹⁹¹ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 17. juni 1724. s. 5

¹⁹² Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 17. juni 1724. s. 5

¹⁹³ Dunfjeld-Aagård, 2005: 98

hvilche ere lige saa dyre kiøbte som de ere, mens har hid intil af mange blefven behandlede som hunder [...]»¹⁹⁴

von Westen skal ha vært vitne til at nordmenn brukte nedverdiggende uttrykk mot samene. Til Christian Reitzer skrev han også: «[...] nordmændene foragte saa meged finnene og [...] det [...] lade see i de stygge navn som de legge paa dem, som hunde, ganhunde, kiæltringer, fanter etc:». ¹⁹⁵ Arne Bugge Amundsen skriver i Norges religionshistorie om en liknende skildring fra Verdalen, der noen skal ha sagt at «en Fin og en hund ere lige gode». ¹⁹⁶ Dette skal også ha vært i 1724.

von Westen skrev til Christian Reitzer at denne trakasseringen var til hinder for misjonsvirksomheten. Han poengterte også at denne formen for sjikanering gikk på bekostning av misjonen siden nordmenn blant annet hånte samer som forsøker å lære seg om kristendom. Om samene var i undervisning og forsøkte å lære seg å lese skal dette også ha skjedd. Dette kan ha hatt rot i sjalusi. Åke Jünge skriver i *Frit er det ikke for at de qvaksalvere lidt* at tilbudet om undervisning samiske barn og ungdommer fikk ofte var bedre enn det norske barn i bygdene kunne håpe på, siden det ikke fantes allmueskoler på det tidspunktet. ¹⁹⁷

Videre foreslo von Westen straffer for de som forsøker å få samene til å vende tilbake til hedendom. Han spesifiserte at straffene skulle gjelde «enten hand siger hand gjorde det for alvoer eller for gekkerie [...]». ¹⁹⁸ von Westen kom med følgende forslag til Reitzer:

[...] dersom nogen nordamnd begiærer saadan gierning af en find [...] at da saadan en fristelse og forførende nordmand skal ufeilbarligen ansees after lovens pag. 896. art. 13 til 1000 lod sølfs böder eller bod efter høyeste formue, og om anden gang forseelen skier, da deelagtighed i straf med virkelige troldmænd. ¹⁹⁹

I forslaget sitt skrev von Westen at en nordmann som fristet samer til å opprettholde sin hedendom mer enn en gang skal få samme straff som virkelige trollfolk. Det er vanskelig å vite hva han mener nøyaktig, men det er mulig han indirekte foreslo dødsstraff. Siste heksebrenning i Norge fant sted i 1695, som på dette tidspunktet var 32 år før. Det var ikke

---

¹⁹⁴ Tingbok for Namdal sorenskriveri 1712-1728, s. 126a

¹⁹⁵ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 10

¹⁹⁶ Amundsen, 2005: 252

¹⁹⁷ Jünge, 2009: 14

¹⁹⁸ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 17. juni 1724. S. 8

¹⁹⁹ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 12

lengre praksis, og folk anklaget for trolldom ble i større grad straffet med bøter. Med tanke på hvor høy bot von Westen foreslo for å bryte reglen en gang kan jeg dog ikke se for meg at von Westen foreslo enda høyere bøter. Ut ifra estimatet at 2 lodd sølv var verd 1 riksdaler på denne tiden, så ville en bot på 1000 lodd sølv ville tilsvare 500 riksdaler.²⁰⁰ Anslaget om at en ku var verd tre riksdalere gjør at denne boten tilsvarte over 330 kyr.²⁰¹ Jeg må her stille meg kritisk til transkriberingen, og jeg lurer på om det har blitt lagt til et nulltall for mye. Men selv om det skulle være tilfellet er det snakk om en bot som ville vært tilsvarende verdien av 33 kyr.²⁰²

Amundsen skriver at von Westen var opptatt av at samene også hadde sjel. Han skriver så at trosopplæringen ikke kunne begynne før samene hadde lagt fra seg sine hedenske guder.²⁰³ Jeg tolker det som at von Westen anså at en same som gikk tilbake til hedendom som en tapt sjel. I så fall mener jeg det er mulig at von Westen anså det for å være like ille som drap. Ut ifra synene på justis og dødsstraff på 1700-tallet mener jeg dette kan stemme:

Dommene ble legitimert av talionsprinsippet (øye for øye, tann for tann); Guds vrede ville ramme både stat og innbyggere om ikke straffene fullt ut var en bokstavelig gjengjeldelse av lovbruddet i henhold til den datidige tolkning av mosaisk rett, altså «liv for liv».²⁰⁴

Relasjonen mellom misjonærene og lokalbefolkningen i Trondhjems amt beskrives som et anstrengt forhold. Ut ifra skildringene til Thomas von Westen virker det ikke som at det var et ønske fra nordmenn å støtte samene i deres omvendelse fra hedendom til kristendom. Misjonærene kritiserer blant annet nordmenn for å spre falske rykter om misjonen, skremme samene vekk fra misjonærene og trakassere dem så grovt at de forble hedenske. Thomas von Westen la også fram forslag om å straffe nordmenn som bearbeidet misjonen på denne måten, og jeg tolker det som at han ønsker svært strenge straffer for de som han mente forsøkte å hindre misjonen.

---

²⁰⁰ Imsen & Winge, 1999: 269

²⁰¹ Bull, 1938: 23

²⁰² Bull, 1938: 23

²⁰³ Amundsen, 2005: 252

²⁰⁴ Imsen & Winge, 1999: 429

4.4 Konklusjon:

Skildringene til misjonsaktørene om lokale nordmenn er varierende. Når det kommer til skildringene av prestene i Trondhjems amt, blir noen sterkt kritisert for å ikke ha kontroll på hvor mange samer det var i prestegjeldene deres. Dette til tross for at samene ofte flyttet seg rundt omkring i landet, og også dro over til Sverige. Spesielt Isaac Olsen fremstår kritisk, siden han anklager prestene for å være mer opptatt av penger enn å kristne samene. Det er likevel noen prester som ble skildret positivt av misjonsaktørene, og disse fikk eller ble foreslått til høyere stillinger i misjonen

I skildringene sine om nordmenn og samers forhold til hverandre er misjonærene i stor grad kritiske. Thomas von Westens skildringer av forholdet mellom nordmenn og samer er gjennomgående kritisk til at nordmenn utnytter samene for egen vinning. Dette gjelder blant annet i form av økonomisk utnyttelse. Von Westen skrev også at nordmennene spredde falske rykter om misjonen, og stod til hinder for samenes kristning. Man må dog være kritiske til det misjonærene skrev, da andre kilder viser at forholdene mellom nordmenn og samer ikke var utelukkende negativt. Skildringer fra Povel Resens dagbok fra 1706 viser blant annet dette.

Kapittel 5 Brennevinshandels innvirkning på misjonen

I dette kapittelet skal jeg gå nærmere inn på skildringene om samenes forhold til brennevin. Jeg kommer til å trekke fram misjonsaktørens skildringer og knytte dem opp mot hverandre, samt det som står i litteratur om temaet. Som jeg skrev i delkapittelet om tidligere forskning er dette et tema som har blitt lite skrevet om. Det har derfor vært utfordrende å finne noe sekundærlitteratur om det.

Alkoholforbruket til samene ble sett på som en hindring da misjonærene prøvde å vende dem om til den pietistiske livsførselen. Misjonærenes skildringer av samenes forhold til alkohol var svært negative, og de uttrykte at man måtte få slutt på at samene drakk brennevin. Flere av aktørene skrev at samene ikke tilba den treenige Gud etter å ha drukket brennevin, og at de i alkoholrus hadde for vane å tilbe sine samiske guder.

I tillegg skrev de at brennevinet hadde ødeleggende effekter for samenes sosiale liv, blant annet knyttet opp til ekteskap og familieliv. Thomas von Westen la skylden på nordmenn som produserte og distribuerte alkohol, og foreslo til Christian Reitzer at man måtte forby salg av brennevinshandel til samene. Han foreslo også strenge straffer for de som eventuelt brøt reglene han ønsket å innføre.

5.1 Misjonærenes beskrivelser av samenes forhold til brennevin

For å forstå hvilket syn Thomas von Westen hadde på brennevin kan man se på beskrivelser av ham og Syvstjernen. I følge Hans Hammond praktiserte de pietismen inderlig, og de skal ha holdt seg unna overstadig drikking:

De [Syvstjernen] hverken fraadsede eller drak, taledde om Indkomster og deres Forsørgelse, spillede kort, bagtaledde Næsten, eller dræbte tiden med hierneløs Snak; hverken fornøiede de sig med Dans udi Præstelig Dragt, thi det fæleste Syn er en drukken Præst, eller dandsendene i Præstelige klæder.²⁰⁵

Fra beskrivelsen får man et inntrykk av at von Westen skal ha levd en livsstil som passet med hans pietistiske tro. Det var dog ikke en livsstil som var utbredt blant menigheten, og von Westen beskrev at det han anså som usunne holdninger var normalisert. Dette gir et innblikk i

---

²⁰⁵ Hammond, 1787:103

synet hans på brennevin før misjonen. For å få kontroll over det de anså som alkoholmisbruk kontaktet Syvstjernen kongen i København. Den 17. april 1714 skrev Syvstjernen i felleskap et brev som er gjengitt i Hans Hammonds *Den nordiske missions historie*. Hammond gjør rede for noen av begrepene med følgende beskrivelse:

Nattehold, er Drikkesamling af Bryllupsfolk, Natten til den Søndag, Vielsen skal skee udi Kirken; Duuner er ligesaa en Drikkesamling, naar en Bonde har erholdet sine Naboers hielp til at afslaae Græsset, [...]; Græsset afmeies Løverdagen, Natten til Søndag og hele Søndag drikkes; Samlings-Øl, er det samme som Maigilde i Dannemark, og holdes alene paa Helligdage [...]²⁰⁶

Disse begrepene er sentrale for å forstå hva Syvstjernen skrev i brevet til kongen. I brevet til kongen skrev de:

Drukkskab er ikke Synd mere [...], Nattehold, Duuner, Samlings Øl, Søndags Reise har gaske taget Overhaand til Guds Ords og deres Majestæts lovs største Foragt [...] Christendommens Befordring, ere aldeles uden Afskye overtraadne;²⁰⁷

Syvstjernen beskrev hvordan de mente den kristne moralen hadde forfalt i områdene de betjente. Misjonæren anså også brennevinet som et problem for samene. I beskrivelsene virker det som at det skyldes brennevinets rolle knyttet til samiske skikker. I et brev til stiftamtman Christian Reitzer beskrev Thomas von Westen hvordan samenes forbruk av alkohol var et problem for misjonen, og at det hadde negative innvirkninger på samenes forhold til kristendom:

Det er det begrædeligste, at en find eller lap kand aldrig bare sig for at rune, jouge og prise guderne saasnart hand har faaed brendeviin til livs, ligesom ogsaa finnerne og lapperne icke vel kand öve nogen troldom med mindre de först have faaed brendeviin, og dessverre fornemmer mand, at det gaar ofte saa til med de allerede omvendte, at naar deres sandser og eftertanke er blevet dem betagen ved brendeviin, da har de glemt gandske den sande gud, og Satan faaed magt over deres hierte mund toil at jouge [...] og kalde paa deres gamle [...] afguder [...]²⁰⁸

I brevet beskrev von Westen hvordan brennevin hadde innvirkning på samenes religiøse tilstand, ved at de begynte å tilbe sine gamle guder etter at de fikk i seg brennevin. I tillegg

---

²⁰⁶ Brev fra Syvstjernen til Frederik IV datert 17. april 1714, gjengitt av Hammond, 1787: 109-110

²⁰⁷ Brev fra Syvstjernen til Frederik IV datert 17. april 1714, gjengitt av Hammond, 1787: 109-110

²⁰⁸ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtman Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 2

mente von Westen at brennevin gjorde at samer som allerede hadde begynt å tilbe den treenige Gud gikk tilbake til å hedre de samiske gudene. Det er nettopp dette poenget som von Westen ønsket å fremheve, og ville overbevise de som leste det han skrev om. Ifølge von Westen måtte man få samene til å slutte å drikke brennevin for at misjonærene skulle kunne vende samene til kristendommen, og få dem til å forbli gode kristne.

I tillegg til å være til hinder for at samene lot seg kristne beskrev misjonærene andre problemer. Brennevinet hadde en rolle i flere ritualer som stred mot kristne tradisjoner. Brennevin hadde for eksempel en sentral rolle i samiske bryllupskikker som misjonærene beskrev.

Hans Skanke skrev om dette i *Epitomes*. Der skildret han samiske frieri slik: mannen som ønsket å gifte seg tok med en kanne brennevin dit jenta han ville fri til bodde, som han og faren til jenta skulle dele. Etter at de hadde drukket og formålet hadde blitt klart kunne faren velge å gi tillatelse til at frieren kunne forloves. Om faren nektet måtte frieren komme tilbake med flere kanner brennevin. I tillegg skulle hele familien til jenta som ble giftet bort få en sum penger og mer brennevin fra frieren når forlovelsen offisielt var inngått.²⁰⁹ Skanke skrev så at samene som oftest ikke pleide å gifte seg i kirken, men om de gjorde det var det også for å kunne ha en unnskyldning for å drikke alkohol.²¹⁰

Måten Skanke skrev om frieriene på stemmer delvis med det jeg har funnet av litteratur om samiske bryllup fra 1700-tallet. Mange av tradisjonene som Skanke trekker fram nevnes, men det må understrekes at de blir ikke beskrevet helt likt. Det skal også sies at kildene om samiske bryllup fra denne tiden er skrevet av misjonærer og etnografer, og ikke av samene selv. Det er disse beskrivelsene juristen Erik Solem baserte seg på da han skrev *Lappiske rettstudier*. Solem trakk fram beskrivelser av samiske bryllupstradisjoner fra 1700-tallet som redegjør for andre ting enn det Skanke skrev, eller skildret det samme som Skanke men på andre måter.

Et eksempel Solem bruker er presten Knud Leems beskrivelser av den samiske befolkningen i Norge fra 1767. Selv dette ble skrevet flere tiår etter Skankes *Epitomes* omhandler mange av skildringene de samme forholdene. Siden flere av beskrivelsene deres sammenfaller regner

---

²⁰⁹ Skanke, 1945: 217-218

²¹⁰ Skanke, 1945: 218

jeg med at de samiske bryllupstradisjonene ikke endret seg mye fra Skankes tid til Leems, og at beskrivelsene derfor kan sammenliknes.

For å kunne vurdere Skankes opplysninger hjelper det å ha noe å sammenlikne med. Jeg mener også at Leems beskrivelser er viktig å inkludere siden han beskrev mye av det samme som Skanke, men gir andre opplysninger som Skanke utelater. Jeg har derfor valgt å inkludere beskrivelsene, selv om de ikke passer med den periodiske avgrensingen.

Sammenlikning av disse skildringene gir ikke en fasit, men bringer oss nærmere en forståelse av hvordan frieri og bryllup i samiske samfunn kan ha gått for seg. Så vil jeg igjen understreke at opplysningene fra Leem også er skrevet av en aktør knyttet til misjonen, at han ikke selv var samisk og nok hadde sine motiver for skildringene.

Leem skrev at frieren dukket opp med et følge, som på vegne av ham selv snakket med foreldrene til den potensielle bruden. Etter at de hadde snakket bydde følget på en dram brennevin til faren, og om han aksepterte drammen kunne man gå videre med frieriet. Da skulle bruden og hennes venner også bli tilbudt brennevin, mens følget til frieren talte for at hun skulle si ja til å gifte seg med ham. Når han etter hvert fikk komme inn ble svaret gitt, og om det ble et ja ga han gaver. Om foreldrene skulle ombestemme seg etter at et frieri var inngått måtte de gi tilbake gaven han hadde gitt.²¹¹

Skankes beskrivelser av samiske frierier og bryllup var preget av hans rolle i misjonen. Det Skanke overså i sine beskrivelser var gjerne ting som ville gitt et mer nyansert perspektiv på tradisjonene, og ikke fått de til å fremstå så negativt som han skildret dem. Det kan late til at han la vekt på det de anså som negativt for å få de samiske skikkene til å virke som noe man måtte slå ned på. Fokuset til Skanke ser for meg ut til å ha vært å skildre de samiske skikkene såpass negativt at kongen ønsket å gi misjonærene myndighet til å steppe inn. Om det var tilfellet ville ikke nøytrale beskrivelser være i misjonærenes interesse.

Skanke skrev mye om hvordan brennevin var en motivasjonsfaktor i samisk ekteskapsinngåelse. Han skrev at samiske jenter ble giftet bort svært unge, helt nede i åtteårsalderen, og det var heller ingen lov i de samiske samfunnene som stoppet faren fra å gifte bort datteren sin flere ganger.²¹² Videre skrev også Skanke at samene ofte ønsket at de

---

²¹¹ Solem, 1933: 112-113

²¹² Skanke, 1945: 217-218

skulle få mange døtre, siden de på denne måten ville få mer penger og mer brennevin.²¹³ Skanke skrev også: « [...] at Mændenes desformedelest paa mange steder behandle deres Qvinder ligesom Slaver, hvilke de have kjøbt;».²¹⁴ von Westen kom inn på det samme da han skrev til Christian Reitzer: «at forældre soldte deres börn for brendeviin».²¹⁵

Det kan ha vært dette som gjorde at misjonærenes fokus på brennevin var så stort. Ved å trekke fram noe som allerede ble anset som negativt i pietismen, og implementere det i misjonen, kunne de få kongen til å ta problematikken opp til vurdering. Da von Westen, som en del av Syvstjernen, var i kontakt med Frederik IV i 1714 om problemene brennevin skapte for nordmenn, var det de beskrev langt mindre alvorlig enn det senere skildret som misjonær. Likevel det vekket kongens interesse, selv om de på det tidspunktet var en gruppe prester som ikke hadde et mandat fra kongen. Det er mulig at von Westen la vekt på brennevinskonsumet for at misjonen skulle prioriteres av kongen.

Noe som er interessant er å sammenlikne hvor mye brennevinskonsum vektlegges i kildene fra von Westen og Resen. von Westen skrev mye om brennevinets innvirkning på samene, mens Resen skrev langt mindre om det. En beskrivelse om samenes forhold til brennevin finne man i et utdrag der Resen skildret om samenes kristelige undervisning:

Nordsche Field-Lapper har ingen Lærere, thi de komme ikkun een gang om Aaret till Bøyden, for da at lade deris Børn døbe, gaa til Alterenes Sacramente, betale een liden Contribution till Præsterne, som dem herudinden betiene, og ellers hvad de da kand give till Fogderne, holde én liden Kiøbmandshab, og eftter deris Naturs Sædvane, at gjøre dem løstige for hvad varer de medbringer, hvilke de gemeenlig fortærer udj Brænde-Vin etc. Og kand derfor da ingen synderlig undervisning havis.²¹⁶

I rapporten skrev Resen først og fremst at undervisning overfor samene var utfordrende siden de sjelden var tilgjengelig for prestene. Han skrev så at samene gjerne handlet med nordmenn etter at de har vært i kirken, og at de etter det drakk brennevin. Når de hadde gjort det var det ikke er mulig å gi dem noen undervisning.²¹⁷

---

²¹³ Skanke, 1945: 218

²¹⁴ Skanke, 1945: 218

²¹⁵ Skanke 1945: 218

²¹⁶ Løøv et.al, 2014:72

²¹⁷ Løøv, et.al. 2014: 72

Resen problematiserer i større grad nordmenns forhold til brennevin, og skrev at han i samtale med lensmannen Niels Nielss fikk vite at handelsmenn fra Trondheim ruinerte bøndene i Nordlandene.²¹⁸ Det er et eksempel utenfor Trondhjems amt, men Resen nevner også et eksempel fra Trondhjems amt finner man fra Resens i Verdalen. Der skal Resen ha vært på en messe i kirken hvor det ble satt brennevin på alteret istedenfor altervin, noe som hadde gjentatt seg. Saken ble tatt videre til biskopen etter at det ble kjent, men grunnen skal ha vært at Nilss skal ha fått brennevinet fra noen andre.²¹⁹ Hvorfor altervin ikke var tilgjengelig og man brukte brennevin ble ikke spesifisert.

Man ser forskjeller i skildringene til aktørene. Pietistenes syn på konsumering av brennevin var negativt, noe Syvstjernens sitt brev fra 1714 viser. Derfor kommer det ikke som en overraskelse for meg at misjonærene også var negativt innstilt til at samene drakk brennevin. De skildret dog samenes reaksjon på brennevinet til dels annerledes fra nordmennenes. Misjonærene skrev at samene begynte med hedenske ritualer etter å ha fått i seg brennevin, og at det derfor hadde negativ innvirkning på forholdet deres til kristendom. Hans Skanke og Thomas von Westen beskrev også hvordan brennevin hadde negativ innvirkning på samiske ekteskap og familiestruktur.

Måten Leem og Resen skrev om brennevinet på får det til å fremstå mindre problematisk enn Skanke og von Westens framstilling. At brennevinet ikke ble trukket fram av Resen er et ikke-funn som er en kontrast til von Westens brev. Resens notater var omfattende, og om problemet var like stort som de andre aktørene beskrev det som, skulle man tro Resen hadde skrevet mer om samenes forhold til brennevin.

---

²¹⁸ Løø, et.al. 2014: 53

²¹⁹ Løø, et.al. 2014: 35

5.2 Misjonsaktørenes syn på brennevinshandelen mellom samer og nordmenn

I dette delkapittelet skal jeg se nærmere på brennevinshandel mellom samene og nordmenn i bygder i Trøndelag. Både Povel Resen, Hans Skanke, Johan Randulf og Thomas von Westen beskrev brennevinshandelen. For det meste var aktørene negativt innstilt, og spesielt von Westen var negativt innstilt til at samene handlet og drakk brennevin.

Med tanke på at brennevin flere steder nevnes som en vare og at samene var involvert i markedene, tyder det på at det var en vare som var viktig. Noe som er interessant er at brennevin sjeldent nevnes eksplisitt i sekundærlitteratur om perioden. I *Samenes historie fram til 1750* av Lars Ivar Hansen og Bjørnar Olsen står det kun på én side om «brennevinstrafikk», og den handler om skoltesamer, ikke sørsamer.²²⁰

Brennevinet er likevel varen som ble nevnt oftest av misjonærene da de beskrev handelsforhold mellom nordmenn og samer. Det kan dermed tyde på at misjonærene ønsket å fremstille brennevinshandelen som mer omfattende enn den faktisk var. Dette vil ikke si at brennevin ikke var en vare som ble brukt i handelsforhold, eller at det ikke var omfattende brennevinshandel.

Samtidig umulig å kommentere hvor mye brennevin som ble solgt eller hvor viktig dette var som handelsvare. Jeg har ikke kommet over kilder som sier noe om kvantitet av brennevinshandelen mellom nordmenn og samer fra tidsperioden, og det som er skrevet om brennevinshandelen i ettertid er i stor grad basert på det misjonærene skrev. Flere baserer seg på von Westens beskrivelser; dette gjelder både Adolf Steen i *Samenes kristning og finnemisjon til 1888*, Sverre Steen i *Den norske folks historie* og Hans Hammond i *Den nordiske missions historie*. Ofte baserer de seg på von Westens beskrivelser, og tidvis regelrett gjengir de det som står i kildene uten å kommentere det videre.

Dette gjør at mye av sekundærlitteratur som tar for seg brennevinshandelen mellom nordmenn og samer i stor grad bekrefter von Westens syn. Eksempelvis skriver Sverre Steen:

Den viktigste årsak til lappenes elendige tilstand og til deres avguderier var efter v. Westens mening brennevinsdrikkingen. Med brennevin kjøpte nordmennene både fisk og skinn, i rus gav lappene sig hen til de villeste hedenske orgier.²²¹

---

²²⁰ Hansen & Olsen, 2022: 264

²²¹ Steen, 1923: 64

Dette sitatet er bare et eksempel på det som for meg fremstår som en relativt ukritisk fremstilling av det misjonærene skriver i kildene sine. Steen skrev videre at noe av det von Westen kritiserte var at samene, etter å ha fått i seg brennevin, drev med hedenske skikker. Det er ganske likt det som står i Thomas von Westens brev til Christian Reitzer fra 27. januar 1724. von Westen skrev også at selv om samene ble negativt påvirket av alkoholen var det ikke de selv som hadde skyld i at de drakk. Han var villig til å anerkjenne at samene oppsøkte brennevin, men framstilte det som at de selv ikke hadde lyst til det:

Og er det at merke at afguderne selv [...] har befaled finner og lapper at dricke vel brendeviin [...] i sær naar afguderne har villet forføre finnerne til at giöre en slem gierning, som de har haft vederstyggelighed til, da har under dödstrussel forbundet finnerne til at reise der og der hen, hvor brendeviin var opført, da som dend urene aand vel vidste, finnerne i brendeviins drukkenskab har fuldfört de usömmelige ting, hvilke de ellers icke hafde giort [...]²²²

von Westen skrev til Reitzer at når samene oppsøkte brennevin var det ofte under dødstrusler fra de samiske gudene, som von Westen mente var djevelen i forkledning. Dette er dog en av få steder jeg har sett at misjonærene var villige til å skrive at det var samene som oppsøkte brennevin. I kildene legges det vekt på at det var nordmenn som var ansvarlig. von Westens syn på saken var at ansvaret lå på handelsmenn, og at de var roten til problemet. I følge han hadde ikke brennevinet vært en hindring for misjonen om det ikke ble distribuert til samene. Tilbudet om brennevin kom fra nordmenn, siden den sporadiske forflytningen til de nomadiske og seminomadiske samene gjorde det så godt som umulig for dem å lage drikken selv.²²³ von Westen skrev også at brennevinshandelen var vanskelig for samene å unngå, siden de ble oppsøkt av nordmenn som fulgte etter dem for å få til slik handel:

Al saadan ulykke og ugudelighed ere icke finnerne selv saa meget skyldige udi som nordmændene, thi finner og lapper de stackler brænde aldrig brændevin, men nordmænderne skaffer dem det og brende til dem og opfører det til dem [...]²²⁴

von Westen skrev her at det var nordmennene som skaffet brennevinet til samene, og at de derfor hadde skyld i samenes «ulyke» og «ugudelighet». Om han mente ugudelighet som hedendom tyder det på at von Westen la ansvaret for at samene enda var hedenske på

---

²²² Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 3-4

²²³ Hermandstrand, 2009: 53

²²⁴ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 4

nordmenn, og ikke samene selv. En annen primærkilde som beskrev dette er tingboken for Namdalen sorenskriveri. Det som beskrives er dog ikke nøytralt overfor misjonærene. Det står i tingboken at von Westen selv var på tinget, og «proponerede sit klagemaal ofver lappernis og finnernis forførelse ved brendevin og øel [...]».²²⁵ Det virker ut ifra det som står i tingboken at de på tinget sa seg enige i det von Westen snakket om, og til Christian Reitzer skrev von Westen:

Jeg desforuden var paa tinged 1723 i Öfverhallen paa Heimoe og tog offentlig for retten aftale af nordmændene for retten, at de aldrig mere skulle besværgе finnerne med brendevin, derudi fogden Msr. Mejer var mig meged assisterleig.²²⁶

I sitatet trekker von Westen fram at han fikk støtte av fogden, og ble lovet at nordmenn ikke skulle selge brennevin til samene. Dette blir også skildret i tingboken, og da ikke direkte fra misjonæren. I tingboken står det:

naar finnerne og kommer ned til Guds bord, da understaar mange at selge dem sterch drich [...] og formedelst at mange nordmænd hid til dags har ført mengde med brendevin til dem op udj fieldene, saa og formedelst at Snaasingerne reiser om udj Ofverhaldens fieldene med brendevin [...], saa [...] de [...] [...] ere ingen stæds fri for forførelse enten udj sine egne fieller eller udj bøgden eller ved Kircherne [...] ²²⁷

I sitatet trekkes det fram at brennevinshandelen mellom nordmenn og samer var aktiv, selv når det ikke var marked. Sitatet viser at det var kjent for lokalmyndighetene i Namdalen at brennevinshandelen var stadig pågående. Jeg mener det er interessant å bite seg merke i ordleggingen «fri for forførelse», siden det tyder på at de adopterte det negative synet misjonærene hadde på denne handelen. Dette er beskrivelser som har blitt skrevet etter von Westens møte på tinget, og det ser ut til at han har hatt direkte eller indirekte påvirkning på det som ble skrevet i tingboken.

Sitatet trekker også fram andre ting. I tillegg til at nordmenn oppsøkte samene for å selge dem brennevin var det også andre strategier. Eksempelvis satte nordmenn opp kroer og markedsboder utenfor kirkene, skolene og forsamlingshus, og når samene dukket opp ble de tilbudt å kjøpe brennevin.²²⁸ At samene ikke kunne unngå brennevinshandel når de dro til

---

²²⁵ Tingbok for Namdal sorenskriveri 1712-1728, s. 125b

²²⁶ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 5

²²⁷ Tingbok for Namdal sorenskriveri 1712-1728, s. 125a-126a

²²⁸ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 8

kirken anså von Westen som et problem for misjonen. En løsning på dette ble lagt fram av von Westen i et av brevene han skrev til Christian Reitzer. Tiltaket som ble foreslått var at om nordmenn ikke sluttet å selge brennevin i nærheten av kirkene, måtte samene slutte å dra til kirken. Da måtte man heller møte samene der de selv bodde for å lære dem om kristendommen:

[...] alle de kroer og brendeviins kipper som ere omkring kirkene; af saadane vederstyggeligheder der ere nok overalt i amtet: og dersom dend anstalt icke kand skie, tör jeg aldrig lade amtets finner komme til kirkene, enten til prædiken eller til communion, men maa giöre ansøgning om, at finnerne i fieldene blir betiente.²²⁹

Sammenliknet med hvordan von Westen forholdt seg til å nekte folk å dra til kirken da han var sogneprest på Veøy er det klare kontraster. Trygve Lysaker skriver i *Trondhjems stift og Nidaros bispedømme* at Peder Krog i 1717 skrev i et brev til kongen, at Syvstjernen hadde en tendens til å fjerne kirkenøkkelen, slik at de som var sene ikke kunne komme inn i kirken.²³⁰ Det finnes også konkrete eksempler på folk som ble nektet å komme inn i kirken på Veøy. I *Thomas von Westens liv og virke* trekker Liv Helene Willumsen og Randi Skjelmo fram et eksempel i Ragnhild Olsdatter, som hadde gått til nattverd uten å skrifte i forkant.²³¹ Straffen var blant annet at hun måtte: «staa udenfor Kirkedøren og tiltales før og efter Prædiken og ellers staa paa et særdeles Sted i Guds Hus [...] hvorfra hun udvises af Kirken naar Sakramentet skal uddeles.»²³²

Basert på dette får man inntrykk av at fravær fra kirken var noe von Westen ikke ønsket for misjonen. Spesielt med tanke på hva Lysaker, Willumsen og Skjelmo skriver om de som ikke fikk komme i kirken når von Westen var prest på Veøy. Måten de beskrev det på gjør at jeg tolker at det var en straff å ikke komme inn i kirken. Grunnen til at menigheten på Veøy og samene ikke skulle inn i kirken var dog ulike.

Det virker som at von Westen må ha sett på det som en nødvendighet å undervise samene der de var framfor at de dro til kirken, for å beskytte dem mot brennevinet. Intensjonene var forskjellige, siden formålet med den ene handlet om å straffe. Den andre handlet om å beskytte samene mot å fristes til å drikke brennevin, for å deretter praktisere sin hedenske

---

²²⁹ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 6

²³⁰ Lysaker, 1987: 244

²³¹ Willumsen & Skjelmo, 2017: 116

²³² Willumsen & Skjelmo, 2017: 116

religion. Det viser jo at praktiseringen av kristendommen stod i fokus, men jeg mener at von Westen ikke ønsket at samene måtte unngå å gå i kirken.

Jeg stiller meg likevel kritisk til motivene bak forslaget til von Westen. Med tanke på beskrivelsene hans om nordmenns forhold til brennevin på Veøy fremstår det som en oppriktig mening at han ikke ville det skulle drikkes overstadig. At samene ikke skulle i kirken synes jeg heller virker som en strategi av von Wetsen for å sørge for at prestene ikke fikk undervise samene. I forslaget skrev von Westen at han ønsket at misjonærene skulle møte samene der de var, for å undervise dem. På denne måten kunne de utføre den formen for misjon de ønsket.

Dette mener jeg også henger sammen med von Westens ledelse av katedralskolen.

Misjonærene ville med all sannsynlighet være utdannet ved Seminarium Scholasticum eller Seminarium Domesticum, og ha blitt påvirket av aktørene som jobbet på skolen. Jeg mener at det var legitime bekymringer i det von Westen skrev om brennevinets innvirkning på samene, men han benyttet muligheten til å forsøke å skaffe misjonærene handlingsrom, fri fra geistligheten og den øvrige befolkningens påvirkning.

5.3 Misjonærenes forslag til regulering

Thomas von Westen ønsket å straffe nordmenn som var til hinder for misjonen overfor samene gjennom salg av brennevin. I dette delkapittelet skal jeg gå inn på hvilke straffer han foreslo, og hva som ble iverksatt av kongen. Jeg kommer igjen til å basere meg på brev fra Thomas von Westen til amtmann Christian Reitzer, samt et reskript fra kong Fredrik IV fra 1726.

For å slå ned på brennevinshandelen ville von Westen at de som ble tatt skulle straffes hardt. I brevene til Christian Reitzer kom von Westen med flere forslag til hvordan han ønsket at nordmenn skulle straffes for å selge brennevin til samene. Flere steder i brevene refererte von Westen til straffeparagrafer der brennevinshandelen var i strid med loven, og han la fram konkrete forslag for hvordan man skulle straffe de som solgte brennevin. Eksempel på straffeforslag von Westen kom med inkluderte store bøter, landsforvisning, fengsel eller fysiske straffer:

[...] dersom saadan befaling uagted nordmændene endda bleve ved at være Satans instrumenter, at stórke finnerne i det gamle afguder i ved brendeviins tilbringelse, at de da maate alvorligen straffes i følge af loven, a) dend der skienkede eller soldte en find brendeviin [...] skal ufeilbar betale hellidags bröde efterdi hand gir anledning modvilligen til Guds aabenbare vanærelse, Satans herredom og siæls fortabelse [...]. Lovens pag. 900. b) dend som förer brendeviin [...] til finnerne i fielde, fiorder eller sæder [...] have forbrudt alt hvis hand har at fare med og disforuden böde 20 lod sølv til kongen efter pag. 22 [...]. e) Men dersom nogen nordmand understaar sig ogsaa anden gang eller flere gange at forføre saaledes de arme finner, da saadanne modvillige Satans instrumenter ufeilbarligen at ansees efter lovens pag. 1035 artic. 3. nævnlig at saadane forføre straffes paa deres boeslod og forvises landet, og har de ingen boeslod da at straffes paa kroppen med fengesel og arbeide [...]²³³

Blant straffene von Westen foreslo var bøter en av dem. Han skrev at man skulle måtte bote 20 lodd sølv for å skjenke en same brennevin. Basert på dette blir utregningen av de 20 loddene med sølv som en bot på 10 riksdaler.²³⁴ Det tilsvarte verdien av tre kyr.²³⁵

I tillegg nevnte von Westen forvisning som en mulig straff for de som gjentok forbrytelsen å selge samene brennevin. Forvisningsstraff kunne på denne tiden få en dømt sendt ut av enten

---

²³³ Brev fra Thomas von Westen til stiftsamtmann Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. s. 7

²³⁴ Imsen & Winge, 1999: 269

²³⁵ Bull, 1938: 23

byen, lenet, stiftet eller riket, men ble ofte bruk som preventiv og avskrekkende straff.²³⁶ At det ble lagt fram forslag om at skjenking av samene skulle føre til at den skyldige i verste fall ble landsforvist, viser at von Westen ønsket at myndighetene skulle se alvorlig på saken. Jeg mener de strenge straffene må ha blitt ansett som nødvendig for at færre skulle ta risikoen, og at man håpet at avskrekking kunne begrense brennevinshandelen til samene.

Kildene speiler også synet von Westen hadde på strategiene for misjonen. Med tanke på de bakenforliggende motivene om å vende samene til kristendommen hadde von Westen motivasjon til å få brennevinshandelen til å fremstå så problematisk som mulig. Når kildemateriale som er til rådighet ble skrevet av en motstander av brennevinshandelen presenteres et unyansert perspektiv på saken. I mange tilfeller var det samer som oppsøkte nordmenn for å kjøpe brennevin, noe von Westen kom med unnskyldninger for. Brennevinshandelen var sentral i et handelsnettverk der nordmenn og samer var gjensidig avhengige av hverandre, og det ville dermed være vanskelig å fjerne brennevin fra denne økonomien. Om samene ikke ønsket å kjøpe brennevin tilsier grunnleggende teori om økonomiske tilbud og etterspørsel at de allerede ikke hadde vært involvert i handelen.²³⁷

Å buktes med brennevinshandelen mellom samene og nordmennene var viktig for von Westen. Spesielt siden alkoholen stod i vegen for riktig praktisering av kristendommen etter hans pietistiske syn. Det var et ønske fra von Westens side om å totalt forby brennevinshandel til samene. Odd Mathis Hætta kommer inn på at von Westen må ha hatt stor innflytelse hos kongen, selv mot slutten av livet sitt. I 1726 skal det ha lyktes von Westen å overtale kongen til å komme med tre reskripter angående misjonen.²³⁸ Et av dem skal ha omhandlet brennevinshandel, og at det skulle bli forbudt å selge brennevin til samene.

Det fremstår for meg som om von Westen var mer rigid på avskaffelse av brennevin enn kongen. Fredrik IV viste seg motvillig til å innføre de strenge straffene von Westen foreslo. Det er viktig å huske på at kongen i større grad måtte vurdere økonomiske aspekter av brennevinshandelen. Å totalt forby brennevinshandel, også bare i områdene samene oppholdt seg, ville vært et for stort brudd på økonomisk stimulering i områdene, og mange

---

²³⁶ Imsen & Winge, 1999: 126

²³⁷ Hermanstrand, 2009: 53

²³⁸ Hætta, 2020: 280

handelsmenn var avhengig av disse varene.²³⁹ Det ble dog i 1726 utstedt et reskript av kongen som gjengis av Hans Hammond. Kongen befalede:

[...] saa er vores alvorlige Villie og Befaling, at hvo som enten i egne Huse, eller i Finnernes Kopper, eller paa Markeder skienker, sælger eller giver nogen Fin og Lap, noget mindste Brændeviin, eller lader ham faae anden stærk Drik til Overflødighed, mere, hvo som fører Brændeviin til Finne-Fieldene og Finne-Boligerne, og allermest hvo saadant fører til Finnernes Skoler og Catechisations-Forsamlinger, eller ved Kirkene holde Brændevinn og stærk Drik til fals, skulde af Landsens Øvrighed og Præster, enhver efter sin Brødes Maade, i alvorligste Maade med Kirke-Disiplin, samt Varenes Confiscation, og desforuden Bøder til vores Fiscum. uomgiengelig straffes [...]²⁴⁰

Det som ble skrevet var at ingen nordmann skulle skjenke samene, eller sørge for at brennevin havnet hos dem. Dette gjaldt uansett om det var hjemme hos dem, på markeder, ved kirkene eller andre steder. Om de gjorde dette skulle de straffes med kirkelig disiplin, konfiskering av varene sine og bøter.

Dette viser at kongen også ønsket å få en slutt på distribuering av brennevin til samene. Til tross for at han ikke var villig til å stanse brennevinshandel i sin helhet anerkjente han problemet og ønsket å løse det, i stor grad på samme måte som von Westen. Det som skiller forslaget fra von Westen og beordringen fra kongen er at von Westen ønsket å gå enda hardere til verks. Misjonæren foreslo også bøter, konfiskering av varer og kirkelig disiplin. Ulikt kongen inkluderte han også hardere straffer, som landsforvisning, tvangsarbeid og fysiske straffer.

I sine forsøk på å stoppe salg av brennevin til samene la von Westen fram forslag om straff for de som stod bak distribueringen. Forslagene han kom med var strenge, og jeg mener det var et bevisst valg for å regulere gjennom frykt av konsekvensene. von Westen lyktes med å få kongen til å komme med et reskript mot brennevinshandelen til samer, men straffene var mildere enn han ønsket. Dette mener jeg var mot von Westens ønsker, siden det ville blitt mindre effektivt enn det han selv foreslo.

---

²³⁹ Steen, 1923: 65

²⁴⁰ Hammond, 1787: 563

5.4 Konklusjon

I bygdene i Trondhjems amt var det mye byttehandel mellom nordmenn og samer der brennevin var en populær vare. Dette ble anset som et problem av misjonen siden von Westen hevdet at flere samer gikk bort fra å tilbe den treenige Gud, til den samiske religionen i alkoholrus. Han kom derfor med forslag til stiftamtmanden om å regulere brennevinshandelen gjennom strenge straffer for de som solgte brennevin til samer. I 1726 utstedte kongen så et reskript om at salg av brennevin til samene var ulovlig, men straffene var ikke like strenge som von Westen foreslo.

Det von Westen skrev i brevene mener jeg viser hvordan han så på brennevinshandel som et hinder for misjonen. Hans allerede eksisterende syn på brennevin var ikke positivt. I denne forstand hadde han likhetstrekk mellom synet på brennevin hos nordmenn og samer. Det stridde med hva han anså som riktig kristen livsførsel gjennom hans pietistiske idéer. Det som skiller disse synspunktene fra hverandre er at han ville slå enda hardere ned på at samene skulle drikke brennevin, og kom med svært strenge forslag til straff til de som solgte det. Det kan være flere grunner til det, men jeg mener det skyltes misjonærenes oppfatning av at samene hadde en svak tilknytning til kristendommen, og at det derfor var viktigere å sørge for at de ikke fikk et godt utgangspunkt når de skulle bli, etter misjonens ideal, skikkelige kristne. Det kan også være grunnen til at von Westen ønsket å straffe nordmenn istedenfor samer når det kom til brennevinshandelen.

Kapittel 6 Konklusjon

I denne masteroppgaven har jeg tatt utgangspunkt i kilder skrevet av personer involvert i misjonen overfor samene i Trondhjems amt, for å besvare spørsmålet: *Hvordan ble misjonen overfor samene i Trondhjems amt skildret av aktører knyttet til misjonsvirksomheten i perioden 1706-1731?*

Disse beskrivelsene har kommet fra forskjellige typer kilder, som brev, rapporter og dagboknotater. Skildringene ble skrevet av aktører som var knyttet til enten geistligheten eller misjonskollegiet, som gjør at beskrivelsene i stor grad speiler misjonærenes perspektiver om misjonen. Motivene bak skildringene henger sammen med deres egne målsetninger for misjonen. Relasjoner mellom aktører, maktinnflytelse og forventninger om kristen livsførsel påvirket også skildringene.

6.1 Strategier for misjonen

Thomas von Westens myndighet som leder av misjonen overlappet med ansvarsoppgavene til biskopen. Dette førte til konflikt med biskopen, og det hadde påvirkning på hvordan von Westen og hans støttespillere beskrev hvordan misjonen burde organiseres. Basert på det som står i kildene mener jeg at misjonærene ønsket omstrukturering i den norske geistligheten, og at misjonen derfor handlet om både omvendelse av samene, og om å få geistlig makt. Denne maktkampen mener jeg hadde som endemål å la misjonærene drive en pietistisk misjon, og at geistlig makt og økonomisk rikdom ikke var fokuset. Til tross for det ble disse faktorer i politikken rundt ledelse og utøvelse av misjonen.

Mye av konflikten sentrerte seg rundt katedralskolen. Dette var en institusjon som aktørene verdsatte høyt, og jeg mener den var sentral i strategiene de la for misjonen. Både von Westen, Olsen, Kildal og Skanke virket ved skolen. Jeg mener disse aktørene brukte skolen for å lære opp de nye kullene med misjonærer for å utføre deres egne tanker om misjonen. Dermed ble det en institusjon som produserte misjonærer med en pietistisk tilnærming til misjonen overfor samene

I beskrivelsene av samenes forhold til kristendom finner man også baktanker. Aktørene skrev at samene ikke hadde en genuin tro, og at de enda drev med religiøse ritualer og skikker som ikke hadde rot i kristendommen. Alle aktørene skrev at hedenske skikker enda var utbredt, og

dette framstilte presteskapet og Peder Krog som uegnet til å håndtere oppgaven med misjonen. Denne svertingen av biskopen mener jeg var et av motivene bak skildringene, og at aktørene ikke holdt tilbake i skildringene for å fremstille situasjonen så ille som mulig.

6.2 Samenes reaksjoner på misjonærenes virksomhet

I aktørenes beskrivelser av samenes reaksjoner på misjonen ble flere ulike reaksjoner trukket fram. Dette demonstrerer at det var en manglende konsensus om misjonen i samiske miljø. Dette legges også fram av Håkan Rydving og Håkon Hermanstrand. I modellen til professor Håkan Rydving trekkes det også fram at det var samer som «actively supported the Christian religion and opposed the indigenous heritage, i. e. agents of change».²⁴¹ Det Hermanstrand skriver om klagene fra samene som ikke ble møtt av misjonæren Peter Johan Muus er også et eksempel.²⁴²

Misjonærene trekker fram flere eksempler på samer som samarbeidet med misjonen. Dette kan man ikke stole blindt på. Krikken som etnografen Ole Martin Solberg la på misjonærenes beskrivelser, spesielt knyttet til Hans Skankes *Epitomes*, er et eksempel på hvordan man må forholde seg til kildekritikk i slike sammenhenger. Som Solberg skrev: «En kan få bekreftede svar på alt, endog på selvmotsigende spørsmål [...]».²⁴³ Det blir likevel feil å framstille samene som passive aktører som misjonen utelukkende skjedde mot.

Aktørene jeg ser på beskrev at de møtte på flere utfordringer i samiske samfunn. Thomas von Westen skrev at samene prøvde å unnsnippe misjonærene ved å reise over grensen til Sverige. Han var derfor i kontakt med svenske myndigheter om at de måtte iverksette tiltak for at samer som kom fra Norge reiste tilbake. von Westen skrev lite om andre grunner til at samene reiste over grensen enn at de ønsket slippe unna misjonen. Han nevnte blant annet ikke reindrift som en mulighet. Jeg mener dette er et spennende ikke-funn, som viser både von Westens, Skankes og Kildals uvillighet til å skildre samisk kultur om det var i strid med det de rapporterte til København. Lappekoldisilen som kom på 1750-tallet stadfestet at samene kunne reise som de ønsket over grensen siden det var nødvendig for deres virke.

For meg virker det som at von Westen ønsket det motsatte; at samene ikke skulle kunne krysse grensen som de ønsket. Dette mener jeg hang sammen med at han ikke stolte på

---

²⁴¹ Rydving, 2004: 106

²⁴² Hermanstrand, 2009: 79-80

²⁴³ Johannessen, 1945: 215

samene på den andre siden av grensen, siden de selv ikke hadde kontroll over dem. At samene reiste til Sverige var noe jeg mener han ikke ønsket.

Det var også samer som forsøkte å la misjonærens idéer kombinere med samisk mytologi. Jens Kildal trekker fram to slike eksempler i *Afguderiets dempelse*. Misjonærene var ikke villige til å godta noe annet enn den pietistiske praksisen hos samene, som gjorde at denne typen reaksjon ikke ble trukket mye fram i kildene. Det er vanskelig å anslå hvor mange som hadde den tilnærmingen til misjonen. At det er vanskelig å anslå antallet på gruppen gjelder for øvrig også samene som aktørene mente støttet misjonen, og samene de mente det var utfordrende å misjonere. De to øvrige gruppene ble dog oftere trukket fram i kildene. Jeg mener at de mangelfulle beskrivelsene av nøytralitet og pragmatisme derfor er et ikke-funn som illustrerer misjonsaktørenes uvillighet til å skildre samenes reaksjon som nøytrale, og at de ville skildre samene som en homogen enhet. De var enten for eller mot omvendelsen. Dette kan ha vært for å ikke overkomplisere misjonen for kongen, og enklere kunne få gjennom forslagene de ønsket.

6.3 Forholdet mellom nordmenn og samene i Trondhjems amt

Aktørene i misjonen var generelt sett kritiske i sine beskrivelser av presteskabet i Trondhjems amt. Spesielt Isaac Olsen beskrev presteskabet negativt. Han trakk fram ting som gjorde at de fremstod både grådige, late og apatiske overfor samene. Det Olsen ikke skrev om var at prestene stod overfor utfordringer med tanke på terreng, og den nomadiske livsstilen til reindriftsamene. Andre aktører, som Johan Randulf og Hans Skanke, skrev at dette var legitime problem som stod i veien for at prestene kunne nå samene. Dette kan ha vært fremstilt slik for å problematisere prestenes mulighet til å omvende samene, og ses på som støtte til forslaget om at samene måtte opplæres av misjonærer. Dette viser igjen at misjonærene forsøkte å overbevise den danske øvrigheten om at prestene var uegnet, og at misjonærene var løsningen på problemet.

I aktørenes skildringer av forhold mellom nordmenn og samer var økonomi sentralt. Der er det kontraster mellom beskrivelsene fra Povel Resen og Thomas von Westen. Resen skrev at handel med samene var ettertraktet, og at flere tok initiativ for å få det til å skje. Han skrev også at samene i mange tilfeller kunne velge hvem de ønsket å gjøre handel med. Der er det kontraster til hvordan Thomas von Westen beskrev handelsforholdet mellom samer og nordmenn. Han trakk fram at samer ble svindlet og måtte betale mer for varer, men at

nordmenn ikke ble straffet for det. I skildringene sine om økonomiske forhold skrev han også at samiske arbeidere kunne få så lite som en tredjedel av lønna som en nordmann ville tjent. Aktørene presenterer altså to svært ulike syn på økonomiske forhold mellom samer og nordmenn. Jeg mener nyansene i skildringene, samt hvilken type kilde man forholder seg til, gjør at man kan konkludere med at Resens er de mest troverdige.

Misjonærenes skildringer av lokale nordmenns innvirkning på misjonen var også negative. Misjonærene mente at nordmenn drev med ryktespredning som var til skade for misjonen. von Westen skrev at det var behov for harde straffer for de som forsøkte å få samene til å forbli hedenske. Omfanget av disse straffene var svært alvorlige, og om tolkningene mine av kildene stemmer ville von Wetsen innføre dødsstraff for de som gjorde at sjelene til samene gikk tapt. Dette henger sammen med datidens tanker om talionsteorien.

6.4 Brennevinshandels innvirkning på misjonen

I beskrivelsene av brennevinets innvirkning på misjonen fremstiller flere av aktørene brennevinet som et stort problem i samisk samfunn. Både Thomas von Westen og Hans Skanke skrev at brennevinet var ødeleggende for samiske familier, og at samene så godt som solgte døtrene sine inn i slaveri for brennevin. De skrev også at religiøse deler av samenes liv ble påvirket, og at de gikk tilbake til å tilbe hedenske guder etter å ha drukket brennevin. Skildringene fra Povel Resen gir dog et annet syn på samenes forhold til brennevin. Han skrev lite om samenes forhold til brennevin, og problematiserte i større grad nordmenns drikkfeldighet.

von Westen foreslo på tinget på Heimo gård at brennevinshandelen måtte stanses, og skrev til Christian Reitzer at samene ikke skulle undervises i kirken siden det ble solgt brennevin utenfor kirkene. von Westen skrev at det ble satt opp markedsboder som var til skade for samene, siden de ikke kunne la være å kjøpe brennevin når de dro til kirken. Han foreslo at misjonærene skulle lære samene om kristendom der samene selv bodde, og at de ikke skulle dra til kirken. Jeg ser for meg at von Westen kan ha hatt tre bakenforliggende motiver med disse skildringene. Den første var et faktisk ønske om at samene skulle være avholds, som hang sammen med hans pietistiske livsførsel.

Det andre var at han ikke ville at samene skulle til kirken for å læres opp i ortodoks kristendom. Ved å sørge for at misjonærene selv var de som lærte opp samene, og at de ikke

måtte i kirken, ville misjonærene ha full kontroll over hvordan misjonen ble i praksis. Jeg mener en god metafor å bruke er at von Westen så på samene som «blanke lerret». Siden den norske menigheten på Veøy ble beskrevet av von Westen som ille, og at han slet med å innrette dem etter sine prinsipper, kan misjonen overfor samene ha blitt sett på som en ny mulighet. At samene ikke like ofte var i kirken, og var mindre vant med kristen praksis, kan i den forstand ha vært en fordel. Nordmenn kan ha vært vanskelig å innrette i den pietistiske troen, siden de allerede var vant med en kirkelig praksis. At den samiske befolkningen hadde vært mindre i kirken ga et nytt utgangspunkt, og jeg mener misjonærene så for seg at det var enklere å forme dem enn den norske.

Det tredje er at han antok at det ville være større sjans for å slå gjennom hos kongen om han problematiserte brennevinskondum. Dette hadde allerede funket i 1714, da Syvstjernen skrev brev til kongen om forfallet av kristen moral i Romsdalen. Brennevin var dermed en måte å forsøke å få misjonen ytterligere prioritert. I brevene sine til Christian Reitzer skrev von Westen forslag for regulering av brennevinshandel. Straffene han forslo for de som solgte brennevin til samene var harde, og inkluderte blant annet forvisning, dyre bøter og fysiske straffer. Jeg mener disse forslagene for straff var ment å være preventive siden omfanget av dem var så alvorlig. Kongen gjorde brennevinshandel til samene ulovlig i 1726, men straffene var mildere. Bøtene var ikke like dyre som von Westen hadde forslått, og flere av forslagene til von Westen ble utelatt.

Kilder og litteratur

Primærkilder og arkivmateriale:

Bøker som primærkilder:

Bergsland, K. (1996) *Bidrag til sydsamenes historie: Vol. nr 1*. Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø

Hammond, H. (1787) *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727, da Lappernes og Finnernes Apostel Thomas von Westen S.S. Theologiae Lector, Notarius Capituli i Trundhiem og Collegii Missionis Vicarius, døde, tilligemed denne udødelige Mands Levnetsbeskrivelse, samt Anhang om de første Missionariis og andre Missionens Medhielpere, uddragne af offentlige Brevskaber og egenhændige Haandskrifter*. Gyldendals Forlag

Johannessen, M. K. Skanke, H., Kildal, J. & Solberg, O. (1945). *Nordlands og Troms finner i eldre håndskrifter: 2: Jens Kildals Afguderiets dempelse*. A. W. Brøgers boktrykkeri.

Løøv, A., Jünge, M., Resen, P. & Løøv, M. (2014) *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706-1708)*. Saemien sijte.

Qvigstad, J. (1903). *Kildeskrifter til den lappiske mytologi : 1903, no. 1*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab.

Det kongelige bibliotek:

Extract af Rector Skanskes skrivelse til Missions Collegium dateret 26. Maii 1731. Kallske samlinger 229 folio. Anordninger, Rescripter og Indberetninger ang. den nordlandske Mission. (1618).

Riksarkivet:

Underdanigste underretning av Isach Olsen. Arkiv: PA-0888 - Nissen, Kristian. Serie: Hbiografier m. Stykke: L0011 Biografier mm. Mappe: 0005 Isaac Olsen (1680-1730)

Statsarkivet i Trondheim:

Brev fra Thomas von Westen til stiftamtman Christian Reitzer, datert 27. januar 1724. Arkiv:

PA-0333- Alf Kiil. Serie: F- Kiils Samling. Stykke: L0063- Diverse. Mappe: 0014- Diverse.
Mappe: 0001- Thomas von Westen - avskrift av brev til stiftamtman Reitzer.

Brev fra Thomas von Westen til stiftamtman Christian Reitzer, datert 17. juli 1724. Arkiv:
PA-0333- Alf Kiil. Serie: F- Kiils Samling. Stykke: L0063- Diverse. Mappe: 0014- Diverse.
Mappe: 0001- Thomas von Westen - avskrift av brev til stiftamtman Reitzer.

Tingbok for Namdalen sorenskriveri nr. 4 (1712 – 1728), fol. 125b – 127b.

Litteratur

Amundsen, A. B. (Red.) (2005). *Norges religionshistorie*. Universitetsforlaget

Braseth, L. (2014) *Samer sør for midnattssola: Sørsamenes historie, kultur og levemåte*.
Fagbokforlaget

Bull, J. (1938). *Den trønderske slekt Bull : utgitt på grunnlag av N.R. Bulls stamtavle av 1886*. Cammermeyers bogh

Bäckman, L. (1982). Female - devine and human : a study of the position of the woman in religion and socirty in Northern Eurasia. I *The Hunters : their culture and way of life* (s. 139–142).

Dunfjeld-Aagård, L. & Universitetet i Tromsø (2005). *Sørsamiske kystområder : tolking av fortidig samisk tilstedeværelse i Ytre Namdal*. Universitetet i Tromsø

Erichsen, A. E. (1911). *Trondhjems katedralskoles historie*. I kommission hos F. Brun

Eriksen, A. (2008). *Kulturanalyse: en teksthistorie*. Pax

Gilje, N. & Rasmussen, T. (2002) *Tankeliv i den lutherske stat*. Aschehoug

Grankvist, R. (2003). Seminarium Lapponicum Fredericianum i Trondheimsmiljøet. I *Knud Leem og det samiske* (s. 45–60).

Guldbrandsen, B. (1948) *Nattverden i norsk kirkeliv*. Dybwad

Hansen, L. I. & Olsen, B. (2022) *Samene historie fram til 1751*. Cappelen damm akademisk

Haarstad, K. (1994). Bruk og misbruk i historiefaget. *Heimen*, Vol 31 (2) s. 122–127.

- Hermanstrand, H. & Kosmo, A. (2009). *Røyrvik: Samene i Østre Namdalen*. Røyrvik kommune
- Hermanstrand, H. Kolberg, A., Nilssen, T. R. & Sem, L. (2019). *The indigenous identity of the south saami: Historical and Political Perspectives on a Minority Within a Minority*. Springer International Publishing AG
- Hætta, O. D. (2020). *Samisk kultur og historie til 1848*. [Odd Mathis Hætta]
- Imsen, S., & Winge, H. (1999). *Norsk historisk leksikon : kultur og samfunn ca. 1500-ca. 1800*. Cappelen akademisk forlag
- Junge, Å. (2007) *Sameskole og samemisjon i Indre Namdalen for 250 år siden*. [Åke Jünge].
- Jünge, Å. (2009). "*Frit er det ikke for at de qvaksalvere lidt*" : glimt frå bygdesamane si historie i Innherred og på Fosen frå 1600- til 1900-tallet. [Åke Jünge].
- Lysaker, T. (1987) *Nidaros erkebispesetol og bispesete 1153-1804*. Land og kirke.
- Løøv, A. & Olsen, I. (1994). *Samemisjonæren Isaac Olsen (1680-1730) og hans "Underdanigst Undretning om Norlandenne" (1718)*. Saemien sijte.
- Løøv, A., Jünge, M., Resen, P. & Løøv, M. (2014) *Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706-1708)*. Saemien sijte.
- Løøv, M (2017). Povel Resen og tidlig norsk misjon blant samene. *Norsk Tidsskrift for Misjonsvitenskap*. Vol. 71 (1). s. 46-58
- Myrhaug, M. (1997). *I modergudinnens fotspor : samisk religion med vekt på kvinnelige kultutøvere og gudinnekult*. Pax
- Pedersen, J., Kornerup, B., Andersen, N. K., Lindhardt, P. G., & Koch, H. (1951). *Pietismens tid : 1699-1746 ; Oplysningstiden 1746-1799* (5. utg.). Gyldendalske Boghandel.
- Pollan, B. (2007) *For djevelen er alt mulig : kristne historier om samene*. Høyskoleforlaget
- Rydving, H. (1995). *Samisk religionshistoria: Några källkritiska problem*. Religionshistoriska avdelningen, Teologiska institutionen, Uppsala universitet Distribueras av: Almqvist & Wiksell International.

Rydving, H. (2004). Saami responses to Christianity : resistance and change. I *Beyond primitivism : indigenous religious traditions and modernity* (s. 99–107).

Sandnes, J. (1956) *Snåsaboka: Bygdehistorien fram til år 1800. 1.* Snåsa kommune

Sandnes, J. (1983). *Handbok i lokalhistorie : faget og metodene.* Universitetsforlaget

Sjöberg, L. M. (2020) Kristendomens historia på norsk och svensk sida av Sápmi- en översikt.

Teologisk Tidsskrift, Vol. 9, s. 34–51.

Skjelmo, R. H. & Willumsen, L. H. (2017) *Thomas von Westens liv og virke.* Vidarforlaget

Solem, E. (1933) *Lappiske rettsstudier.* Aschehoug

Steen, A. (1954) *Samenes kristning.* Land og kirke

Steen, S. (1923). *Det norske folks liv og historie gjennom tidene: Tidsrummet 1720 til omkring 1770.* Aschehoug

Thrap, D. (1882) *Thomas von Westen og Finne-Missjonen.* Mallings Boghandels Forlag

Willumsen, L. H. (2017) Isaac Olsens kopibok som kulturuttrykk på tidlig 1700-tall. *1700-tal:*

Nordic Journal for Eighteenth-Century Studies. Vol. 14 s. 58-92

Wisløff, C. F. & Aarflot, A. (1967). *Norsk kirkehistorie : 2.* Lutherstiftelsen.

Visuelle kilder:

Figur 1. Imsen, S. & Winge, H. (1999) «Norsk biografisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500-1800» Cappelen akademisk forlag. (Hentet 23.10.2023)

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Fogderi>

Figur 2. Imsen, S. & Winge, H. (1999) «Norsk biografisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500-1800» Cappelen akademisk forlag (Hentet 23.10.2023)

<https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Amt>

Figur 3. Ukjent kunstner, *Portrett av Thomas von Westen* [Oljemaleri] Norsk portrettarkiv, Oslo., Norge (Hentet 21.10.2023) <https://portrettarkiv.ra.no/fotoweb/archives/5018-Norsk-portrettarkiv/Portretter/W000209.jpg.info#c=%2Ffotoweb%2Farchives%2F5018-Norskportrettarkiv%2F%3Fq%3Dthomas%2520von%2520westen>

